

502685

BUDAPEST

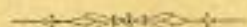

AZ EZREDEVES KIÁLLÍTÁS ARCHITEKTURÁJA

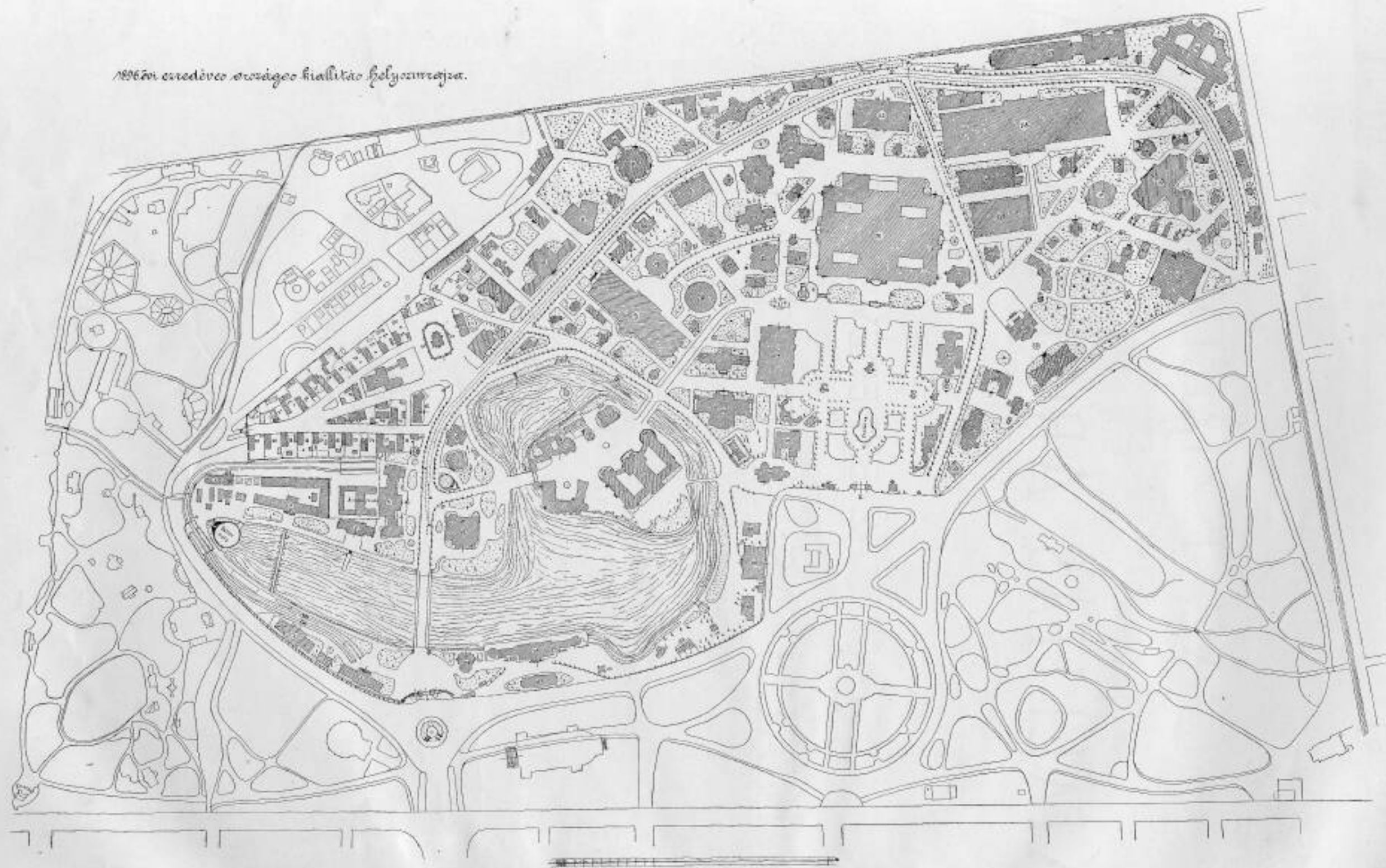
MDCCCXCVII

SCHROLL ANTAL és társai MŰKAPDOK BÉCSI.

AZ EZREDÉVES
KIÁLLÍTÁS ARCHITEKTURÁJA.

1896-én szerződés szerűségei általános helyszínrajza.

BUDAPEST.

MILLENNIUM.

AZ EZREDÉVES KIÁLLÍTÁS ARCHITEKTURÁJA.

A KIÁLLÍTÁS IGAZGATÓSÁGÁNAK, A MAGY. MÉRNÖK- ÉS ÉPÍTÉSZ-EGYLETNEK,

VALAMINT

A KIÁLLÍTÁSI ÉPÍTKEZÉSEKNÉL KÖZREMŰKÖDÖTT ÉPÍTÉSZEKNEK TAMOGATÁSÁVAL

KIADJA ÉS MAGYARÁZÓ SZÖVEGGEL ELLÁTTA

BÁLINT ZOLTÁN

ÉPÍTÉSZ.

48 OLDAL SZÖVEGGEL. 35 TÁBLÁVAL.

59 A SZÖVEG KÖZE NYOMOTT KEPPEL.

BÉCS.

SCHROLL ANTAL ÉS T^{SA} MŰKIADÁSA

I. MAXIMILIANSTRASSE 9.

502.685

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
Nyomtat. Könyvsekszió
1897 é. 1124. sz.

SZAMOS-UJVÁR NÉMETHI DÁNIEL ERNŐ BR.

KERESKEDELEMÜGYI M. KIR. MINISZTER ÚR Ő NAGYMÉLTÓSÁGÁNAK

AZ 1896.-I EZREDEVES KIÁLLÍTÁS ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA ELNÖKÉNEK

MÉLY TISZTELETTEL AJÁNLVA.

A történelmi kiállítás a tó felől

BEVEZETÉS.

Kassa tudós és fenkölt szellemű püspöke Bubits Zsigmond, mint a műtörténészek IV. nemzetközi kongresszusának elnöke, múlt év október hó 1-jén a kongresszuson tartott elnöki megnyitó beszédében a következőket mondotta: „Tekintsék önök a magyar állam történetének csak fontosabb, korszakalkotó eseményeit, és látni fogják, hogy mily végtelen harcokba került ezt a hazát, melyet vitéz és bölcs őseink könnyű szerrel hódítottak meg, a következő századok alatt megtartanunk.» És a kiváló főpap bámulatos tömörséggel adta elő Magyarország történetének vázát. Azokat a harcokat és küzdelmeket, melyek ezt a szép, gazdag országot egy évezreden át dúlták, elpusztítva mindent, amit tehetség és szorgalom teremtett, és sivár romokat hagyva maguk után ott, ahol előbb díszes templomok hirdették békés idők munkáját és művészetét.

És csakugyan, ha Magyarország mai kulturális állapotát igazságosan akarjuk megítélni, alig tehetjük azt a nemzeti történelem ismerete nélkül. Ez adja meg nekünk mai műveltségünk mérő-egységét és ez adja meg nekünk a milléniumi kiállítás igaz értékét. Mert ez a kiállítás gazdasági és műveltségi állapotunk hűségese tükrö volt. Őszintén, tulzások nélkül, kerülve mindent, ami szemfényvesztésszerű, mutattuk be iparunk, mezőgazdaságunk, kereskedelmünk és közművelődésünk képét, hogy abból a mai Magyarország megkonstruálható legyen; és bemutattuk azokat az emlékeket, melyek letűnt századok kulturájából megmaradtak, hogy azokból megkonstruálható legyen — az ezeréves Magyarország. Ebben rejlett a kiállítás célja és eszméje. Hű és eleven képből bemutatni mutat és jelent. Tanuljon belőle a magyar, erősödjék bizalma önmagához, erősödjék bizalma a jövőhöz. A nemes verseny ösztönözze erőinek fokozottabb kifejtésére, a bemutatott eredmény gazdagítsa tudását, finomítsa, nevelje ízlését. És tanulja meg történetét is; lássa elmúlt idők törekvéseit, lássa a haladást, és lássa kijelölve az utat, melyen előre

kell törnie. — Az idegen pedig ismerjen meg bennünket. Tanulja meg, győződjék meg, hogy a művelt Európa keletén egy sokat szenvedett, sokat hányatott nép él immár ezer esztendeje. Évszázakig védő bástyája Kelet hordái ellen a nyugati műveltségnek, a kereszténységnek. És annyi balszerencse közt, oly sok viszály után a viharoktól nem megtörve, de megedzve, konszolidálva, nyugat-európai intézmények közepette tartja magasán a civilizáció zászlaját. Hogy lássa a történelmi emlékekből, hogy ez a nemzet mindig, minden időben hivatása magaslatán állott; hogy fogékony volt minden szép és jó iránt; és ha mostoha viszonyok a múltban haladásának gátat vetettek, fokozott törekvéssel, erősebb akarattal tör ma előre, hogy helyét a művelt nyugati kultúr-nemzetek körében elfoglalhassa.

... Mire ez a mű napvilágot lát, az a keret, melybe a nemzet ezeréves létének képét, a milléniumi kiállítást befoglalta, már nagyrészt a bontó munkások csákányának esett áldozatul. A tündérváros, mely mintegy varázsűtésre épült fel Budapest város-erdőjében — rövid fél esztendei létre, lassan ismét elpusztul; és a területen, ahol csak egy év előtt varázslatos szépségű termekben hangyabolyként nyüzsgött a sokaság, ma ismét puha pázsit terül el és fiatal ültetvények hajtanak.

Önként áll elő a kérdés, jogos-e, helyes-e, hogy az a szellemi kincs, az a művészi anyag, mely a kiállítás építményeiben fel volt halmozva, annak bezárta után semmivé legyen, elpusztuljon, annélkül, hogy a legcsekélyebb nyomot is hagyná művészet történetünkben? Betöltötte-e hivatását a forma, mikor a tartalom már szétfoslott? Azt hiszem, a forma igen, mint szerkezeti kelléke a kiállításnak, de azok az eszmék, amelyek ennek a keretnek a művészi megjelenést biztosították, amelyek ezt a keretet művészeti objektummá tették, azt hiszem, ezekért örök kár volna, ha veszendőbe mennének. Mert kétségtelen, hogy itt a formában magában is művészi tartalom volt. A kiállítási építményeknek anyaguk csak

rövid életet biztosított, de alkotóik művészi ihlete, alkotásaik iránt való odaadó szeretete megadta e műveknek a jogot, ha nem is az örökkévalóságra, de mindenesetre arra, hogy arasznyi létük meghosszabbíttassék, és hogy a bennük lefektetett művészi ideálok a magyar építőművészet történetében nyomot hagyjanak, tanulságul szolgálván a jövőnek, s egyszersmind emlékéül egy lélek-emelő és magasztos nemzeti ünnepnek. Ez volt, ami e munkám kiadására indított. És még egy körülmény. Ugy tapasztaltam, hogy a kiállításoknak éppen építészeti keretük az, ami a látogatóra — talán természeténél fogva — a legközvetlenebb hatást teszi. Az építészeti művek hatása, mint minden művészeté általában, univerzális, és a benyomás, melyet ezekről nyerünk, rendesen a legmélyebb és a legtávolabbi tartó. Innen magyarázható, hogy az utazó, legyen az művész vagy kereskedő, szakember vagy amatőr, a meglátogatott városok nevezetesebb épületeinek fényképgyűjteményével tér haza, és szeretettel fordul azokhoz akkor is, amikor már egyéb benyomásai elhalványultak.

Hogy felfogásommal nem állottam egyedül, mutatja az az élénk rokonszenv, melylyel munkámnak már eszméje kartársaimnál találkozott, és mutatja némileg az a levél, melyet Alpár Ignác, a kiállítás történelmi főszerkesztőjének méltán magasztalt építőművésze, hozzám intézett akkor, amikor művem eszméjét vele közölve, őt arra kértem, hogy ahhoz előszófelét írjon.

Íme a levél:

Tisztelt Barátom!

Az ezredéves kiállítás napjai meg vannak számlálva. Anyaga, melyet egy ezeréves nemzet hordott össze ünnepére, ismét széteszlik azokban a csatornában, melyek azt összegyűjtötték. Ezzel megszűnik azoknak az építményeknek is létjogosultsága, melyekben gazdasági, ipari és művészeti fejlődésünk termékeit felhalmoztuk, eltűnnek azok a művek, melyeket a magyar építészet a kiállítás területén alkotott. Kezdetől fogva éreztem azt, hogy nem volna méltányos, ha ez építészeti alkotások nyomtalanul vesznének el és azért igaz örömmel üdvözöltem Önt, mikor azzal a tervvel járult elém, hogy a kiállítás architektúráját méltó műben akarja megörökíteni, oly munkában, a mely átadja az utókornak azt, a mi megérdemli, hogy élete meghosszabbíttassék.

Hogy mi volt a jelentősége ennek a kiállításnak reánk magyarokra nézve, s hogy mennyire sikerült bebizonyítanunk e kiállítással azt, hogy nekünk is van valami szerepünk és hivatásunk a nemzetek társaságában, annak megítélését azokra

bízom, a kik arra nálamnál hivatottabbak. Mi rámutattunk multunkra, hogy vele igazoljuk igényeinket a jövőre nézve, s hogy erőt merítsünk a továbbfejlődéshez. Bemutattuk retrospektíve, történelmi fejlődésünk minden fázisán át, egykori kultúránk maradványait, emlékeit, a melyeket a hazánkat oly sokszor dúlt vésztől és enyészettől megkímélt a sors, hogy ezzel a történelmi kiállítással bizonyítsuk be azt, hogy minden időben megtettük kötelességünket és teljesítettük kultur-misszióinkat.

Sajnos, hogy főleg építészeti emlékeink a civilizált Európa előtt még nem eléggé ismeretesek, mert aránylag nem nagy számban és hazánknak csak azokon a vidékein állnak még fenn, a melyek török uralmat sohasem ismertek, s így a félhold pusztításaitól meg voltak kímélve. Műemlékeink csak az északi határszéli vármegyékben és Erdélyben maradtak meg eredeti épességükben; azokban a megyékben, melyeket hatalmas hegyek, mint természetes védőbástyák zárnak el és kíméltek meg a vad hordák barbarizmusától. Viszont a gazdag alföldi rónán csak elszórt kőhányások, vagy csekély halmok jelzik ma egy-egy elpusztult műemlék, vagy egész község helyét. Már azért is szükségünk volt erélyes demonstrációra és építészeti műemlékeink csoportosítására, a mely kiállításunk egyetemes történelmi karakterét kiegészítse.

Igen természetes, hogy a történelmi főszerkesztő épületeiben feldolgozott anyag csak kis része a még fennálló műemlékeknek, valamint természetes az is, hogy a föltétlenül szükséges összhang kedvéért nem minden műemlék vagy részlet volt a csoportban eredeti nagyságában alkalmazható és hogy egyes épületekből csakis a jellemző motívumokat használhattam fel; másutt pedig, nevezetesen az összekötő részeknél, minden másolástól vagy szigorú utánzástól távol, csak az egyes korszakok szellemében, egyébként egészen önállóan kellett terveznem. Így a jáki apátság templom kapuzatát, a román épületcsoport néhány részletét, különösen az oszlopfejek nagyobb részét, a vajda-hunyadi vár erkélyhomlokzatát, a bautzeni Mátyás király emléket természetes nagyságában használtam fel. A szepes-csütörtökhelyi kápolna gyönyörű kórusa és több műemlékrészlet a fent említett összhang kedvéért kisebbített arányban, mások meg nagyobbított méretben kerültek bemutatásra. Szükségesebb tartottam ezt a néhány megjegyzést tenni, hogy ezeket az eltéréseket később koncepczióm hibájául ne rójják fel.

A történelmi főszerkesztőn kívül is létesült néhány épület történelmi műemlékeink feldolgozásával, de kiállításunk épületeinek

nagy része magán viseli a modern kor bélyegét és annak szellemében épült. Tervezőik a rájuk bízott feladatnak a legnagyobb részt derekasan és művészen feleltek meg, mert a nagyszámú kiállítási csarnokok és pavillonok közt határozottan többségben vannak azok, melyek a kiállítások építészetének általános nivóját elérik, sőt részben meg is haladják.

Aztaművészi anyagot, a melyet hazai építészeink kiállításunk építkezéseiben felhalmoztak, egy oly műben, mint Ön tervezi, megörökíteni, mindnyájunk részéről hálát érdemlő feladat. Azért üdvözlöm én szíves-örömet szép vállalkozását, melylyel a magyar építőművészetnek, a magyar ezredéves kiállításnak, a magyar nemzetnek hasznos szolgálatot tesz.

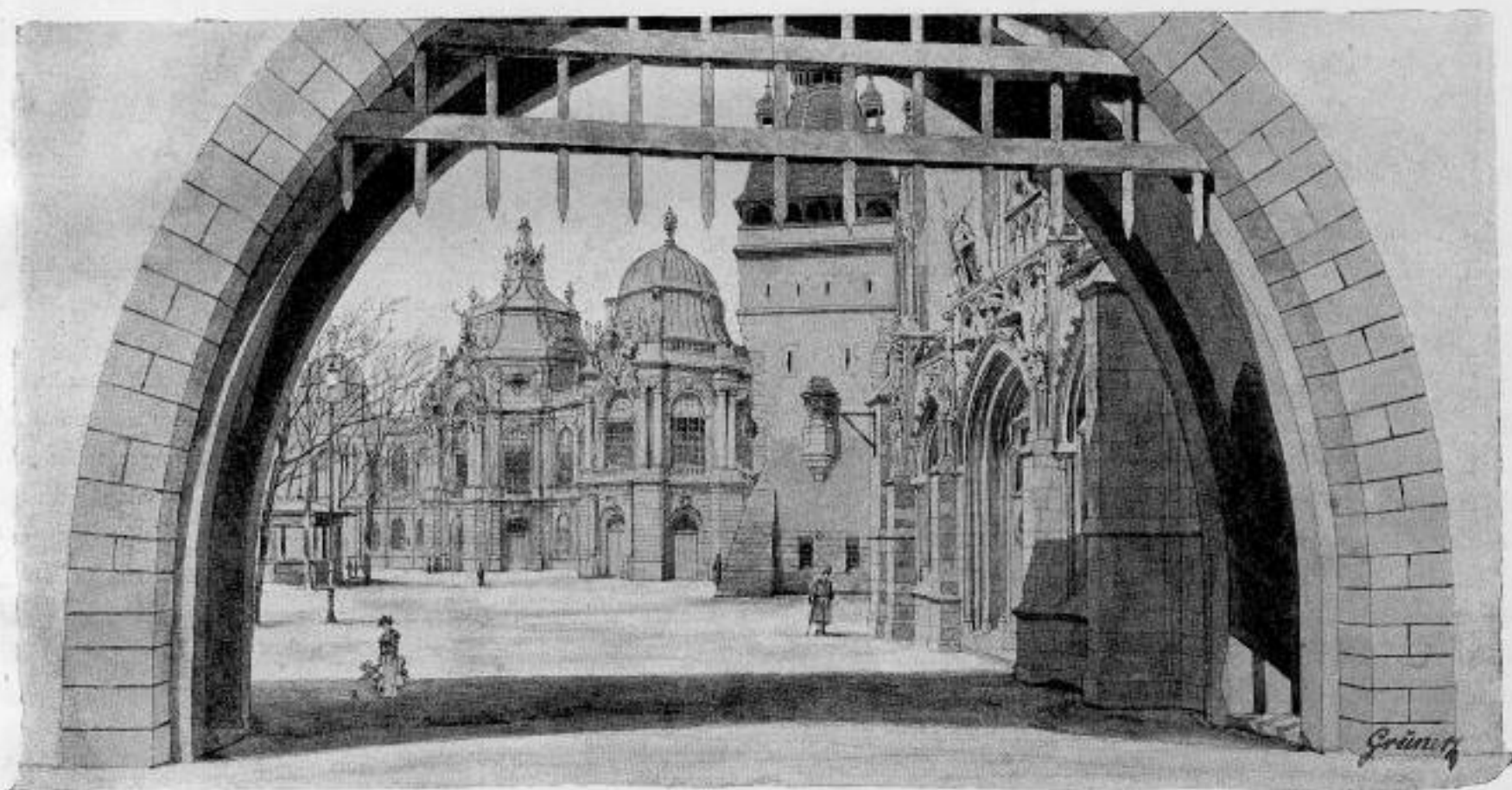
Budapesten, 1896. év október havában.

Szíves köszönettel

Alpár Ignác.

a felvételek eszközésénél, mint azok feldolgozásánál erre helyeztem a főfigyelmet; és ez vezetett e mű szövegének megírásánál is, sem többet, sem kevesebbet nem akarván adni, mint a mi az anyag feldolgozásához kitűzött céloim érdekében éppen szükséges volt.

Mielőtt munkámat, annak fogvatkozásaiért jó indulatú elnézést kérve, a művelt nagyközönségnek átadnám, nem mulaszthatom el, hogy őszinte köszönetet ne mondjak az ezredéves kiállítás igazgatóságának, és itt első sorban Schmidt József dr. miniszteri tanácsos úr ő méltóságának, a kiállítás igazgatójának; Szalay Imre miniszteri tanácsos úr ő méltóságának, a történeti főcsoport igazgatójának; valamint Müller Béla miniszteri oszt. tanácsos úrnak, a kiállítás műszaki-osztálya vezetőjének, akik az adatok készséges rendelkezésemre bocsájtásával, valamint hathatós támogatásukkal e műnek létrejöttét lehetővé tették; különösen köszönetet a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet választmányának, és itt első sorban akkori elnökének, Czigler Győző

Betekintés a császárs tökéjéren át a történelmi csarnok udvarába.

Ezek után nekem csak kevés szavam van még. Az előbb felsorolt szempontok figyelembe vételével oly művet akartam létesíteni, mely a szakember könyvtárát kiegészítse, a nem szakembernek pedig tárgyánál fogva érdekes, összeállításánál és előadásánál fogva pedig lehetőleg művészi értékkel bíró emlékművet nyújtson. Szemem előtt lebegett itt az, hogy míg a nyugati metropolisok kiállításairól hasonló irányú igen nagyszabású művek jelentek meg, addig nálunk ebben az irányban mi sem történt. Ami fényképekben, szépirodalmi és egyéb lapokban napvilágot látott, az többnyire inkább tájképfelvétel volt; valamely ünneplő csoport vagy élénk forgalom megörökítése inkább, a hol tehát az építőművészeti szempont kellőleg nem érvényesülhetett. Éppen azért úgy

műegyetemi tanár úrnak, akik e munka létrejöttéhez hathatós erkölcsi támogatásukkal hozzájárultak; és köszönetet Alpár Ignác építész úrnak és többi kartársaimnak, akik a kiállítás építkezéseinél közreműködven, adataikat és eredeti rajzaikat szívesen bocsátották rendelkezésemre; végül pedig igaz köszönetet kell, hogy mondjak Schroll Antal és Társa műkiadó cégnek, mely annyi jóakarattal törekedett oda, hogy e mű egyidejűleg magyar és német nyelvű kiadásban jelenjen meg, külsőleg is méltó legyen Magyarország ezredéves ünnepéhez.

Budapesten 1897. év tavaszán.

Bálint Zoltán

építész.

Részlet a tó környékéről.
Igazgatási épület. Folyamlatok és csatornák.

A kiállítás előkészületei, terve és építkezései általában.

Az a hatalmas nemzeti felbuzdulás, mely a magyar állam fennállásának ezredik évét világra szóló nemzeti ünnepléssé akarta avatni, ennek az ünneplésnek csúcspontjául az országos kiállítást szemelte ki.

A nemzet e nagy népek történetében is ritka lélekemelő alkalomból vissza akart tekinteni múltjára, és látni akarta jelenének hű képét, hogy gyönyörködjen benne, és erőt merítsen a jövőre. Felhalmozni országa szívében a dicsőséges múlt fenmaradt tanu-jeleit, honfentartó fegyvereit és harci lobogóit, melyekkel évszázadokon át védte a nyugati kultúrát Kelet hatalma, a biztos megsemmisülés ellen; és felhalmozni a jelen békés munkájának eredményét, hogy meggyőzzön mindenkit arról, hogy megértette az idők szavát és kész is, képes is, hivatását a kultur nemzetek körében betölteni.

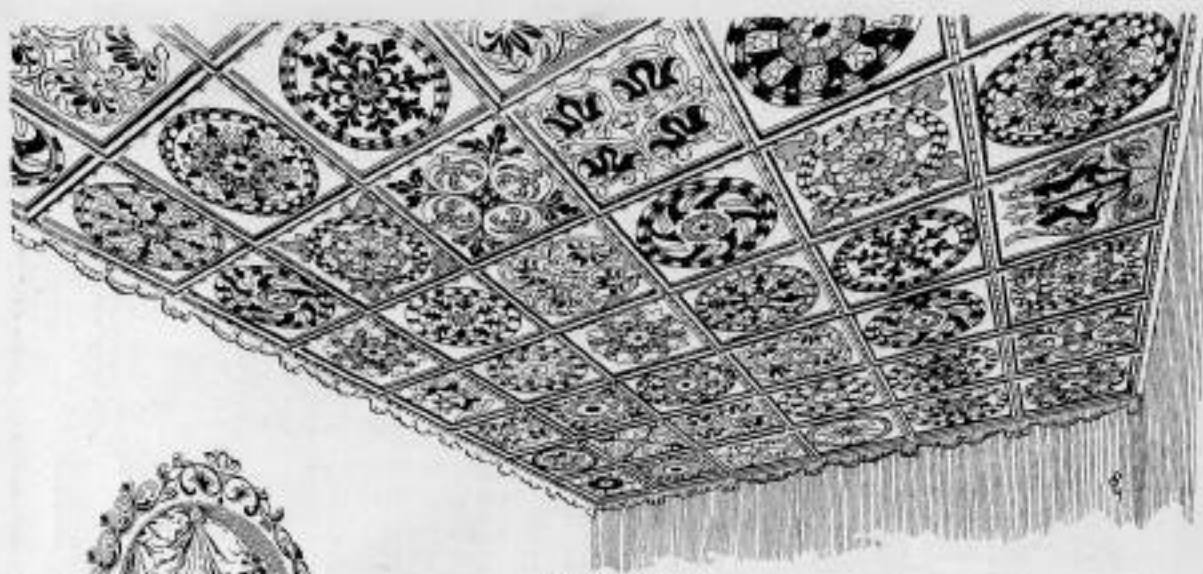
Az ország vezetői legalkalmasabbnak vélték erre a nemzeti kiállítást. Az múlt országgyűlés az 1892. II. t. czikkkel iktatta törvénybe az 1895. évben Budapesten tartandó országos nemzeti kiállítás eszméjét. Baross Gábor kereskedelmi miniszter, ez a korán elhunyt lángelkű államférfi, 1891. október 31-én terjesztette az országgyűlés képviselőháza elé az öt szakaszból álló törvényjavaslatot, annak megokolásában szépen kifejtve, hogy nemzeti fennállásunk ezredik évfordulója alkalmából rendezendő ünnepségeink alig nyerhetnének méltóbb betetőzést a nemzeti országos kiállításnál, melyet a fejedelem protektorátusa alatt az ország fővárosában rendeznénk. A miniszter óhajának azonban, amely tehát országos kiállítás rendezésére irányult, kiválóbb társadalmi és politikai faktoraink között is számos ellenzője akadott, s nagyrészt a miniszternek minden akadályt legyőző vasakarátának köszönhető, hogy a nagy közönség óhajával szemben, mely a világkiállításért lelkesült, mégis az országos kiállítás eszméje diadalmaskodott.

A világkiállítás eszméjének főharcosa Zichy Jenő gróf volt, aki még 1891. év január havában Szapáry gróf kormányelnökhöz memorandumot nyújtott be a milléniumi világkiállítás tárgyában. Az ő pártján állottak a vérmesebb reményűek mind. A világkiállítás gondolata egymagában is merészebbnek, elragadóbbnak látszott, és így nem csoda, ha a közvéleményben, amelynek fantáziáját már is elragadta e gondolat, ez az eszme élénk visszhangra talált. A »nemzeti ünnepek alkalmából rendezendő jubiláris világkiállítás« eszméje, amely a chicágói kiállításban — Amerika felfedezésének 400 éves jubileuma alkalmából — tényleg érvényesült, igen vonzó gondolatnak látszott.

Azt remélték egy világkiállítástól, hogy az — kapcsolatban a millénium ünnepségeivel — Magyarországot egy időre Európa központjává fogja tenni, hogy hazánk és nemzetünk iránt az érdeklődést világszerte fel fogja ébreszteni, és hogy általa Budapest, ez a fiatal és sok reményre jogosító világ város, az érdeklődők ide csődülő százazzei által a világ városok sorába úgyszólván ünnepélyesen fog fel-

A budaí erőd.

A traktus mennyezet.

avattatni. A nemzeti önérték emelése, de meg politikai szempontból is lándzsát törtek a világkiállítás mellett, például állítván oda Brüsszel városát, melynek 1888-i világkiállítását hasonlíthatlanul több idegen látogatta, mint az 1880-ban függetlenségének 50 éves jubileuma alkalmából pazar fényvel rendezett ünnepeit és nemzeti kiállítását.

A kormány azonban ezt az eszmét nem tette magáévá. A fent említett törvényjavaslat indokolásában úgy érvelt, hogy az ezredik évforduló nemzeti ünnep, az ünneplésnek is nemzetinek kell lennie, és így a kiállítás se legyen más; tanúja fog annak lenni az egész világ, de az, amit felmutatni tudunk és fogunk, legyen a miénk, a mi saját erőnkől eredett.

A nemzetközi kiállítások ma már különben is nem annyira kiállítások, mint vásárok. A luxus és gazdagság oly mérvet öltenek ezek rendezésénél, az igények az ily kiállításokkal szemben ma már oly nagyok, hogy mindezeknek kielégítése rendkívüli anyagi eszközök alkalmazását teszi szükségessé, feltéve természetesen, hogy nem valami közepes, hanem igazában nagyszabású kiállításról lenne szó. Az ilyen világkiállítások, mint a tapasztalás mutatja, majdnem mindenütt oly pénzügyi nehézségekkel jártak, s az illető állam vagy város részéről oly megfeszített anyagi áldozatokat követeltek és követelnek, melyek nem állanak arányban a kiállítás által elérni célzott eredményekkel, különösen most, midőn az igények úgyszólván már a végletekig fokozódtak. A kormány egy ily szabású kiállítás rendezését sajátunkból nem tartotta bizonyos értelemben elérhetőnek, azt pedig, hogy a millénium ünnepségeinek idegen tőke adja meg a fényét — sem megokoltnak, sem kívánatosnak nem tartotta.

Az 1885-i kiállítás után csak nemzeti kiállítás lehet olyan, hogy az ipari fejlődésünkre és nemzeti termelésünk minden ágára élenkítő hatást gyakoroljon, s míg a világkiállítás sikerét biztosítani alig lehet, addig az országos kiállításnak meg van a maga szűkebb határozott kerete, amelynek kitöltése fáradsággal jár ugyan, de minden esetre sikerrel biztat, és amely mégis elég nagy arra, hogy a külföld érdeklődését s bizonyára elismerését és rokonszenvét is felköltse irányunkban.

Daczára tehát a vérmesebbek agitációjának a világkiállítás eszméje mellett, a kormány javaslatai törvényerőre emelkedtek, eldöntve így az első fontos kérdést, mely úgyszólván az egész ország közvéleményét két pártba osztotta.

Baross Gábor hirtelen gyászos halála után Lukács Béla kereskedelemügyi miniszter vette kezébe a kiállítás ügyét. Még ugyanabban az esztendőben, hogy a fent érintett törvényjavaslat szentesítést nyert, tehát az 1892. év decemberében az ő elnöklésével tartotta meg az ezredéves kiállítás országos bizottsága alakuló első ülését. A meghívóval

együtt az országos bizottság tagjaival három munkálát tervezetét közölték: u. m. az országos bizottság szervezeti szabályzatát, a kiállítás programját és a kiállítás épületeinek jegyzékét, úgy azonban, hogy ezeket a munkálatokat az esetleg felmerülő óhajokhoz képest már eleve módosíthatóknak jelezte a miniszter. A kormány azonban ekkor már a kiállítás helyére nézve bizonyos mértékben megállapodásra jutott, amennyiben a főváros törvényhatósági bizottsága, a kormány által kért területet, t. i. a városligetnek a Stefánia-út jobb és bal oldalán fekvő részeit a kiállítás céljaira készséggel átengedte.

A helykérdést, illetőleg a kormánynak ezt az intézkedését azonban már eleve élénk agitáció előzte meg, amely különben még az országos bizottságban a következő évben tartott ülések egyikén is élénkebb eszmecserében lelte visszhangját. A közvélemény ugyanis éppen nem nyugodott meg abban, hogy a kiállítás a városligetben rendeztessék.

Azok előtt, akik a kiállítást nagyobb szerűnek óhajtották és képzelték, a városliget egyáltalában nem látszott alkalmasnak erre a célra, hanem más tágasabb teret kerestek, melynek individuális karaktere a kiállítás elrendezésének köznapiságát, vagy helyesebben sablonszerűségét eleve kizárta. Azok között a területek között, amelyek a kiállítás céljaira alkalmasnak látszottak, különösen kettő jöhetett szóba, az egyik az úgynevezett Pék-erdő, a másik a Gellérthegy déli lejtője alatt elterülő Lágymányos.

Csak egy pillantást vetve a főváros térképére, az idegenkedés a városliget felől, mint kiállítási területtel szemben nagyon is megokoltnak fog látszani. A dunabalszéli résznek alig van parkja vagy ligete. Még terek nélkül is szűkölködünk, és így teljesen érthető volt a főváros közönségének aggodalma, hogy egyetlen nagyobb üdülőhelyét egyrészt a kiállítási építkezések megkezdésétől azok lebontásáig a főváros közönségétől elvonják, másrészt pedig, hogy az építkezéssel sok fát pusztítanak el. Ezzel szemben az 1885-i kiállítás a városligetet mintegy predesztinálni látszott arra, hogy minden következő kiállítást ott rendezzenek. Bár kissé nyárspolgári felfogásra vall, mégis gyakran hallatszott hogy a városliget területe ilyen célra már rendezve van, a városhoz nagyon közel fekszik és könnyen megközelíthető. Az 1885-i kiállítás nem hogy ártott volna a városligetnek, de használt, a most tervezett állandó híd pedig és az új körút, mely a város-

ligetnek egy elhanyagolt részét a Stefánia-úttal volt összekötendő, a ligetnek még igen jelentékeny előjogot biztosított.

Hogy ennek daczára a Lágymányosnak mily lelkes barátai voltak, annak jellemzésére csak azt említjük, hogy Lipthay Béla báró az országos bizottság idézett ülésén kifejtette, hogy a Lágymányos berendezése nem fogna túlságos költségbe kerülni, miután a tervezett kikötőépítés folytán az ott szükséges nagymérvű feltöltés költsége esedik. Sőt tovább menve bejelentette, hogy felajánl minden morális, sőt pénzbeli garanciát is ebben a tekintetben, ha a bizottság az eszmét elvben elfogadja. Különben ennek a városrésznek elhelyezése, úgyyszólván földrajzi alakulása olyan, hogy egészen speczifikus előnyöket ígért. A Dunapart hosszában elterülő kiállítási terület, háttérben a Gellérthegygyel, nem mindennapi látványt nyújtott volna, és igen szerencsésen érhattünk volna el nagyobb külső hatást. Ennek a területnek voltak lelkes

hívei Gerster Kálmán és Mirkovszky Géza építészek is, akik részletes tervben és madártávlati képben ismertették eszméiket

a közönséggel. A kormány azonban az országos bizottság hozzájárulásával a hely kérdését végleg eldöntötte és a városligetet jelölte ki a kiállítás helyéül. A határozat érett megfontolás eredménye volt, melyet a gyakorlati kivihetőség szempontjai támogattak. A kormány felelőssége érzetében csak olyan helyet választott, ahol a költségek előre voltak láthatók; másrészt az idő is annyira előrehaladt volt,

hogy új hely kiszemelése oly halasztást okozott volna, ami egyértelmű leendett a fiaszkóval. Így nyugodott meg azután a közvélemény is a városligetben; meg kell azonban jegyeznünk, hogy amikor a főváros közönsége a városliget mellett foglalt állást, a két szigetről még nem volt szó, és utólag csak a kész dolog előtt hajlottak meg a város kiküldöttei, — kifejezést adván annak a pium desideriumnak, hogy a fák lehetőleg megkíméltesse és hogy a szigetekre ne épüljön nagyobb épület. (!)

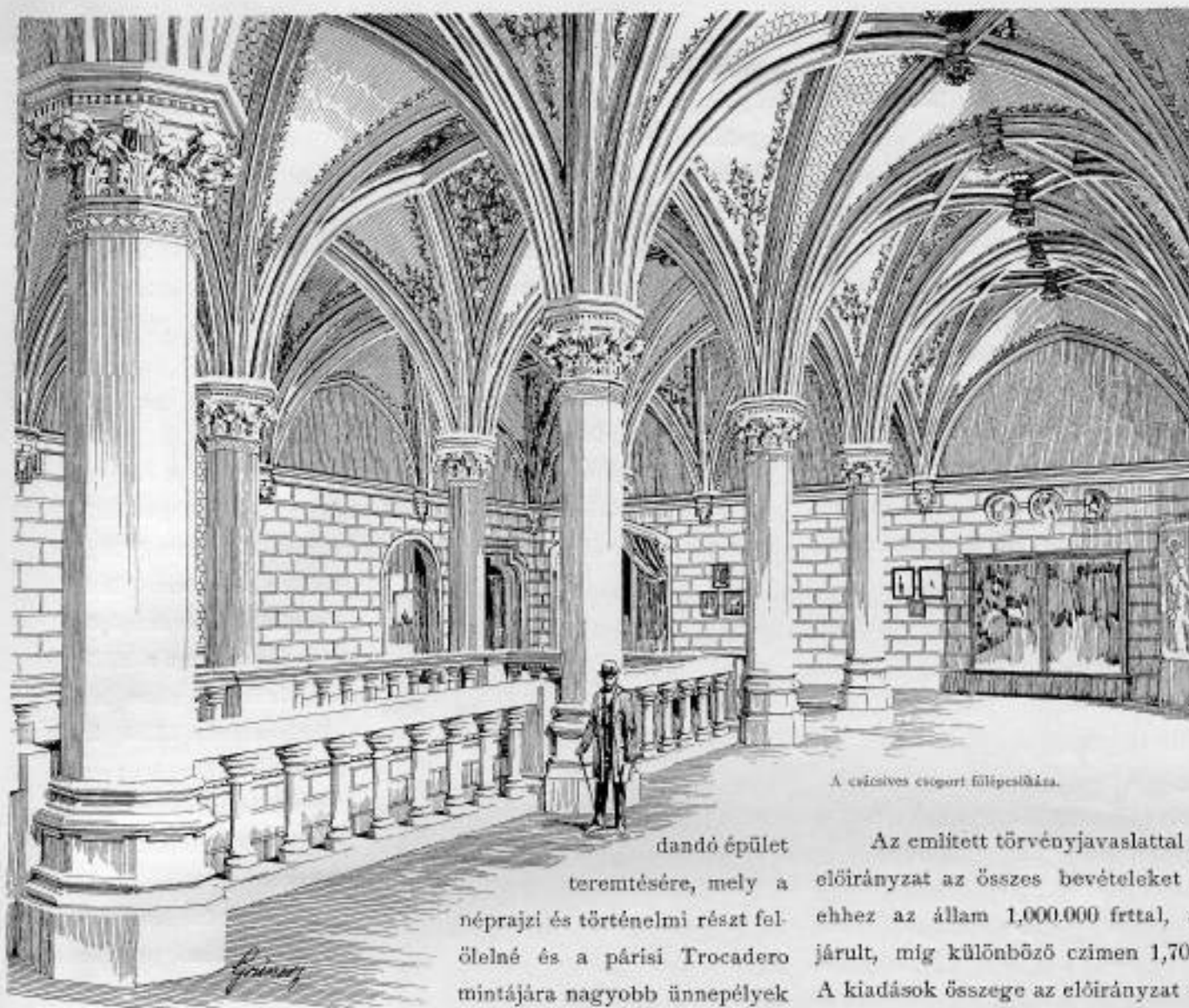
Az országos bizottságnak még fentemlített első ülésén, ámbár a bizottsági tagok egy része a kiállítást 1895-ben okvetlenül megtartandónak vélte, mégis voltak, akik hangsúlyozták, hogy a történelmi igazság ezt egyáltalában nem kívánja meg, mert a magyar tudományos akadémia annak idejében mint történelmi tény csak azt említi fel, hogy a magyarok 888-ban hazánk területén még nem telepedtek meg, s hogy 900-ban a honfoglalás be volt fejezve. Ezen a gyűlésen még egy szempont emelkedett ki. Hangsúlyozták egyrészt, hogy az épületek számának meghatározásánál a természetes fejlődésnek kell tért engedni és egy központi főépületet teremteni, mely az egész kiállítás jellegét megadja; hogy ebből a szempontból az 1885-i kiállítás központja, a még fennálló iparcarnok, aligha felel meg rendeltetésének. Keglevich István gróf volt az, aki a bizottságban hangsúlyozta erősebben annak szükségességét, hogy a kiállítás milléniumi jellege kidomboríttassék. Ő a történelmi jelleget a legfokozottabb mértékben óhajtotta már a kiállítás programjában keresztülvinni, hogy az feltüntesse a fejlődést, melyen ez az ország és lakói ezer éven át keresztülmentek. Az eszmék ekkor még burkoltak és az egyes szónokok szavaiban ma is csak keresve kell keresni csiráját annak az igen hatalmas eszmének, ami a kiállítás megvalósításában azután nyilvánult. Így az egyik felszólaló, Miklós Ödön, később földművelésügyi államtitkár, a fősúlyt szintén a történelmi fejlődésre fektette, valamint a néprajzi életviszonyoknak és a nemzeti momentumoknak megőrzésére; ő is egy hatalmas építészeti központ létesítésére törekedett, egy mara-

A városi keresztreforgató belseje.

A rendezés épületek hátsó homlokzata.

A csinosított csopori fölépcsőháza.

dandó épület
teremtésére, mely a
néprajzi és történelmi részt fel-
ölelné és a párisi Trocadero
mintájára nagyobb ünnepélyek
rendezésére is alkalmas volna.

A következő 1893. év legelőjén Lukács Béla kereskedelem-
ügyi miniszter azután az országgyűlés elé terjesztette az országos
nemzeti kiállítás költségeinek fedezéséről intézkedő törvényjavas-
latot. A javaslat szerint, mely különben mihamarabb törvény-
erőre emelkedett (1893: III. t.-cz.), az állam 1,000.000 frttal járul
a kiállítási biztosítási-alap létesítéséhez; a legfontosabb rendelkezése azonban a törvényjavaslatnak az volt, hogy a kiállítás megtartását az 1892-i törvénytől eltérőleg 1896-ra halasztotta el. A halasztás oka nem az volt, hogy a kiállítás 1895-ben nem lett volna létesíthető, hanem történt ez a milléniumra való tekintetből, mely a kormány megállapodásához képest 1896-ban volt megüendő. A kormány ugyanis a milléniumot maradandó művek létesítése által is meg akarta örökíteni, melyek mindannyian a nemzet erejét, haladását és művelődés útján való előretökését hirdetnék. Így a milléniumi évre tervezték a Mátyás-templom felszentelését, az új országháznak legalább részben való berendezését, a Vaskapu megnyitását, a tervezett Duna-hidak megépítését és a forgalomnak való átadását, igazságügyi, iparművészeti palota létesítését stb., melyek mind a millénium fényét és jelentőségét emelnék, más felől a nemzet állami élete második ezredévének kezdetét maradandó művekkel jelölnék meg, s amelyhez a nemzeti kiállítás is, mint a nemzet szellemi és anyagi életének visszatükrözője méltóan sorakoznék. Különösen állt ez a Vaskapu-művek befejezéséről, ami nemzetközi jellegénél fogva oly kimagasló momentum, hogy a milléniumi ünnep iránt is alkalmas az érdeklődést fokozni. Ezeket a munkákat kellett tehát befejezni a

millénium évére, és miután ez 1895-ig alig volt lehetséges, másrészt pedig a történelmi hűség a honfoglalás ezeréves fordulójának megünneplését éppen nem követelte 1895-ben, miután, mint már érintettük, a Magyar Tudományos Akadémia által kiküldött bizottság 1883. évi január hó 25-én kelt jelentése szerint a honfoglalás kezdete és befejezése közötti idő teljesen kétségtelen tény gyanánt a 888—900 évek közötti időre tehető — a kormány a kiállítás megtartását 1896-ra halasztotta el, amikor a fent említett művek elkészülte is bizony várható volt.

Az említett törvényjavaslattal egyidejűleg bemutatott költség-előirányzat az összes bevételeket 2,800.000 frtban irányozta elő; ehhez az állam 1,000.000 frttal, a székes főváros 100.000 frttal járult, míg különböző czímen 1,700.000 frt. bevételre számítottak. A kiadások összege az előirányzat szerint ugyancsak 2,800.000 frtra rúgott, ebből az összegből épületekre 1,200.000 frt. volt előirányozva, installáció és díszítésre pedig 200.000 frt. Szembe állítva ezzel az 1885-i kiállítás adatait, ott épületekre tényleg kiadtak 1,330.000 frtot. Megjegyzendő azonban, hogy az ezredéves kiállítás építkezési költségvetésében az említett 1,200.000 frtnyi összegben az 1885-i kiállításról megmaradt állandó jelleggel épült iparcarnok (586.000 frt.), az 1885-i műcsarnok (most egészségügyi csarnok 105.800 frt.) és az 1885-i király-pavillon (most Gerbaud cukrászdája 20.000 frt. építési összeggel) bent nem foglaltatnak.

Az 1893. év elején azután a kiállítás szervezési munkálatai is gyors egymásutánban indultak meg. A kiállítás igazgatójává Németh Imre miniszteri tanácsost nevezték ki; de ő nemsokára nagy beteg lett, és 1895. január 20-án a kiállítás minden őszinte barátjának gyászára ki is mult az élők sorából. Még az ő életében a történelmi főcsoportra nézve külön igazgatóságot szervezett Lukács Béla kereskedelmi miniszter, és ennek az igazgatóságnak élére 1894. október 18-án Szalay Imre, kultuszminiszteri tanácsost nevezte ki, aki mellett a főelőadói tisztet Czobor Béla dr. vitte. Abba a fontos állásba, melyet Németh oly kiváló szakértelemmel, lelkiismeretességgel és ügyszeretettel töltött be, csaknem egy teljes évi interregnum után a miniszter bizalma Grännenstein Béla, pénzügyminiszteri tanácsost helyezte. Ő azonban 1895. február 15-én két és félhavi működés után szintén megvált állásától, melyet a pénzügyminiszteri államtitkársággal cserélt fel.

Ugyanez a kormányválság a kiállítás országos bizottságának is új elnököt adott Dániel Ernő báró, kereskedelmi miniszter személyében. Az ő elnöksége alatt hajtották végre a kiállítási

munkálatok legnagyobb részét, és kétségtelen tény, hogy bár az előkészítés és szervezés elődeinek érdeme, éppen a lázas munka oroszlanrésze az ő minisztersége idejére esik.

Dániel Ernő báró testtel és lélekkel résztvett a kiállításnak ezredévünkhöz illő megvalósításában. És ha a milléniumi ünnep e nagy aktusa hozzánk méltó díszszel, fényvel és sikerrel járt, az első sorban Dániel Ernő báró kereskedelemügyi miniszternek kiváló érdeme. Ő nevezte ki a kiállítási igazgatóság élére Schmidt József dr. földművelésügyi miniszteri tanácsost, aki hivatalát Gräbensteintávozásával nyomban elfoglalta, és buzgósággal és odaadással vezette, egész a kiállítás ügyeinek lebonyolításáig.

A kiállítási építkezések műszaki felügyelete kezdettől fogva Müller Béla, műszaki tanácsos kezébe volt letéve, a ki már az 1885-i kiállításnak is főmérnöke volt, és így kiváló szakértelme

Meg lévén általánosságban állapítva a kiállítás kerete és programja, a kereskedelemügyi miniszter, mint az országos bizottság elnöke kettős pályázatot hirdetett. Az 1893. évi február hó 8-áról keltezett pályázati hirdetményben a miniszter így nyilatkozott:

Pályadíjban kívánom részesíteni:

1.) azon pályaművet, mely a leghelyesebben és legcélszerűbben megoldja az elhelyezés kérdését, azaz a kiállítás tartozékát képező összes építmények és létesítmények úgy általános, valamint viszonylagos elhelyezésének módját;

2.) azon pályaművet, mely az alantabb jelzett eszmének leginkább megfelelő tervrajzot mutatja be.

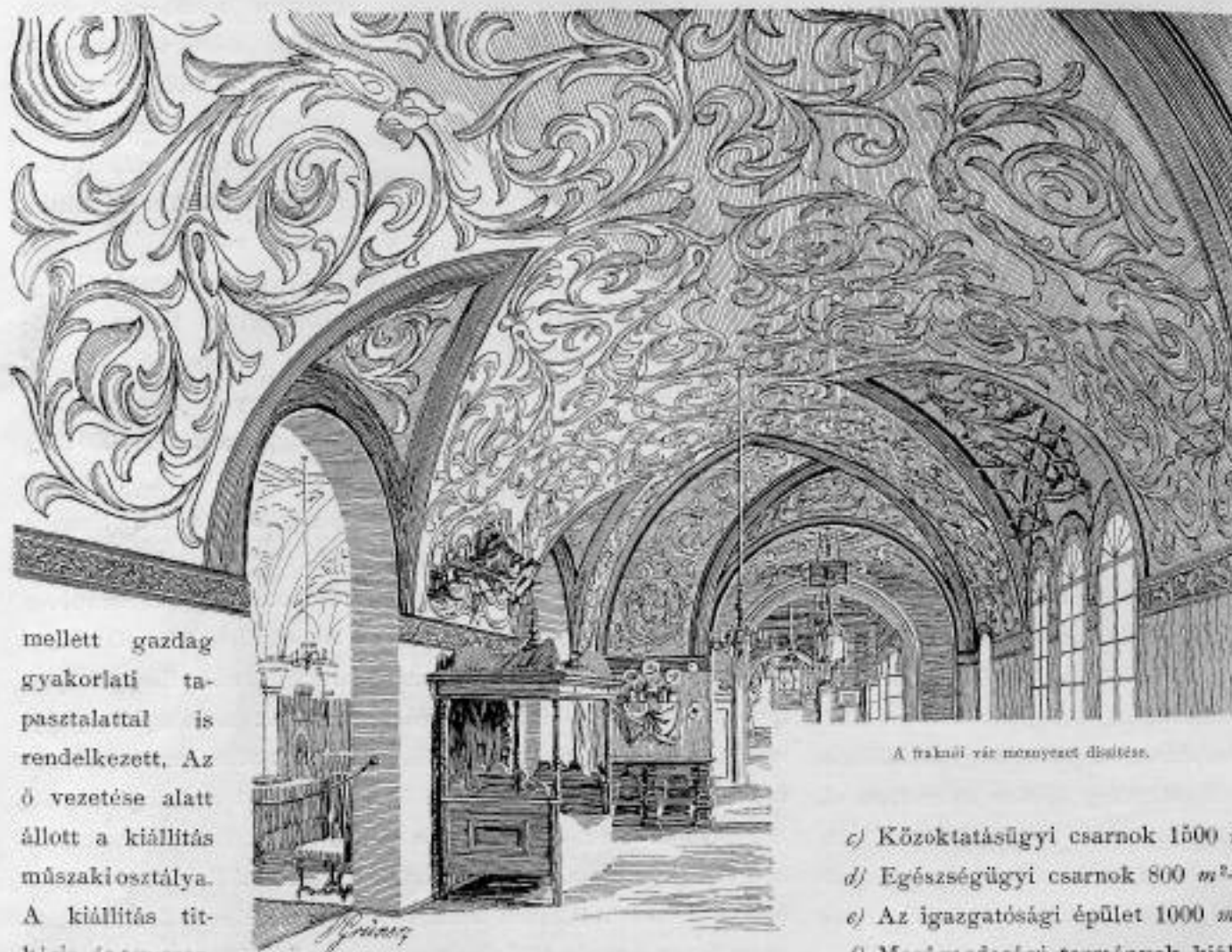
Mint hogy a tervezett kiállítás a honfoglalás és a magyar állam ezredik évfordulója alkalmából rendeztetik, ennél fogva különös gondot kívánok fordítani arra, hogy a kiállítás ezen jellege

kellően kidomborodjék és hogy különösen azon építmény, amelyben a kiállítás történelmi része lesz elhelyezendő, külső ki-képzésére nézve is az említett jellegnek és céljának megfelelő és ahhoz méltó legyen.

Az első kérdésre vonatkozó pályázati program azután felsorolta a főbb épületek használható alapterület-szükségletét, amint következők:

a) A történelmi kiállítási épület 3000 m^2 használható alapterülettel.
b) Néprajzi és házi ipari kiállítási csarnok körülbelül 1500 m^2 -rel.

c) Köznevelési csarnok 1500 m^2 -rel.
d) Egészségügyi csarnok 800 m^2 -rel.
e) Az igazgatósági épület 1000 m^2 -rel.
f) Mezőgazdasági termények kiállítási csarnoka 4500 m^2 -rel.
g) Kertészeti csarnok 1000 m^2 -rel.
h) Erdészeti pavillon 1000 m^2 -rel.
i) Borászati és pincészet kiállítási csarnok 1000 m^2 -rel.
k) Horvát-Szlavon országok kiállítási csarnoka 800—1000 m^2 -rel.
l) Bányászat, kohászat és építő-anyagok kiáll. csarn. 2000 m^2 -rel.
m) Közlekedési csarnok 3500 m^2 -rel.
n) A nagy gépcsarnok 10.000 m^2 -rel.
o) Kazán-ház és gépszerező csarnok 400 m^2 -rel.
p) A kapitányi hivatal épülete 350 m^2 -rel.
r) Felügyelőségi épület 400 m^2 -rel.
s) Tűzvédelmi lak- és szertár-épület 400 m^2 -rel.
t) Ruhatárak, klozetek, vasúti rakodó és pénzügyvédelmi épület.
u) Kiállítási nagy vendéglő 800 m^2 -rel.
v) Ünnepek csarnoka 5000 m^2 -rel.

A traktusai vár mezejének díszítése.

mellett gazdag gyakorlati tapasztalattal is rendelkezett. Az ő vezetése alatt állott a kiállítás műszaki osztálya. A kiállítás titkárja, és egyszer-

smind a sajtóosztály főnöke is, Gelléri Mór, az orsz. iparegyesület aligazgatója volt, a ki a kiállítás körül szintén kiváló érdemeket szerzett magának.

A kiállítás földművelési, erdészeti és vadászati (VI. és VII.) csoportjára nézve a földművelésügyi miniszter hatósága alatt külön kiállítási irodát szerveztek, melynek élén kezdetben Bernolák Sándor min. tanácsos állott. Valami balvégtet azonban, a mely nem akarta megengedni, hogy azok, akik az ezredéves kiállítás alapjait megvetették, művük sikerét is élvezzék, őt is elragadta az élők sorából, és helyébe 1895 elején Krisztinkovics Ede miniszteri osztálytanácsost nevezték ki. — Ez után a kitérés után amelyben a kiállítás előkészületeinek leírásában azok egymásutánját illetőleg nagyon is előre vágtunk, térjünk vissza elhagyott fonalunkhoz, oda, ahol a kiállítás első költségelőirányzatát mutattuk be.

Az 1885-i kiállításról még fenmaradt iparcsarnok, műcsarnok és király-pavillon az ezredéves kiállítás céljaira ismét felhasználandó, de a tervezőtől tette függővé a program, hogy ezek a pavillonok esetleg más rendeltetést nyerjenek; viszont azonban megkívánta, hogy az elrendezési tervnél figyelembe vegye, hogy a fő- és székváros pavillonja és számos magán-pavillon, továbbá több vendéglő és kávéház és egyéb kisebb építmény a helyszínrajz tervezetében akadály nélkül szintén beilleszthető legyen. Megkívánta továbbá a program, hogy az ünnepélyek megtartására oly terület maradjon rendelkezésre, amelyen legalább 20.000 ember kényelmesen elfér.

A történelmi kiállítás tervére vonatkozólag a pályázati program a következőket említette: a történelmi kiállítás három csoportra fog oszlani, úgymint: az egyházi, köz- és magán-élet, továbbá a hadászati csoportra. Megkívántatik a pályázótól, hogy a szóban forgó építmény vázlatrajzát egyidejűleg mutassa be az elrendezési helyzetrajzzal. Továbbá: az építés stílját a tervező tetszésére bízta, kívánatos azonban, hogy a magyar történelem vagy régi magyar építmények motívumai lehetőleg felhasználassanak. Az épület vagy építmény ideiglenes jellegűnek tervezendő és annak létesítéséhez bármely építési anyag javasolható, mégis figyelembe veendő az, hogy a helyiségek, melyek a tárgyak kiállítására fognak szolgálni, teljesen tűzbiztosak legyenek.

A megoldás kereshető oly irányban is, hogy a történelmi kiállítás céljaira oly állandó jellegű épület emeltessék, mely a kiállítás befejezte után múzeumi vagy képzőművészeti célokra is alkalmas és felhasználható lenne.

Tájékoztatóul szolgáljon, hogy ez épület költségei az esetben, ha ideiglenes jellegű épület terveztetik, a 300.000—400.000 forintot, ha pedig állandó jellegű s múzeumi vagy képzőművészeti célokra szolgáló épület terveztetik, a 800.000 forintot túl nem haladhatják.

Pályázati határidőül az első kérdésre 1893. évi márczius hó 31., a második kérdésre u. a. évi április hó 30. napja tűzött ki, amely időpontig az első kérdésre 34, a másodikra 11 pályamunka érkezett be. A bíráló-bizottság, melynek élén Batthyányi Géza gróf állott, különben pedig öt kiváló szakférfiből és tizenkét nem-építészből volt összeállítva, a nagy körültekintést és fáradságot igénylő munkát aránylag igen rövid idő alatt elvégezte és be-terjesztette jelentését, mely nemcsak a pályamunkák lekiismeretes elbírálására szorítkozott, hanem úgy a kiállítási terület beosztására, mint a történelmi csarnok létesítése körül követendő főbb elvekre nézve is adott véleményét.

Az országos bizottság már május 31.-én tárgyalta a bíráló-bizottság jelentését, és annak alapján az első kérdésre kitűzött 3000 koronát 4000 koronára emelvén fel, négy pályaművet 1000—1000 korona jutalomban részesített, azzal a megokolással, hogy a kitűzött feladatot a pályaművek egyikének sem sikerült ugyan teljesen megoldania, de a kitűntetett négy terv együttléve annyi kimagasló előnnyel bírt, hogy azokat egy tervben egy-séges feldolgozással összesítve s a kifogásolt hibákat kihagyva, a bíráló-bizottság az 1896-i ezredéves országos kiállítás elhelyezési tervét a pályázatnak teljesen megfelelő szellemben látja maga előtt kidomborodni, s ezzel megvalósítva képeli azt az eszményt,

melyet az 1896-i ezredéves országos kiállítás nagyszabású méreteiről, s a modern követelmények szerint való architektonikus és esztétikai szempontból is megfelelő elrendezéséről magának a kereskedelmi miniszter a pályázat kiírásakor alkotott.

A négy kitűntetett terv szerzői voltak: a „Vitam et sanguinem” szerzői Korb Flóris és Giergl Kálmán;

a „Magyarország nem volt, hanem lesz” szerzője Schickedanz Albert;

az „Ezer év körben” szerzői Gerster Kálmán és Mirkovszky Géza;

a „Szerencse föl” jellegű mű szerzői Neuschloss Károly és fia.

A bíráló-bizottságnak már fent említett javaslata a kiállítás helyzet-tervének főbb elveire nézve több érdekes pontot tartalmaz. Így a bíráló-bizottság jelentése szerint: az első főbejárat az Andrássy-út tengelyének folytatásába, a Nádor-szigettel szembe helyezendő. Mert a főváros legszebb és legnépesebb útjának tengelyébe helyezett főbejárat könnyűvé teszi a kiállítás megközelítését, s rendkívül emelné annak külső hatását. Az első főbejárat a

Nádor-szigettel megfelelő széles híddal kötendő össze, mely a látogatók áradatának nagyobb hullámzását is kényelmesen és veszély nélkül meg-bírja.

A Nádor-sziget azon részének, mely a fürdő-háztól jobbra esik, és a Széchenyi-szigetnek a kiállítás területébe való bevonása szükségesnek mutatkozik azért, mert a főbejárat érintett elhelyezése e szigetek bevonását mellőzhetetlenné teszi, továbbá mert a szigetek festői fekvése és a városligeti tónak a kiállítási területbe való bevonása, ünnepélyek rendezése alkalmával, de különben is utólrhetetlen hatást biztosít, s végre, mert a történelmi kiállítás épületeinek jellemző elhelyezésére alkalmasabb terület az egész városligetben nem található. Figyelembe veendő az az általános óhaj is, hogy a kiállítás történelmi csoportja kimagasló rész legyen, és ez a jelzett elhelyezési mód által külsőleg is leginkább juthat érvényre.

A brassói Károlyi-palota végelátása.

A keszeg Esterházy-féle lakosztály. Saló a terraln.

Maga a történelmi főcsoport a Széchenyi-szigeten helyezendő el vár- és bástyaszerű épületben; úgy e szigeten, mint esetleg a vele szomszédos területen elférnek a Magyarország fejlődésének fő-korszakai szerint tervezendő épületek, melyek a szigetről a kiállítás külső és belső területére remek távlati hatást gyakorolnak.

Ezek az irányelveken kívül ebbe a javaslatba már nagyrészt le volt fektetve az a helyzetterv, amely azután tényleg kivitelre is került.

Ugyancsak a fent említett bizottság újabb két taggal kiegészítve bírálta el a történelmi kiállítás céljaira emelendő épület pályakérdésére beérkezett 11 pályamunka terveit is. A bizottság, bár számos tehetségre, szorgalomra valló és bizonyos irányban a dolog mélyére ható pályamunka érkezett be, a pályázat értelmében kontemplált két díjat nem adta ki, mert véleménye szerint nem akadtak olyan pályaművek, melyek a történelmi csarnokra kiírt pályakérdést külső kiképzésében a miniszter óhaja, belső berendezése tekintetében pedig a kiállítás követelményei szerint megoldották volna, sőt szembejelenőleg előtérbe lépett az a hiány, hogy amely munka belső elrendezése szerint teljesen megfelelő volna, az külső arányaiban és kivitelében a kitűzött célra nem alkalmas, vagy megfordítva. A bizottság itt is azt javasolta, hogy a rendelkezésre álló 6000 koronából négy egyforma pályadíj létesíttessék és az a legkiválóbb négy pályamű tervezőjének adassék ki.

A bizottság továbbá azt javasolta, hogy a kereskedelmi miniszter a jelíró levelek felbontása után a négy pályadíjjal jutalmazott pályázót a végleges tervnek vázlatszerű elkészítésére hívja fel és pedig azzal a feltétellel, hogy e szűkebb pályázatban nyertes terv készítője az illető csarnok felépítésével fog megbízatni. E javaslat értelmében kitüntetett négy terv szerzői voltak:

az »Ezredéves történetünk ezer évre remény nekünk« jelírójú mű szerzője Schickedanz Albert;

a »vörös kör, fekete pont« szerzője Pfaff Ferencz;

az »A« jelű mű szerzője Tandor Ottó;

a »vörös félhold, vörös csillag« szerzője Alpár Ignác;

a dicsérlettel kitüntetett »O« jelű mű szerzője Kolbenheyer Viktor építész.

A bizottság jelentésében különben most már azt javasolta, hogy eltérőleg az eredeti pályázati prográmtól a történelmi csarnok csakis mint ideiglenes épület tervezendő (azonban belül tűzmentes fallal) és pedig főleg azért, mert már a történelmi csoport mostani munkálkodása után is tudva van, hogy az eddig előirányzott terület nem lesz elegendő, s így annak kivitele — ha nem ideiglenes épületnek tervezetnék — rengeteg összegekbe kerülhetne; a költségek pedig 350.000—400.000 frt. közötti összegben állapítandók meg.

Az országos bizottság és a miniszter is magáévá tette mindenben a bíráló-bizottság álláspontját, s így ebben az értelemben írták ki a szűkebb pályázatot.

Mielőtt erre az igen érdekes pályázati kiírásra és annak eredményének ismertetésére áttérnénk, ismételt ki kell térnünk a kiállítás helyére, a városligetre.

Teljes tárgyilagossággal igyekeztünk feltüntetni azokat az okokat, amelyek a kiállításnak a városligetben való rendezése mellett oly nyomósan estek latba, és amelyek az intéző köröket

A keszeg Esterházy-féle lakosztály. Előterem.

Mennyecsztás magyaros motívumokkal a városi és a vidéki épületekben.

és ezek élén a kormányt arra bírták, hogy dacára némelyek aggodalmának a városligettel szemben, mégis utóbbi mellett döntsön.

Most, a kiállítás bekezdése után, amikor teljesen tiszta

képünk van a kiállításról, ennek valóságos arányairól, látogatottságáról, ünnepeiről, most, amikor annak ismertetésével annak bírálatát is kötelességünk gyakorolni, szükségesnek tartjuk, hogy egész részletességgel térjünk ki a kiállítás helyének megválasztására, illetőleg annak történetére.

Hogy a városligetből mit csinált a kiállítás, hogy nem került-e túl nagy faáldozatba, nem vetkőztette-e ki jellegéből a ligetet, a főváros dunabalparti része lakosságának ezt az egyetlen üdülőhelyét, — amint ettől annak idején sokan tartottak — ennek eldöntése nem e mű keretébe tartozik. Minket a terület mint kiállítási terület érdekel, erről akarunk tehát egyet-mást elmondani.

Mert amitől sokan aggódtak, tényleg bekövetkezett. Az a terület, amit a kiállítás tényleg elfoglalt, és amely, megjegyezzük, tetemesen nagyobb volt már az eredetileg tervezett területnél — a kiállítás céljaira tényleg is, de különösen esztetikai szempontból szűknek bizonyult. Az a feltétlen elismerés, melylyel a kiállítás elrendezésének kiváló szépségei, magas architektonikus színvonala iránt viseltetünk, és amely elismerés adta a tollat is kezünkbe, feljogosít bennünket arra is, hogy tárgyilagos igazságszeretettel rámutassunk a kiállítási terület megválasztásánál és elrendezésénél elkövetett hibákra: ennek a területnek túlszűköségére, arra a körülményre, hogy nagyobb terek és útvonalak úgyszólván hiányoztak, vagy elenyésző csekély számban és méretben létesültek, és így rendkívül csökkent az esztetikai hatás, amit a kiállítás némely, különben magas művészi színvonalon álló épületei tettek.

Ennek a túlszűköségnek volt következménye az, hogy egészen idegenszerű építményeket, annélkül, hogy architektúrájuk összhangba lett volna hozható, úgyszólván rendszer nélkül kellett egymásra halmozni, és hogy ez a rendszertelen túlszűköség — ismételten hangsúlyozzuk, nem annyira a tervezők hibájából, mint a karakterizált állapot következtében — az iparsarnoktól délkeletre már egész rendszerré vált, úgy, hogy a gépcsarnok, a magyar állam-vasút gépgyára és a sokszorosító iparágak pavillonjának, valamint közvetlen környezetüknek elhelyezése az iparsarnok szomszédságában és egymáshoz képest, egy elhelyezési terv kompozíció-kellékeinek minden elemi szabályát ignorálni látszik; az építmények tömegével, magasságával és ezeknek a tömegeknek elosztásával egyáltalán nem számol, úgy, hogy azok építészeti hatása ezáltal igen nagy mértékben veszt és ezek a monumentális és nagy méretegységű építmények méreteikkel egy-

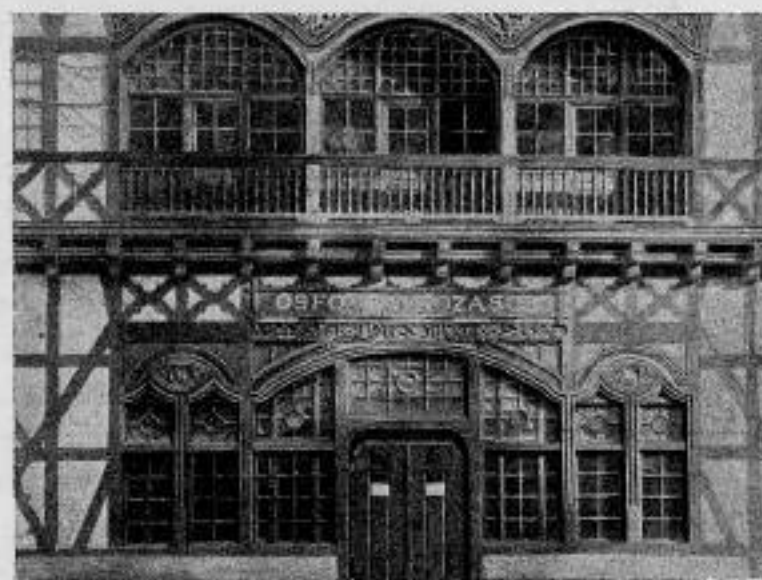
másra látszanak licitálni. A gépcsarnok hosszoldalának felén, az említett másik két csarnok pedig csaknem egész hosszoldalukon egymás által el vannak fedve, úgy, hogy alig megközelíthetők, és a területen sehol sincs pont, ahonnan ezek az építmények egész nagyságukban áttekinthetők volnának.

Az elhelyezésnek ez a kényszerült zsúfoltsága azt sem engedte meg, hogy a főutak nagyobb, monumentálisabb építmények tengelyébe essenek, vagy megfordítva, hogy ezek az építmények útvonalak tengelyébe legyenek elhelyezhetők. Ez a helyzetterv oka egyes építmények látszólag szeszélyes és első pillanatra megokolatlannak látszó konfigurációjának. Így a magyar állam-vasút és közlekedésügyi csarnok építészeti megoldás tekintetében hatalmas középrészszel bír, oldalszárnnya azonban csak egyik irányban van; viszont a hatalmas középrészszel szemben van ugyan egy rövid útvonal, de ide is benyúlik a gépcsarnok óriási teste, irigyen takarva el a közlekedési csarnok középrészének csaknem felét. Az építő-ipar csarnokának gyönyörű és páratlan színhatású középrésze *majdnem* egy fontosabb és elegendő hosszú utvonallal tengelyében áll, de ezzel is szöveget képez, úgy, hogy hatása csökken, és a legnagyobb épületek a főközlekedési vonalakra a legtöbb esetben — ha ugyan egyáltalán hosszirányúak — nem a hosszabbik, de rövidebb oldalukkal támaszkodnak.

Maga a történelmi csarnok is, ez az oly szépen megkomponált művészi egész, mintha a sziget és tó méretéhez képest kiesnék a léptékből, és így az a hatás, amit a gazdag lomb és virágdísz a tó víztükrével a körülötte fekvő építmények architektonikus szépségeinek kiemelésére biztosít, az épületek egymásra halmozottsága által tetemesen szenved.

Ha azt a művészi teremtményt, melyet a kiállítás épületeinek megteremtésébe alkotóik belefektettek, egy megfelelő területen van alkalmuk érvényesíteni, ha például a választás a Lágymányosra esik, úgy a kiállítás külső *architektonikus* hatása olyan lett volna, mely párját ritkítja, és teljes mértékben érvényre jutott volna az az erő, mely modern építészetünkben lüktet, hogy bámulatra ragadjon mindenkit, akinek érzéke van művészi szépség iránt, különösen ha ez a természettel szövetkezik, hogy a szívet lelket elragadja.

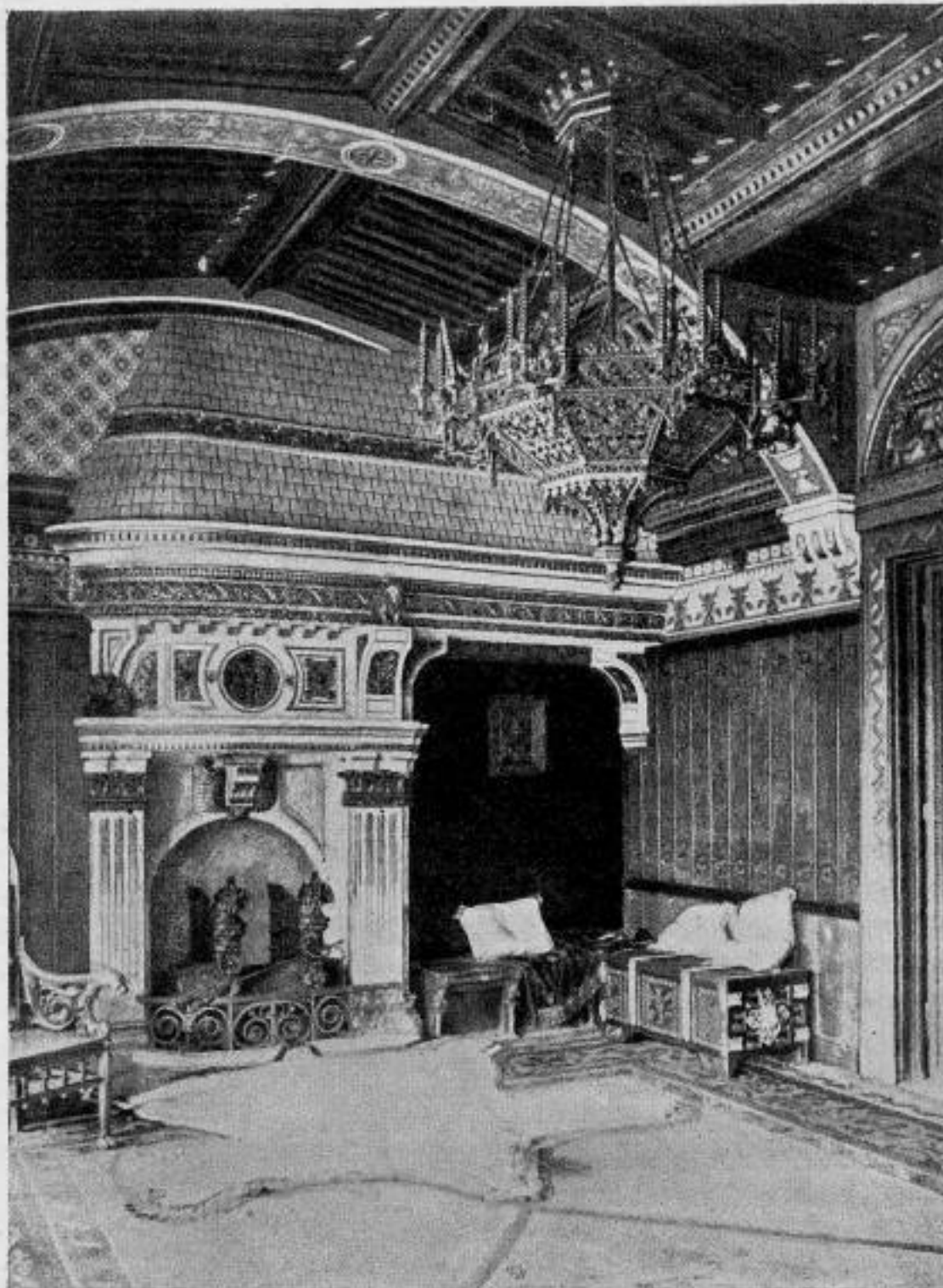
Így azonban a városligetben rendezett kiállításnak is meg volt a maga kétségtelen előnye. A viszonylag kis alapterület, mely

Részlet az I. világháborús katonai pavillonjából.

a kiállítás rendelkezésre állt, biztosította annak egységes voltát, áttekinthetőségét, és ha az a körülmény, hogy egyes épületek részben el voltak rejtve, magának az objektumnak érvényesülésére hátrányos is volt, viszont a részletek csekélyebb hangsúlyozása a csoportok festői képének határozott előnyére vált.

A valóság szerint a kiállítás helyének kérdését nem egyedül a rendelkezésre lévő pénz, vagy idő határozta meg. Figyelemmel kísérték mindazokat a momentumokat, melyekben a kiállítás rendezésének kérdése előre haladt, az első eszmék felvetésétől egészen a kiállításnak megnyitására feltétlenül kiténik, hogy maguk a kiállítás hívatott megalkotói ezt a kiállítást sokkal szűkebb keretűnek képelték, mint ahogy az tényleg létesült, és mindig az 1885.-i kiállítás tanulságaira és az ott szerzett tapasztalatokra támaszkodva nem becsülték eléggé azt a körülményt, hogy az 1885.-i kiállítás óta az egyes iparágak jelentékenyen megismosodtak, új iparágak keletkeztek, kulturális szempontból pedig szintén óriási módon haladt az ország. Így esett, hogy a kiállítási területlegmegfelelőbb kihasználására hirdett pályázatban a kiállítás helyéül még a városligetnek csak az a része volt megnevezve, a melyik a Stefánia-út jobb és bal

Ő felsége a király lakosztálya. Dolgozó szoba.

oldalán terül el és csak melleleg volt felemlítve, hogy esetleg a szomszédos területek (így a körönd) is kombinációba vehetők. A Stefánia-út e terv szerint is a területen kívül maradt volna, és így a két részt az út áthidalásával kapcsolták volna össze. A beépített területkövetelmény is folyton fokozódott, amint az egyes csoportbizottságok a csoportok kiállítási programjával elkészültek, és a főépületek belső méreteit megállapították. Ezeknek a méreteknek összesítése után az a kétségtelen meggyőződés volt meríthető, hogy a rendelkezésre lévő terület távolról sem elegendő

mindannak a befogadására, amit az egyes csoportok tüzetesen megokolt tervezetei alapján az ezredéves országos kiállítás keretében felőlelni szükségesnek és kívánatosnak mutatkozott.

Maga a kiállítás igazgatósága a kiállítás 1894.-i előmunkálatairól szóló jelentésében erről így nyilatkozik:

• Ennek következtében két mód kínálkozik, a melylyel a területrendezés kérdését megoldani lehet. És pedig: 1. vagy minden csoport térbeli szükségletét lényegesen redukálni; 2. vagy a területet megnagyobbitani.

Az első módra nézve már eddig is megtette a miniszter úr a szükséges intézkedéseket s egyes csoportok térigényeitényleg már 20—50%-kal vannak leszállítva (!); de ha a kiállítás fényét, sikerét és ezredéves ünnephez mért jelentőségét csorbítani vagy veszélyeztetni nem akarjuk; ha súlyt helyezünk arra, hogy a termelőknél a kiállítással szemben támasztott méltányos igényei kielégíttessenek; a redukeciókban is csak bizonyos határig lehetett menni, mert szem előtt kellett tartani egyes olyan csoportok megfelelő kidomborítását, melyek az ezredéves ünnepel szoros kapcsolatban állanak s melyek kulturális és gazdasági erőnket új oldalról, eddig alig sejtett kedvező arányokban lesznek hivatva a külföldnek bemutatni, — erre pedig csak egy mód kínálkozott: a terület megfelelő megnagyobbitása.

Igy a főváros kiküldött bizottságával történt megállapodás folytán elhatározták, hogy a kiállítás területébe bevonandó még az egész Nádor-sziget, olyformán azonban, hogy az ártézi fürdő s egy ehhez vezető legalább 12 öl széles út a kiállítás területén kívül s szabadon hozzáférhető maradjon a fürdőre utalt közönség számára. Bevonták még a kiállítás területébe az új hídfőtől a tó mentén az állatkertig elterülő keskeny földnyelvet is, és így a

kiállítás eddigi 472.000 m²-nyi területe a kibővítés által 22.000 m²-nyivel gyarapodott. A tóval együtt azonban, mely most egészen beleesett a kiállítás területébe, az 1896-i kiállítás területe meghaladja az 510.000 m² területet. Az 1885-i kiállítás területe az állatkiállítási épületeken kívül 300.000 m²-t tett s e szerint — miután az állatkiállítási épületek most is a területen kívül terveztettek — az 1896-i kiállítás területe 210.000 m²-rel nagyobb az 1885-i kiállítás egész területénél.

Hogy mily arányban változott meg a kiállítás mérete ahhoz képest, amint azt eredetileg tervezték, arról az ezredéves országos kiállítási pénzalap zárszámadása tesz mindennél meggyőzőbb tanúságot.

Szembe állítván u. i. ennek némely tételét az 1893. január 7-én Lukács Béla akkori kereskedelemügyi miniszter által bemutatott költségeloirányzat megfelelő tételével, következőket látjuk:

	Elő költségeloirányzat	zárszámadás
1. Állami hozzájárulás	1,000.000 frt	1,550.000 frt — kr.
2. Összes bevételek	2,800.000 .	5,285.892 . 57 .
3. Összes kiadások	2,800.000 .	5,271.599 . 37 .
4. Kiadások épületek cz.	1,200.000 .	2,359.945 . 76 .
5. „ installáció és díszítés cz.	200.000 .	385.990 . 44 .

És mind ennek dacára a beavatottak igen jól tudták, hogy a kezdetben tervezett alapterülethez képest rendkívül nagyobbított kiállítási épületek sem voltak képesek befogadni a kiállítandó tárgyak egy részét s a kiállítók igényeiket sok esetben még a javult térviszonyok mellett is redukálni voltak kénytelenek.

Ez a körülmény, hogy t. i. a kiállítás tartalmát és méreteit illetőleg csak akkor tájékozódtak az intéző körök, amikor már a kiállítást másutt, mint a városligetben rendezni nem lehetett, ha csak a kiállítást elhalasztani vagy bukásnak kitenni nem akarták — ez menti, vagy helyesebben magyarázza az elhelyezés kérdésének látszólag talán szűkkeblű elintézését, mely a kiállítás általános elrendezésében és különösen épületeinek csoportosításában oly sok hibának lett szülőanyjává.

Ezek után térjünk vissza a történelmi kiállítás épületeire hirdetett II. pályázatra.

Az első pályázat pályanyertes tervezőinek adott program lényeges pontjaiban a következőket mondotta: az épületcsoportot most már határozottan a városligeti Széchenyi-szigeten kívánta elhelyezni, úgy azonban, hogy a Nádor-szigetről a Széchenyi-szigeten át az iparcsarnokhoz vezető út főközlekedési jellegében — úgy, amint ez a már elfogadott úthálózati tervben meg volt állapítva — fentartassék, és így az kellő szélességben a történelmi csarnok épülettömegén és udvarain átvezessen. A kiállítási helyiségek nagyrészt a földszinten helyezendők el; az épületnek fontosabb és kívülről is akcentuálandó szárnya vagy szárnyai fölé azonban egy emelet is tervezendő.

A történelmi kiállítási épület architektúrája úgy tervezendő, hogy az a hazánkban eddig divott főbb építészeti stílusokat — tehát a románt, a csúcsívet, a reneszánszt és ez utóbbinak válfajait: a barokot és rokokót — egészben véve szellemükben, részleteiben pedig nevezetesebb hazai műemlékeink hű utánzatai-

ban tüntesse fel, minék folytán az épületnek egyes részei, p. o. egész épületszárnyak vagy csak egyes részletek, kapuk, ablakok, kandallók stb. — maguk is mint az építészeti csoport kiállítási tárgyai fognak szerepelni.

Az épület egyes részeinek csoportosítása lehetőleg festői legyen és a különböző stílusokban tervezett főbb épületcsoportokat alkalmas átmenetek kössék össze egymással, anélkül, hogy az összbenyomást szinpadiassá tennék. Általában az épület már külsőleg is általános érdeklődést keltsen föl a látogató közönségben.

A megkívántató alapterület a program szerint következőleg oszlott meg:

A csoportok haszonterületének összege	4650 m ²
A közlekedésre számítandó	1550 .
Administráció (legalább 3 helyiség)	250 .
Órízet (katona)	100 .
Rendőrség, tűzoltóság	60 .

Az összes terület tehát . 6610 m²

E 6610 m² területből körülbelül 2000 m² az első emeleten helyezendő el, úgy, hogy a földszinten a beépítendő terület körülbelül 4610 m² lesz. A pályázóknak bővebb tájékoztatul megjelölte a program azon hozzávetőleges arányt számokban, mely az egész területből az egyes stílusokra esik.

a) A földszinti területből:

A román korszakra	600 m ²
A csúcsívesre (a XIV—XV. század)	1000 .
A reneszánszra (XV. század vége és XVI—XVII. század)	2000 .
A barokk és újabb korra	1000 .

b) Az emeleti helyiségeknél:

A román korszakra	— .
A csúcsíves korszakra	500 .
A reneszánsz korszakra	800 .
A barokk és újabb korra	700 .

Az épületcsoport költségeinek összegét 400.000 forintban állapította meg a program, úgy azonban, hogy ezek az épületek ideiglenes jellegük dacára teljesen tűzbiztos és szilárd szerkezettel bírnak.

A pályázat 1893. év december végével járván le, három pályamunka érkezett be, Alpár Ignác, Schickedanz Albert és Pfaff Ferencz építészekről; Tandor Ottó építész ellenben a mostani pályázatban nem vett részt. A terveket Tolnay Lajos miniszteri tanácsos elnöklésével egy 20 tagú bizottság bírálta el, amely a következőkben állapodott meg: Mindhárom pályázó behatóan foglalkozott a feladattal, így minden terv kétségtelen előnyökkel bír, egyrészt a kedvező általános elrendezést, a külső csoportosítást, vagy festői hatást, — másrészt a helyiségek célszerű beosztását, az épületek megfelelő kiképzését és a hazai műemlékek részleteinek ügyes felhasználását illetőleg.

Viszont tagadhatatlan, hogy a terveknek vannak lényeges hiányaik is, ezek azonban olyanok, hogy azok dacára minden terv alkalmas arra, hogy bizonyos módosítások és átdolgozások után a kiállításba vett célnak megfelelővé alakuljon. A bizottság mégis Al pár

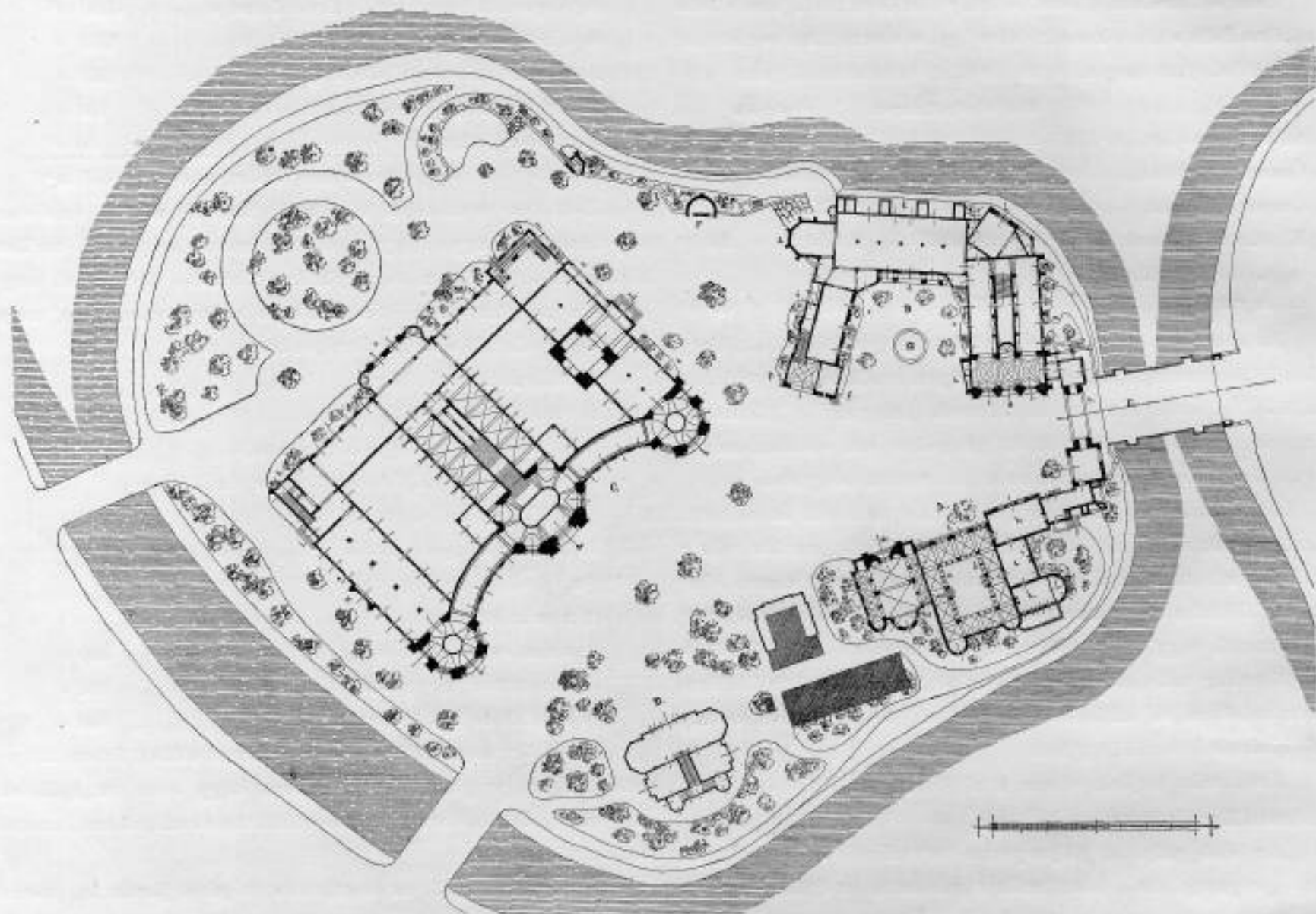
Ignác építésznek nyújtotta a babért, mint a viszonylag legjobb mű szerzőjének, pályaterve igen kedvező általános elrendezéseért és festői hatásáért; míg pályatársait elismerésre és jutalomra méltatta.

Ezekon kívül a bíráló-bizottság még a következőket terjesztette elő: Miután a városligetnek az ezredéves országos kiállítás céljaira történt átengedése vonatkozó egyezményben a székes főváros határozottan kikötötte, hogy a szigetek igénybevételénél az épületek esetleg szétosztva úgy helyezendők el, hogy a növényzet lehetőleg kíméltesse; minthogy továbbá tűzrendőri szempontból a lehető intézkedések minél nagyobb mértékben való alkalmazása szükséges; miután végre kívánatos az is, hogy a

fedett járók vagy folyosók lennének az épületcsoportok összeköttetésére alkalmazandók.

A Széchenyi-szigetnek vár- és bástyaszerű épületrészekkel való díszítése, a híd és kapu stb. megtartandó. Ezek azonban az épületcsoportoktól elkülönítve, mint különálló építmények, illetve alkotások (esetleg mint az építkezések negyedik csoportja) lennének létesítendőek.

Az elrendezésnek e javaslat értelmében leendő keresztvitele szempontjából a bíráló-bizottság azt az óhaját fejezte ki, hogy az építkezés a pályázók között megfelelő módon osztassék meg, annál is inkább, mert a pályázók a feladat megoldásával eddig is tüzetes tanulmányok alapján foglalkoztak, továbbá azért,

A történelmi csoportok alaprajza. A román, B csúcsíves, C reneszánsz csoport, D-je foglalkozások pavilonja.

történelmi kiállítást előreláthatólag nagy számban látogató közönség több irányba tereltesse s hogy ez által az épületekben való rendes közlekedési utakra tulságos sok területet fentartani szükséges ne legyen: célszerűnek látszik, hogy a történelmi kiállítás épületei három egymástól elkülönített csoportban állítsanak fel.

E három csoport felölelné:

- az Árpád-házi román,
- az Anjou és a Hunyadiak korabeli csúcsíves és
- a Habsburgok reneszánsz és barokk korszakait, amint ez különben a tervezési programban elő van írva.

A különböző stílusokban tervezett épületcsoportoknak lánczolatlan összeköttetése mellőzendő volna és csak megfelelő tágas

hogy a különböző stílusok kellőképpen való érvényesítésére a megbízottak kellő gondot és időt fordítsanak.

Miután azonban az országos bizottság utasítása értelmében folytatott beható tárgyalások az épületcsoportok megfelelő elosztására nézve eredményre nem vezettek, a kereskedelemügyi miniszter Alpár Ignác műépítést bízta meg a történelmi csoport összes épületeinek tervezésével és a művezetéssel. A belső berendezést, díszítést s az enteriőrök létesítését Schickedanz Albert műépítész tanárra bízta; a harmadik pályázó, Pfaff Ferencz pedig nagyérdemű részletterveiről jutalomban részesült.

Alpár nagy ambícióval és igaz ügyszeretettel fogott hozzá a reá bízott feladat megoldásához. A Széchenyi-szigeten a későbbi

felügyelet és őrség számára épített őrházat építési irodául rendezte be és egy serény művészi hajlamú fiatal gárda élén dolgozta fel a mester azt a szép anyagot, mely az eddigelé egyik legszebb építészeti feladatot volt megvalósítandó. Csakhamar élénk élet uralkodott a kis szigeten, és lassan, de mindig meglepőbben dombozott ki ennek az épületesoportnak impozáns nagysága és érdekessége, mely azután minden nézőjét elragadta, hogy az ezeréves mult megrögzített történeti momentumainak szemléletével a hálás kegyelet és büszkeség érzetét csöpögtesse az élő nemzedék szívébe.

Időközben különben az egész területen megindult az építési tevékenység. A kiállítás igazgatósága azt az igen helyes elvet követte, hogy minden létesítendő épület terveire pályázatot hirdett, első díjúl rendesen a kivitellel való megbízást tűzvén ki.

Minden várakozás ellenére azonban ezek a pályázatok nem jártak mindig olyan eredménnyel, amelyet a lojális pályázati feltételek után és az érdekes és többnyire hálás építészeti feladatokkal szemben várni lehetett volna, úgy hogy azután az építendő hivatalos épületeknek egy részét megbízás útján adták ki magán-építészeknek, más részüket viszont a kiállítási igazgatóság kebelé-

ben szervezett kiállítási műszaki iroda tervezte meg és építette fel. Így esett az is, hogy az a pályázat, amit a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet a kereskedelemügyi miniszter felhívására a király-pavillon tervének elkészítésére rendezett, nem vezetett a kívánt eredményre, miután a benyújtott tervek közül egyik sem volt elég jó és elég alkalmas arra, hogy ennek a magas és kétségkívül a legnemesebb művészi ambíciót felkölteni hivatott feladatnak megfeleljen, másrészt egyik sem állott annak az eszmének magaslatán, amelyet a király-pavillon képviselni és kifejezni hivatva lett volna. Így az igazgatóság arra határozta el magát, hogy külön álló király-pavillon létesítését egyáltalán mellőzi és a kiállítás felséges védnöke és a fenséges uralkodó-ház számára a történelmi főcsoport román korbéli épületcsoportjában teremti megfelelő helyiségeket, a kellő kényelemmel és változatos izléssel berendezve. Így került a király lakosztálya abba az épületcsoportba, amelynek stylje és részletei az ezer év előtti honalapítás korszakára emlékeztetnek, és amely az Arpád-ház korbéli emlékeket magukba foglaló rendkívül festőien csoportosított helyiségek — a kápolna és keresztfolyosó — szomszédsága által hivatásához méltó kifejezést és hangsúlyozást nyert.

Történeti kiállítás: az halászház kunyhója.

A kereskedelmi-, pénz- és ipari kiállítási csarnok.

A kiállítási építkezések áttekintése.

A kiállításnak a Városligetben való elhelyezésére kétségtelenül befolyást gyakorolt az a körülmény, hogy így a kiállítás Budapest legszebb utja — az Andrássy-ut — vezetett. Ez a pompás utvonal, mely nemcsak a fővárosnak méltó büszkesége, de rendkívül szerencsés elrendezésével a nyugat-európai világvárosok utjai között is ritkítja párját, nem egész harmadfél kilométer hosszúságban nyilegyenes irányban köti össze a főváros szívét — cityjét — a város ez időszerint legnagyobb közkertjével. Belső részén zárt sorban épült komoly palotái között szélessége 18 öl (34-14 m), míg a körut keresztezésénél létesült nyolcszögletű téren túl a zárt házsorok visszalépnek, hogy az itt 24 öl (45-52 m) széles uton fasorral szegett lovagló és sétáló utaknak adjanak helyet. A hatalmas utat kisebb egy második tér — a rondó — szakítja meg, melyen túl a házsorok előtt előkertek szegik be az utat. Majd villaszerű, szabadon álló, többnyire családi lakóházak és paloták váltják fel a zárt sorokat. Így közvetíti ez az ut rendkívül művészen a zárt házsorú várost a ligettel, melyben harmonikusan olvad fel. Ennek a pompás utnak tengelyében, ott, ahol a Stefánia-ut és az állatkerti körut elágaznak, az Artézi kút fölé emelt gloriett áll még ez időszerint, ezen túl pedig a tengely meghosszabbításában az ezredéves kiállítás főbejárója létesült. Kétségtelen, hogy a kiállítás monumentális és művészi szépségű kapuzatának hatását ez az elébe állított gloriett rendkívül leszállította. E gloriettnak, miután helyére tervezik az ezredévet megörökítő hatalmas emléket, napjai meg vannak számlálva, s technikai okokból mégsem volt a kiállítás megnyitásáig eltávolítható, noha e miatt le kellett mondani arról a meglepően szép távlati hatásról, amire különben a kiállítás alapelrendezésének megállapításánál méltán számítottunk.

Még nagyobb volt azonban ennél az a hiba, hogy a Nádaszigetre vezető állandó jelleggel épített hidat úgy tervezték, hogy

annak tengelye nem esik egybe az Andrássy-út tengelyével, hanem szöveget képez vele. A töréspont az innenső, tehát az I. főbejáró felőli hídfőre esik, de ez eltérést a kiállítás ideje alatt a főkapu elhelyezése elég szerencsésen takarta. Nagyobb kár, hogy ezt a hibát, mert hogy hiba, az kétségtelen, városrendezési szempontból is meg fogjuk szüntetni, mivel a tengelynek törése által elveszítjük azt a szép és hatásos perspektívát, mely az Andrássy-utról az építendő új artézi fürdőre nyílt volna, — a mikor is a tó megett a fák között emelkedő fürdőépület lett volna az Andrássy-utnak tulajdonképeni távlati befejezése.

Most a hid folytatásaként a kiállítási nagy körut létesült. A 25 m széles ut 1430 m hosszúságban az egész területet átszeli, és így a kiállításnak főközlekedési vonala; gyalogjárói 6-6 m szélesek, s a felmaradó 13 m széles kocsin uton a kiállítás ideje alatt keskeny vágányú villamos vasut közlekedik. Az ut állandó jelleggel épült, makadással van burkolva és még 1894. május havában átadták a közhasználatnak; szegélyeire ugyancsak az időben platánokat, nagylevelű hársakat és ezüstlevelű juharfákat ültettek.

Az állandó hidtól — ha a főbejáraton át jövőnk a kiállítás területére — baloldalra, a tó partján elterülő aránylag keskeny földterületet köröskörül a hadsereg kiállítása foglalja el. A bejárat mellett közvetlenül a hadfelszerelési szál-

A kereskedelmi-, pénz- és ipari kiállítási csarnok alaprajza.

Népművelő csoport: Magyar utca.
Somogy megyei csőkölyi ház. Torda-Aranyos megyei torozskői ház. Kolesz megyei kalotaszegi ház.

litók kissé nehézkes arányú és méretű kiállítási csarnoka (mely a finoman részletezett főkapu szomszédságában architektonikus hatás tekintetében igen szerencsétlenül van elhelyezve), mellette a honvédség épülete, az utászok által épített híd a tavon át, túlra a közös hadsereg kiállítása, a hadi tengerészeti épülete, egy-néhány barak, főző tűzhely, legénységi és betegsátor stb., szóval a hadsereg anyagi szervezete és felszerelése teljes mértékben és összefüggő teljességben. Az épületek itt mind ideiglenes jellegűek. A nagyobbak monumentális irányban vannak több-kevesebb szerencsével megoldva; egyedül a hadi tengerészeti pavillonja utánozza egy tengeri hajó formáját és teszi változatosabbá éppen kiállítási karakterével a csoportot.

A bejáratától jobbra, s ugyancsak a híd innenső oldalán, a folyamhajózás és szabályozás kiállítása a »Budapesti korcsolya-egylet« állandó palotájában volt elhelyezve, e mögött egy igénytelen épületben a kereskedelmi tengerészet, a palotán innen pedig festői elrendezésű halászkonyhóban a halászkiállítás helyezkedett el.

Magyar utca.
Brassó megyei csőkölyi ház, veszprémi megyei székelyi ház, borsod megyei mező-kővesdi ház.

Nemzetiségi utca.
Hunyadi megyei román-, nyitrai megyei magyar ház.

A híd tulsó partján a kiállítási nagykört legelején két nagyobb önálló jellegű pavillon emelkedik. Jobb kézről van a pénzügyi intézetek pavillonja, mely részben felső-magyarországi műemlékek részleteit tünteti fel elég szerencsés felhasználással; a hidra néző része azonban modern és kevésbé is sikerült. A hídfőtől balkézre egy nagy igényű, állandó jelleggel épült, azonban nagyobb építészeti műbecs nélkül való pavillon emelkedik — a székesfőváros kiállítási épülete. A pénzügyi intézetek pavillonja tőzsomszédságában ugyancsak a kiállítási kört mentén áll József királyi herceg magán kiállítási pavillonja. A kettő közt kanyarodik át az út a Széchenyi-szigetre, ahol mint egyik főközlekedési vonal az ott elhelyezett történelmi főcsoport épület-tömegét átszeli, és az iparcsoport nyugati homlokzata előtt vezet el. A Széchenyi-szigetet teljesen a történelmi főcsoport épületei foglalják el. A történelmi műemlékeinkből komponált épületeken kívül az ugyane csoport keretébe tartozó és foglalkozások vadászakstély formájú pavillonja van még a szigeten, míg e mögött kicsiny gyaloghíd vezet a tóban pilótákra épített és halászat konyhájába. Ezeken az épületeken kívül itt a szigeten csak egy cukrászbolt és a tűzország épülete van.

Visszatérve a kiállítási nagy körútra, a székes-főváros pavillonja mellett elhaladva, a nagy körút baloldalán terül el a néprajzi csoport. Falu, három utcával, a téren templom, körülötte iskola, községháza, csárda, a faluban minta-kórház és a hazánkban élő különféle nemzetiségek háztípusai hű másolatokban. — Tovább van a házi ipar csarnoka, felépítésében magyar műemlékek reminiscenciájával, majd ugyancsak a körút baloldalán, de kissé hátrább a fák között a selyemtenyésztés pavillonja élénk sziluettjével és színezésével. A csarnok élénken emlékeztet azokra a képekre, a melyeket a kínai házakról többnyire a teakereskedők jóvoltából ismerünk. Majd Bosznia és Hercegovina kiállítási csoportja következik. Az okkupált tartományoknak a körút hosszában elhelyezkedő nagy-csarnoka kedves változatosságot nyújt keleti jellegével. A csoportot e mögött néhány kisebb épület egészíti ki.

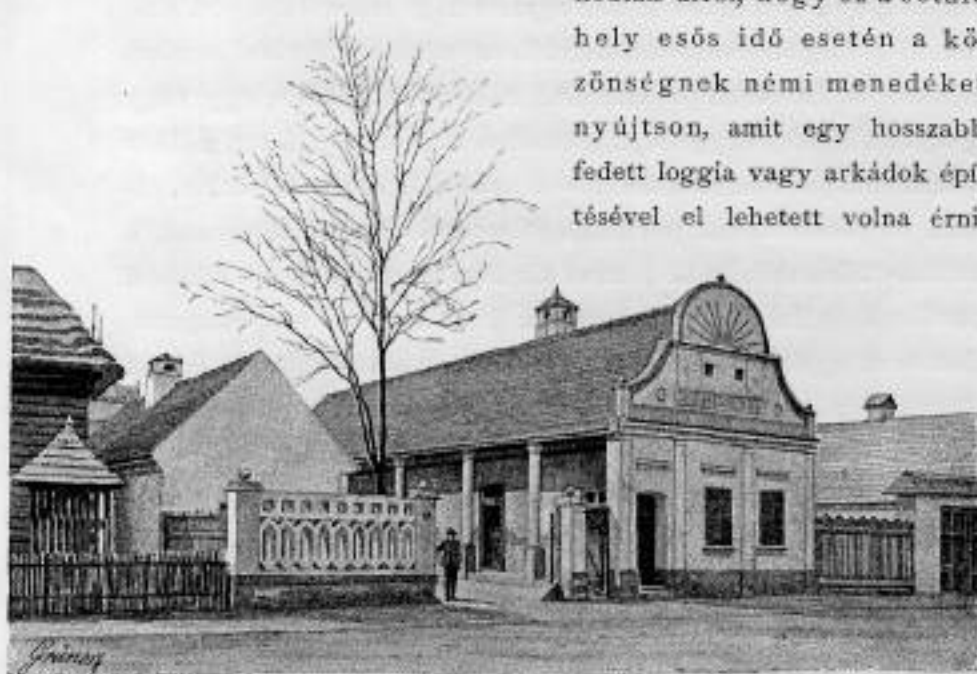
A csoporttal szemben a körút jobb oldalán egy nagyobb csarnok, a mezőgazdasági-csarnok áll hosszas négyszög alakjának rövid oldalával támaszkodva a körútra, minek következtében méretei természetesen csak bajosan érvényesülnek. Közvetlenül közelében helyezkednek el azok a csarnokok, melyekben földművelésünk és állattenyésztésünk kiállításai vannak elhelyezve. A borászati, kertészeti kiállítások, tejgazdaság, valamint a ménesbirtokok pavillonjai, a szőlőtermelés és dohányjővedéki csarnokok, a körút túloldalán pedig a vízepítészeti és erdészeti csarnok egészítik ki ezt a sorozatot. Utóbbi maga is egyik legszebb építménye a kiállításnak.

Az iparcsarnok, bár innen is könnyen elérhető, koncepcziójánál fogva azonban az előtte elterülő korszó-területre támaszkodik, és a király-utcai u. n. városligeti fasor folytatásaként szolgáló s a kiállítási területen kívül eső nagy rondón keresztül, a II. főbejáraton át érhető el közvetlenül.

Ennek a kapunak tengelyében van az iparcsarnok nyugati főbejárója, melyet az elébe nem éppen szerencsésen épített obeliszk részben eltakar. Az iparcsarnok kolosszális arányaival ma is dominál, bár kétségtelen, hogy az érdeklődés nagyobb részét a történelmi csoport épületei és kiállítása hódította el.

Az iparcsarnok előtt elterülő, már említett, korszó-terület nagyobb arányokban van tartva; nagy kár volt azonban, hogy nem gondoskodtak arról, hogy ez a sétáló hely esős idő esetén a közönségnek némi menedéket nyújtson, amit egy hosszabb fedett loggia vagy arkádok építésével el lehetett volna érni.

hogy ez a sétáló hely esős idő esetén a közönségnek némi menedéket nyújtson, amit egy hosszabb fedett loggia vagy arkádok építésével el lehetett volna érni.

Torontálmezői Jászai villa ház.

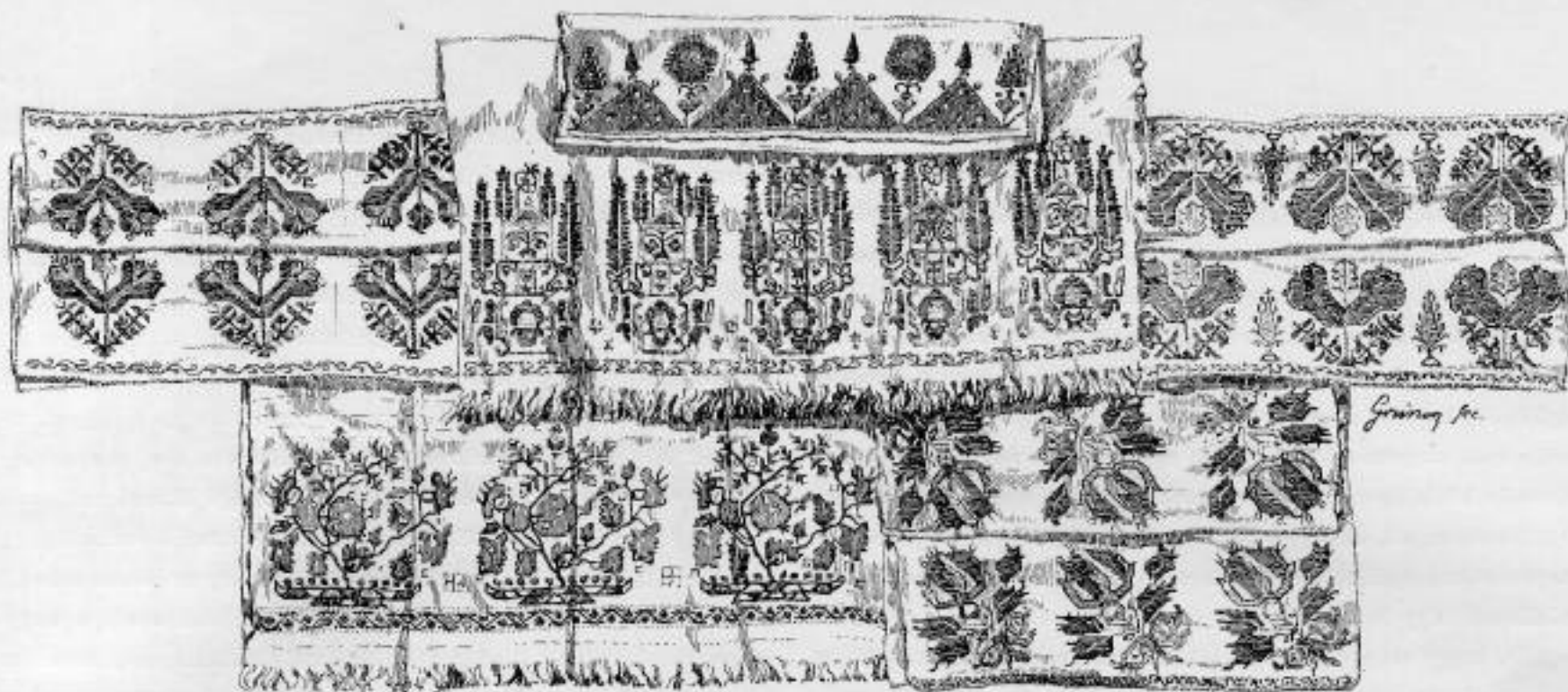

Krasó-szűrésnyommal konyarévi román ház, horvátországi román, nyitványsági házlörvi ház.

Megoldása mint téré így is elég tetszetős, s a kiállítás ideje alatt még a fontaine lumineuse is nagyban emelte érdekességét, amit különben a szép vizjátéknak és a színes villamos világítás hatásának kell inkább tulajdonítanunk, mint a fontaine művészi felépítésének, mely úgy tömegében, mint figurális csoportozataiban nem mondható sikerültnek. A korszó-terület körül vendéglők, kávéházak és pezsgő pavillonok helyezkednek el, előbbiek egyike egy külsőleg teljesen jelentéktelen építményre, az ünnepélyek csarnokára támaszkodik, mely mintegy 3000 ember befogadására alkalmas. Az iparcsarnok körül némely különleges iparág önálló pavillonjai helyezkednek el, így a vegyészeti, malom-, cukoripari csarnokok és több kisebb pavillon.

A korszó-terület és tő között a horvátok kiállítása van. Iparcsarnokuk méreteivel tűnik ki, s míg a horvát műcsarnok építészeti szempontból kevésbé jelentékeny, addig erdészeti pavilonjuk egyik gyöngye a kiállításnak.

Az iparcsarnok és az előtte elterülő korszó-terület déli oldalán a II. és IV. bejáró között elvonuló fasorral beszegett útvonal a kiállítás egy újabb nagyobb csoportját határolja. Elöl, a Stefánia-út közelében az egészségügygyel kapcsolatos csoportok pavillonjai — az állandó jellegű egészségügyi pavillon (az 1885-i kiállítás műcsarnoka), továbbá a balneológiai-, gyermeknevelésügyi pavillonok, a mentők pavillonja — fent az iparcsarnok szomszédságában a gépipari csoportok. A hatalmas arányú gépcsarnok mögött, a kiállítási körút túloldalán a közlekedésügyi csarnok nagyszabású épülete. Sajnos, hogy ezek az épületek egymásra halmozottságuk miatt alig érvényesülhetnek kellőleg, és kiállításunknak éppen ez a csoportja, amely ipari haladásunkat volt hivatva bemutatni, külsőleg nem jutott eléggé érvényre. — Ugyancsak az iparcsarnok szomszédságában az említett útvonal mellett helyezkedik el a sokszorosító iparágak pavillonja. Architektúrájának maurikus elemeivel, érdekes kupoláival messze kiválik, bár elhelyezése ép oly kevésbé szerencsés, mint szomszédaié. Közeliében, az iparcsarnok délnyugati sarka mellett, áll a sajtó és közművelődési egyesületek pavillonja, mely mintha

Bosnyák csipkék.

idegennek érezné magát ebben a társaságban, és kisebb, bár kétségkívül megfelelő arányaival a kolosszusok között igen alárendeltnek látszik.

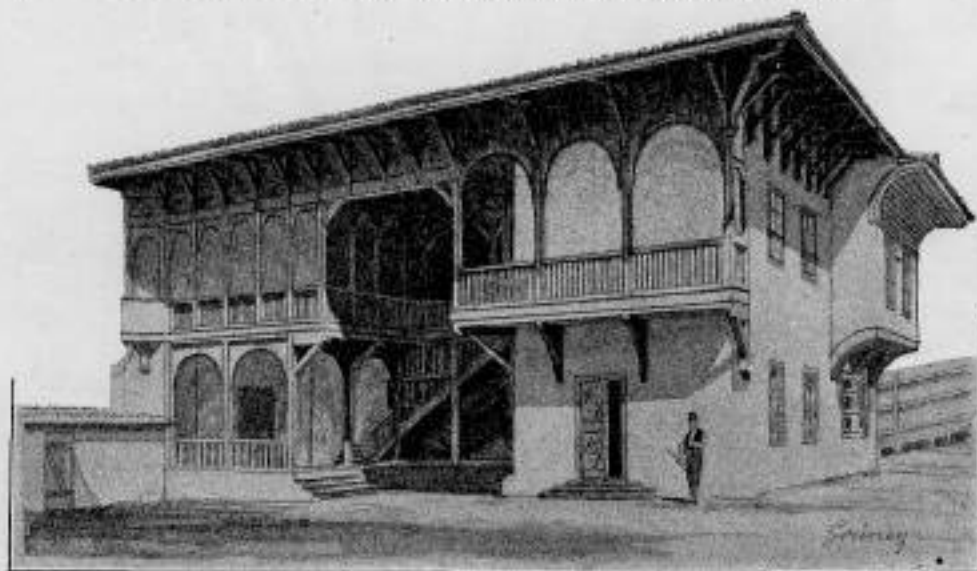
A korzó-terület délkeleti sarkából átlós út vezet a kiállítási nagy körut forduló pontjáig, melytől a körut a terület déli oldalának mentén a Stefánia-ut felé tart, s a III. bejáraton át (Székely-kapu) belé is torkollik. Ebben a fordulóban, az említett uttal szemközt, áll a terület határára támaszkodva a kiállítás egyik legszebb épülete, az építő ipar csarnoka. Harmonikus színekben pompázó homlokzata messziről kitűnik a szürke egyformaságból, és csak az ár, hogy nem sikerült ezt az épületet valamely elég széles útvonal tengelyébe állítani, ahol hatása annál imponálóbb lehetett volna. Szomszédságában a terület déli határa mentén a árművek igénytelen facsarnokai foglalnak helyet, néhány kisebb építmény társaságában. A körut, a fent említett átlósut és a III. bejáratot kiinduló és előbbibe torkolló utvonal által határolt háromszögű területen a bányászati és kohászati ipar csarnokai állanak. Ezek részben hivatalos, részben magán építkezések, melyek több-kevesebb szerencsével szimbolikus architektúrájukkal árulják el hivatásukat. A posta és táviráda pavillonja ezek szomszédságába s egyszersmind a közlekedési csarnok közelébe került, míg a közoktatásügy pavillonja antikizáló homlokzatával már a III. bejárat közvetlen közelébe esik.

Végre még egy kisebb csoportról kell megemlékeznünk, mely a tó partján, a két főbejárat között a horvátok által elfoglalt résztől a korcsolyázó egyesület palotájáig elterülő keskeny területen létesült. Itt helyezkedett el a kiállítási igazgatóság épülete, oly formán, hogy az úgy a területen kívülről, mint a kiállítási területről hozzáférhetővé vált; a kiállítási rendőrség épülete, a pusztaszeri emléktárgyak kiállítási pavillonja és egy kedves kis faalkotmány, a fumei rizshántoló világító-toronyformájú pavillonja.

A fentebbiekben áttekintvén a kiállítási területet, csak a jelentősebb épületek felsorolására szorítkoztunk, mellőzve néha még a kiválóbb építészeti beccsel bíró kisebb objektumok felsorolását is, miután célunk e helyen csak az volt, hogy megismertessük a kiállítási helyszínrajznak úgyszólván rendszerét, mely

egész helyesen a rokon kiállítási csoportokat lehetőleg egymás közelében akarta bemutatni. Természetes, hogy ez csak bizonyos határig volt lehetséges, és hogy a csoportok között egyes objektumok ékelődtek be, melyek tulajdonképpen egyik csoportba sem tartoznak, hanem gyűjtő jellegűek. Ilyenek pl. a főváros, a pénzintézetek pavillonja és még több más pavillon. A vendéglők, kávéházak és egyéb kisebb pavillonok elosztása meg éppen a szükségletnek megfelelőleg és a jelentkezők számához képest történt: ezek között a Gerbaud cukrászata az 1885-i kiállítás király-pavillonjában talált elhelyezést, sajnos azonban, hogy az 1885-i csarnokot, melynek művészi egyszerűsége mesterének, Ybl Miklósnak tisztult és nemes ízlését dicsérte, oly módon bővítették, hogy ez az átalakítás a homlokzatra akasztott díszítményekkel és salangokkal egész művészi hatását tönkre silányította.

A terület elosztása a csoportok között tehát elég szervesnek látszik, és ha tekintetbe vesszük a korlátolt térvizonyokat, úgy az elrendezés e tekintetben éppen sikeresnek mondható. Nagy vonásokban összefoglalván a területelosztás rendszerét, a kép következőleg alakul: Az I. főbejáraton belépve az állandó hid baloldalán a tó körül a hadügyi csoport, tovább a nagy körút baloldalán a néprajzi és házi ipari csoport következik. Ezután jön Bosznia és Hercegovina kiállítása, majd a mezőgazdasági csoport; az iparcsarnok az ipari csoporttal, végre a gépipari, bányászati és köz-

Bosnyák lakóház.

lekedésügyi csoportok. A kiállítási területnek a Stefánia-úthoz közel eső határa mentén kiindulásunk pontja felé haladva vannak a közművelődési, egészségügyi csoportok, a horvátok épületei, az adminisztráció épületei, és végül a hajózási csoportok, melyeken át ismét az I. főbejárathoz érünk. Ez a gyűrű fogja körül a Széchenyi-szigetet, melyen a kiállításnak kétségtelenül legszerencsésebben elhelyezett csoportja, a történelmi főcsoport épületei foglalnak helyet. Legszerencsésebbnek mondjuk, mert míg a területnek szigetszerű alakulása a csoportot már elhelyezésére nézve is különlegessé teszi és annak bizonyos egyéni önállóságot, érdekességet ad, addig a tó vize, a sziget szép fái a pompás csoportosított épülettömegeknek változatos és kedves miljöet kölcsönöznek, úgy hogy itt elhelyezés és architektúra egyaránt elősegítik, hogy ez a csoport kiváló hivatásának magaslatán álljon.

A történelmi csoport valóságos központja a kiállításnak; szerepe annak szervezetében olyan mint a szívé, amelyben az összes erek összetutnak, hogy dobbanásukkal az egész szervezet életműködéséről tegyenek tanúságot

A kiállítás történetének vázolásánál alkalmunk volt megrajzolni az eszméknek azt a lassú kiválását, megizmosodását és végre testté válását, mely azután a kiállítás megalkotásában nyilvánult. Egy szép, de még nem egészen világos prográmból fejlődött ki az előkészítés aránylag rövid ideje alatt az ezredéves kiállításnak az az eszméje, mely ezt a kiállítást minden más eddigi kiállítástól megkülönböztette és első sorban nemzetivé tette. Ez volt az

első kiállítás, a mely a történeti eszmének oly határozott érvényt szerzett, midőn a nemzeti örömnép alkalmából nemcsak a nemzet jelen kulturális állapotát, hanem egyszersmind a nemzetnek egész multját, küzdelmeit, műveltségi állapotát a letűnt századok alatt, szóval egész történetét mutatta be.

Az 1876. i philadelphiai világkiállítás az amerikai függetlenség proklamációjának százéves emlékére létesült. Belgium 1880-ban eddig még nem látott pazar fényvel ünnepelte meg függetlenségének 50 éves jubileumát és e célból Brüsszelben nemzeti kiállítást rendezett. Franciaország köztársasági államformájának dicsőségére, mikor ez az államforma immár századik évébe lépett, 1889-ben Párisban világkiállítást rendezett, amely az összes művelt nemzeteket oda csodította, hogy bámulattal adózzanak a nagy nemzet dicsőségének. A chicagói 1893. i világkiállítás, mely Amerika felfedezésének négyszázéves emlékére létesült, történelmi esemény számba megy, és különleges és zseniális művészi és technikai eredményeivel az ó-világ hódolatát vívta ki.

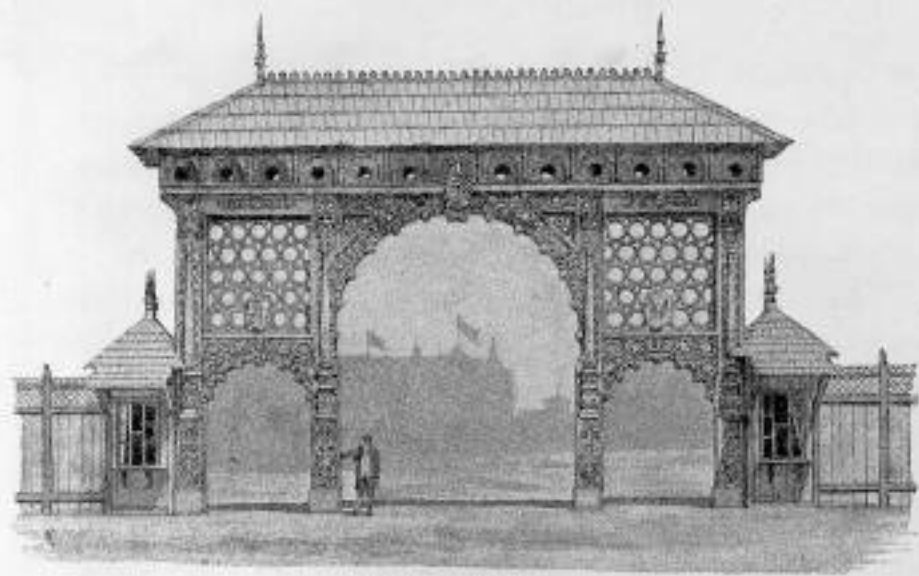
Mindezek a kiállítások és még mások is, a melyeket egy nagy nemzeti eszmének vagy történeti mozzanatnak emlékére vagy dicsőítőjére rendeztek, feladatuknak oly módon feleltek meg, hogy bemutatván a jelennek lehetőleg teljes kulturális képét, ezáltal tanúságot tettek a múltnak munkájáról, törekvéseiről is.

A budapesti ezredéves kiállítás szintén egy nagy nemzeti eszmének szolgálatában állott. Ezer év nagy nemzetek történetében is számot tevő valami, és Magyarországnak joga volt a le-

zajlott ezer esztendő küzdelmeire büszkén, önérzetesen visszatekinteni. A nemzeti önérzet azonban, a múlt iránt való szeretet, hűség és ragaszkodás nem elégedett meg azzal, hogy a jelen sikereiben gyönyörködjen, hanem maga elé akarta varázsolni a dicsőséges múltnak képeit, hogy abba elmélyedjen és egyszersmind a művelt világot meggyőzze a második ezredévhez való, véráldozattal és nagy kulturális küzdelmek árán szerzett jogáról. Innen a budapesti kiállításnak történeti jellege, mely annak

Budapesti kiállításnak történeti jellege, mely annak

III. bejáró: székely-kapu.

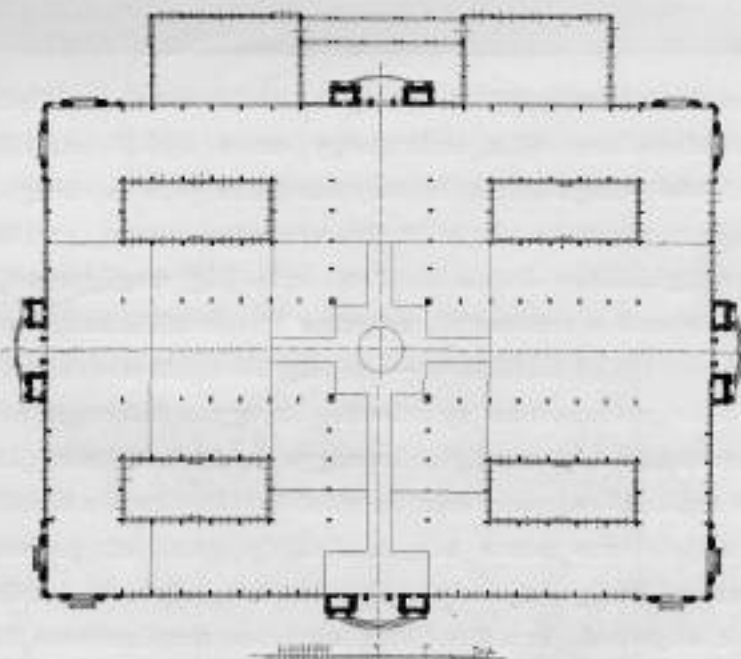
eszméjével teljesen egybeforrott, és a mely jelleg magának a kiállításnak minden más kiállításokétól elütő teljesen individuális jelleget adott.

Az a körülmény, hogy mikor a kiállításnak ez az alapeszméje már teljesen kiforrott, az egyes csoportok kiállításai maguk jelenkori és retrospektív, vagyis történeti kiállításra bomlottak fel, — a kiállítás egész rendszerében pedig a történeti és jelenkori két nagy főcsoport jött létre, a kiállítás architektúrájában is kifejezésre jutott, úgy hogy ezen a téren kiállításunk olyat produkált, amelynek előképét, mintáját vagy csak ideáját is hiába keresnők bárhol is. Viszont nem véletlen az sem, hogy amint a kiállításnak legérdekesebb, legbecsesebb és talán mondhatnók, általában legtanulságosabb része volt a történelmi kiállítás, úgy ennek a csoportnak épületei is rendkívül magas művészi nívón állottak és a kiállítás architektonikus színvonalának emelésénél a legnagyobb szerepet játszották. Nem véletlen, amint mondtuk, hanem ugyanannak a lelkesedésnek tulajdonítható, a mely a történelmi csoport kiállítását úgyszólván szemenként hordta össze kincses halommá, és amely lelkesedés a történelmi csoport épületeinek megalkotásánál azok tervezőjét tüzelte.

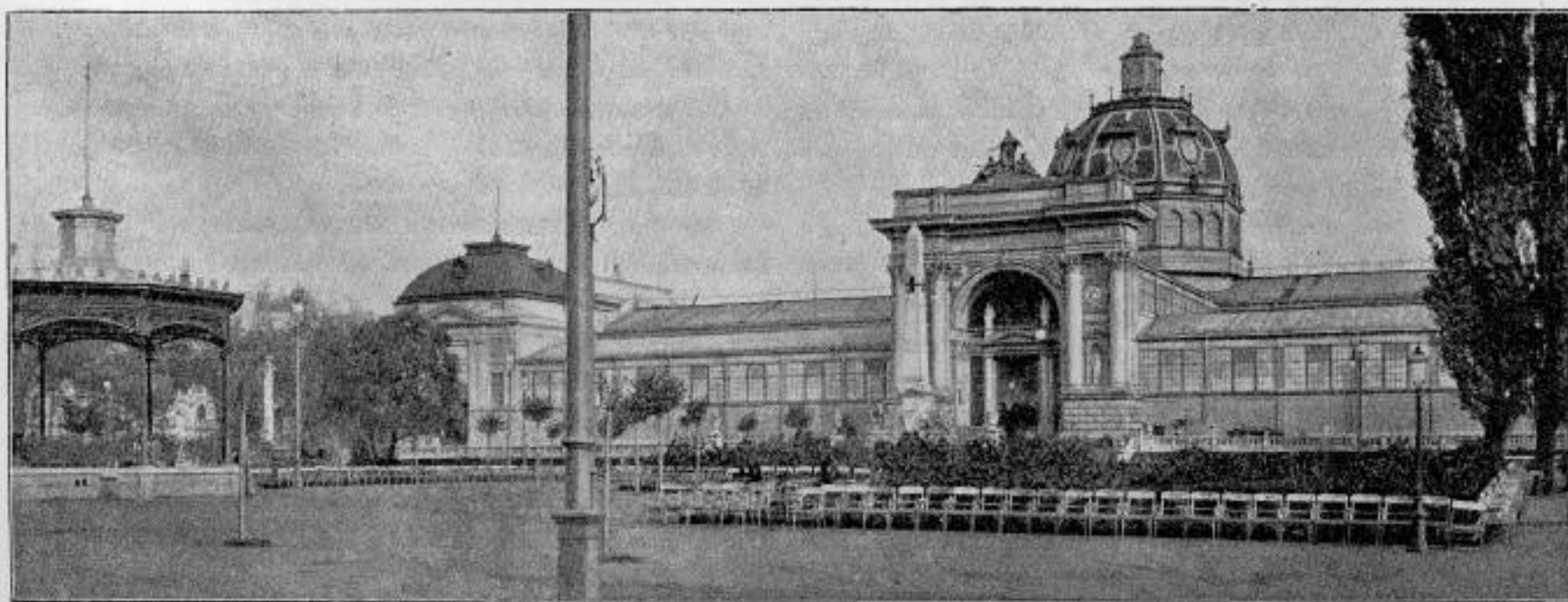
A nemzetnek nagy szeretete ez iránt a történelmi eszme iránt átszármazott azokra, akik a kiállítás megalkotására voltak hivatva, és ha ismerjük azt a lelkesedést, a mivel a nemzet a tör-

ténelmi eszme iránt viseltetett, úgy megtaláljuk lélektani, de művészettörténeti magyarázatát is annak a sikernek is, melyet a történelmi kiállítás architektúrája aratott. Amint hogy kétségtelen tény, hogy nagy idők nagy férfiakat szülnek, és hogy minden nemzeti mozgalomnak meg vannak a maga művészei, úgy kellett keletkeznie a történelmi kiállításnak is; és viszont azért lett annak művészi formája megalkotása után rögtön közkinccsé, mivel mindenkinek szívében öntudatlanul élt az, még mielőtt látható alakot öltött volna. A történelmi kiállítás épületeiben lefektetett művészi eszme nem is egy emberé, de az egész nemzeté, melynek lelkesedése azt szülte, és a mely lelkesedés művészi szöszölőjét találta meg az építőművészen.

Az eddigi kiállítások rendszere többnyire azon alapult, hogy létesítettek egy nagy, lehetőleg monumentális és architektonikus kiképzésre nézve jelentőséges csarnokot, mely szerkezeti tekintetben sok esetben a technikának is dicsősége volt, és azután egy sereg többé-kevésbé jelentékeny kisebb és nagyobb pavillont, a szerint, amint a kiállítás országos vagy nemzetközi, egyetemes vagy csak részleges volt. Ezt a példát mutatják eddig csaknem

Az iparcsarnok alaprajza.

Iparcsarnok.

Vas-, fém- és építőipar-csarnok.

az összes kiállítások; fejlődés pedig leginkább ennek a »főépületnek« rendszerében rejlik, amint hogy ezt a fejlődést az 1851.-i londoni első világkiállítás kristálpalotájától (vas és üveg), az 1873.-i bécsi rotundán át (u. n. halcsontváz-rendszer), az 1889.-i párisi világkiállítás »Palais de l'Industrie«-jéig megfigyelhetjük. Az eltérés ettől a rendszertől, melyet a kisebb kiállítások, — így a budapesti 1885.-i kiállítás is — mindig követtek, a chicagói világkiállítás rendszerében nyilvánult. Itt ugyan méreteire nézve az iparcsarnok még mindig a legnagyobb, de korántsem játsza azt az uralkodó szerepet, mint az előző kiállításoknál a főépület. Több, terjedelemre nézve nagyszabású, építészeti kiképzésre és elhelyezésre pedig teljesen egyformán hangsúlyozott hatalmas csarnok helyettesíti itt a főépületet, amelyhez természetesen itt is egész légiója csatlakozik a kisebb pavillonoknak és építményeknek.

Az ezredéves kiállításnak már kettős: jelenkori és retrospektív jellege is eleve kizárta azt, hogy itt a kiállítás alaprajzilag egy hatalmas főépület köré legyen csoportosítható. Az 1885.-i kiállítás iparcsarnoka, mely kibővítve és némileg átalakítva az ezredéves kiállításon is az iparkiállításnak céljaira szolgált, itt már teljesen elvesztette a vezető szerepet, és bár területileg még mindig dominál (alapterülete mintegy 13.800 m²), jelentőség tekintetében a történelmi főcsoport épületeinek alatta marad, noha annak összes alapterülete lényegesen kisebb (5150 m²). Hozzájárult ehhez az a körülmény is, hogy az ezredéves kiállítás iparcsarnokául az 1885.-i kiállítás iparcsarnokát használták fel. A csarnokot ugyan némileg kibővítették, de az iparcsarnok így sem felelt meg a követelményeknek és így igen sok iparág külön, saját céljára emelt — olykor jókora — pavillonban talált elhelyezést. Így az iparcsarnok méretben és kiterjedésben sem volt olyan, amilyen bizonyára lett volna, ha az ezredéves kiállítás céljaira épül közvetlenül.

A kiállításnak ez a kettős jelenkori és retrospektív jellege, másrészt a közrejátszó véletlen körülmények által létesült látszólagos decentralizáció éppen nem vált hátrányára, hanem ellenkezőleg hozzájárult ahhoz, hogy a kiállítás külső megjelenése, és különösen első benyomása kedves, barátságos és benső legyen.

Amire már rámutattunk, az egyes építészeti objektumoknak többé-kevésbé festői elhelyezkedése csak úgy érvényesülhet a kiállítás javára, ha az objektumok maguk nem szertelen nagyok. Így egyes nagyobb és kimagasló építmények megadták a kiállításnak azt a vázat, a melyhez a csoportok és kisebb építmények változatosságukkal járultak, és ami kiállításoknál igen lényeges kellék, sohasem fárasztották ki a nézőt. Az eddig szokásos elrendezéseknél, ahol egy nagyobb architektonikusan megoldott tér mögött ott állott a kolosszális arányú főépület, a tér körül többnyire szimmetrikusan rendezkedtek el a legnagyobb csarnokok, az egész kiállítási területen pedig néha több száz kis pavillon volt elszórva. Az ily rendezés mellett a kiállítás látogatóját, aki erre a nagyszabású térre lépett, az összbenyomás szinte megijesztette, és a néző fáradtságát érezte, még mielőtt akár csak egyik kiállítási csarnokba is belépett volna.

Az ezredéves kiállításnál a feltétlenül kedvező és szerencsés összehatáshoz a kiállítási épületek művészi mivoltukkal természetesen éppen nem egyenlő mértékben járultak hozzá. Kétségtelen, hogy még jelentőséggel bíró és nagyobb csarnokok építészeti kiképzése is sokszor igen fogyatékos volt, és némely pavillon felépítésében és dekoratív kiképzésében nélkülöznünk kellett minden építészeti tudást és ízlést. Szerencse azonban, hogy a kiállításnak általános architektonikus képét nem ezek az objektumok adták meg. A kiállítás egyik főcsoportjának, a történelmi csoportnak kitűnő architektúrája, több nagyobb csarnok felépítésében nyilvánuló zseniális építészeti megoldás, némely kisebb objektumnak

Sokszorosított Ipartágak csarnoka.

megtervezésében és kivitelében mutatkozó művészi idea a kiállítás architektúráját egészen magasan a középszerűség nivója felé emelték, míg maguk az említett építészeti alkotások művészi becsükkkel jogot szereztek a szellemi fenmaradásra.

Kiállítási épületek építészeti értékének megállapítása, meg kell vallanunk, igen nehéz. Az építészeti műtárgy megítélésénél a törvény erejével bíró elvek egész sora elveszti itt jogosultságát; vagy legalább is erre mutat, hogy általában szépek és művésziek vallottunk olyan kiállítási épületeket is, amelyek ezeket az alapelveket olykor teljesen figyelmen kívül hagyták. Hogy a megítélés különben mily nehéz, semmi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy az 1889-i párisi világkiállítás architektúrájáról teljesen egyenlően hívatott bírálók részéről egymással homlokegyenest ellenkező vélemények keltek szárnyra, és míg az említett kiállításnak építészeti megoldása az egész külföldet bámulatra ragadta, addig éppen Franciaország építészei között találkoztak olyanok, akik a kiállítási épületekről azt hirdették, hogy azok élő tiltakozást jelentenek az ellen az építészeti nevelés ellen, melyben Franciaország újabb építész-generációja részesült. Épp így a chicagói kiállítás megragadó hatása, sok erővel és frissességgel megtervezett építészeti kompozíciói sem nyertek művészi szempontból általános elismerést, és éppen Amerikában ezeket az épületeket kicsinyítőleg a »constructed decoration» névvel illették, hangsúlyozni akarván ezzel a díszítő elemnek túlsúlyát a szerkezet rovására.

Ez a pont éppen az, ahol azután a vélemények elágaznak. Azok a kiállítási csarnokok, melyek az első kiállítások alkalmával létesültek, igaz, nem estek ebbe a hibába. A londoni kristálypalota felépítése ebből a szempontból mi kifogás alá sem eshetik. Tény azonban, hogy a kiállítások mind gyakoribb rendezésével azok architektúrája nem ez első nagyszabású csarnok építészeti

alapelvének továbbképzésében állott, hanem egészen más irányban fejlődött, s az 1889-i párisi és 1893-i chicagói kiállítások építményeiben érte el fejlődésének ez időszerinti tetőpontját.

Éppen azért nem is tartjuk helyesnek az építészet esztetikai törvényeinek a kiállítások architektonikus alkotásaira való erőszakos rákényszerítését. Amint a művészet törvényeit helyesen csak dedukció útján állapíthatjuk meg, kikeresvén azokat a közös alapvonásokat, melyeket minden idők művészi remekeiben egyaránt megtalálhatunk, úgy itt is számolnunk kell a fejlődés történetének logikájával és nem lehet könnyelműen anatómát mondanunk a romlott közizlésre, mely ezekben az

Meteorológiai pavilon.

Részlet a sajtó pavillonnál.

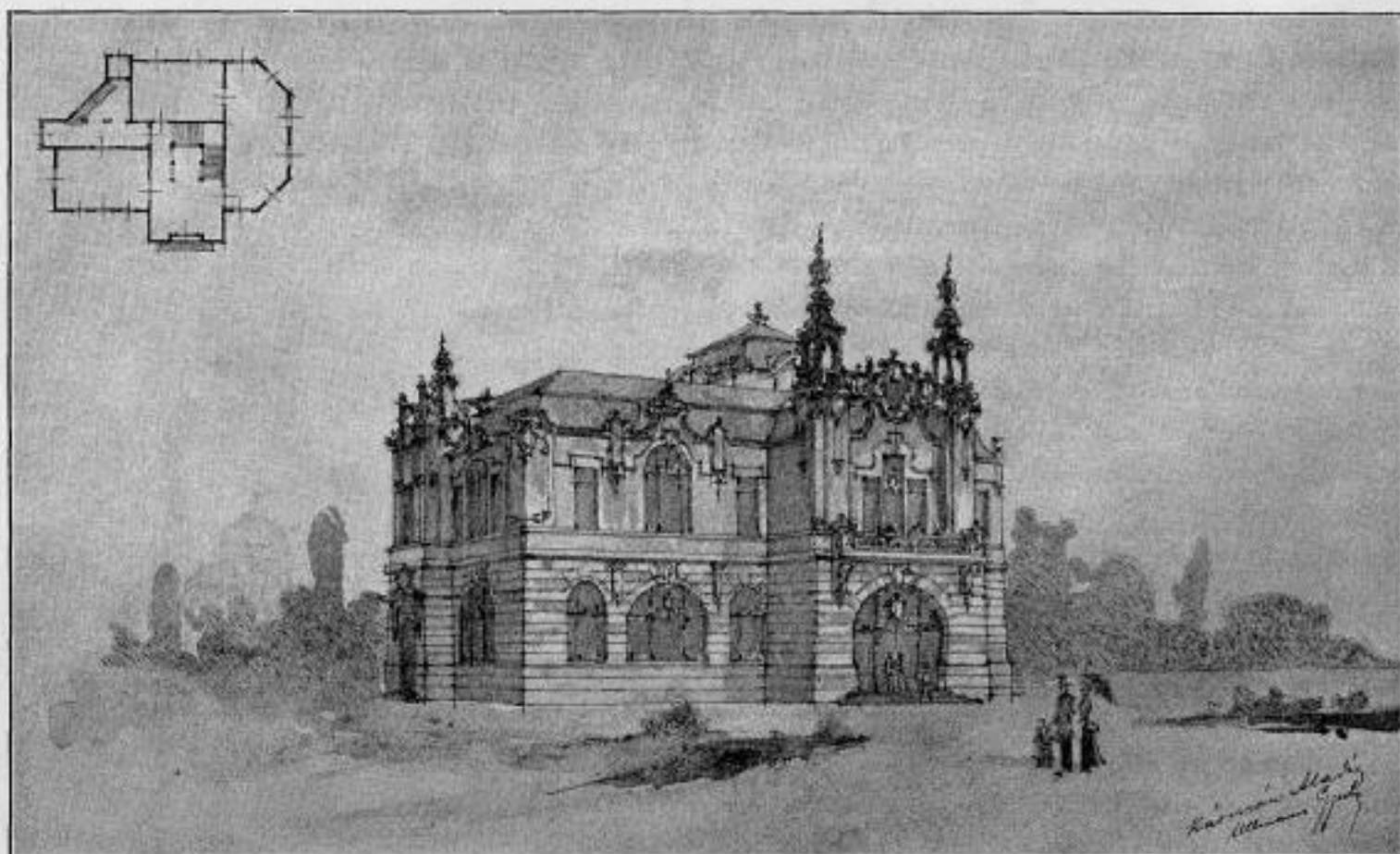
alkotásokban méggyönyörűséget is talál, hanem a valóságból indulván ki, keresnünk kell ennek a gyönyörűségnek okát, okait a kiállítások speciális architektúrája jogosultságának.

A „constructed decoration”, a megszerkesztett díszítmény, építőművészeti szempontból bizonyára nem helyeselhető, de elsőben is ez inkább gúnynév, mint találó elnevezés, és mint ilyen természetesen túlzott. Igaz csak annyi, hogy ezekben az építményekben a díszítő elem

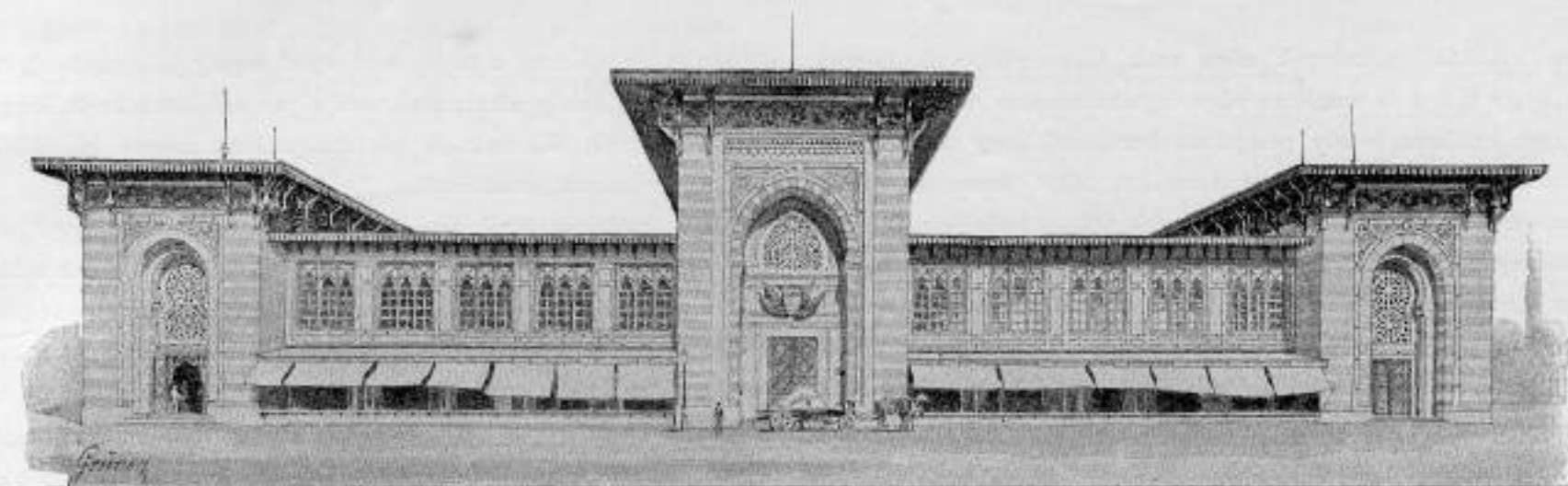
gyakran túlteng, és ami még nagyobb hiba, többnyire a szerkezet rovására. A díszítmény szó alatt pedig itt ezuttal nemcsak az értendő, amit az rendesen kifejez, hanem vonatkozik ez a szó magára az építménynek külső tektonikus kiképzésére, mely a szerkezettel, sokszor pedig a belső tér elosztásával, alaprajzzal, oly laza összefüggésben van, hogy tisztán dekoráció számba megy. A másik ezzel lényegileg összefüggő szemrehányás, hogy ezeknél az architektonikus alkotásoknál a legnemesebb építő anyagokat póttanyagokkal, a legnemesebb márványt gipsztáblákkal és mázó-lással helyettesítik, és így az egész építmény nélkülözi a művészetben mindig szükséges igazságot, és külső megjelenésében hazuggá válik. Ezeket a kifogásokat azonban, bár a szolid építkezésben feltétlenül helyesek és bizonyításra nem is szorulnak, a kiállítási építkezéseknél nem szeretnők alkalmazni. Itt ugyan is lényeges körülmény, hogy a kiállítási építmények aránylag igen rövid élettartamra, többnyire csak egy nyár tartamára létesülnek, tehát önmagukban nem kívánják meg a szerkezetnek azt a pontosságát és szoliditását, me-

lyet a sok emberöltőre tervezett középületek megkívánnak. A szerkezet akkor helyes, ha célszerű, és más szilárdságot követelünk az oszloptól, a szerint, hogy milyen súlyt hord. Így az egész szerkezetre is jogosan átvihetjük: hogy ha a kiállítási építményeknek szerkezete olyan, hogy az előre meghatározott időtartam alatt céljának megfeleljen, úgy a szerkezet jó. Maga a tektonikus felépítés azonban esztetikai szempontból más beszámítás alá esik. Mert kétségtelen ugyan, hogy a homlokzatok építőművészeti megoldásának a szerkezetből kell folynia, de másrészt bizonyos az is, hogy architektúrát papíron is találhatunk élvezetesnek, szóval oly formában, amikor a szem nem kutathatja azt, hogy mi van a homlokzat mögött. A szépek ugyanazt a megjelenési módját keressük egy kiállítási épületnél is, amint általában minden építészeti objektumnál, és a csalódást akkor érezzük, ha az építmény belsejébe lépünk. Mégis kétségtelen, hogy némely kiállítási építménynél a szerkezetnek a művészi megoldással való díszharmonizációja igen szembeeső, míg másoknál ezt csak kutatva vesszük észre, tehát nem érezzük. És innen állapíthatjuk meg azután ezeknek az építményeknek törvényeit, hogy t. i. sohasem engedhető meg olyan tektonikus kiképzés, mely a szerkezeti hazugságot azáltal árulja el, hogy külsőleg olyan méreteket, arányokat vagy szerkezeti anyagot mutat, melyek mellett szolid szerkezet létesíthető nem volna, tehát önként vezeti reá a szemet a szerkezeti hiányokra.

Hogy példával éljünk, egy ilyen deszkára nádazott és kőporral vakolt kő-architektúrát utánzó építménynek oszlopos portáléja van. Az oszlop szerkezetileg egyszerű fagerenda, amely a hevedert tartja és erre a célra szilárdságánál fogva teljesen alkalmas. A $18\frac{1}{2}$ cm keresztmetszvényű gerendát most körüldeszkázzák, úgy hogy az pl. egy 80 cm átmérőjű oszlop alakját tünteti fel, a heve-

Sajtó és közvilágosítási egyesületek pavillója.

Borsyók iparcarnok.

der gerendára pedig ismét deszkából nagyolva kiképezik a párkányt és az esetleges felépítményt, az egészet nádaazzák, és azután vakolatból formázzák az architektonikus elemeket. Előttünk áll tehát a kő-architektúra. Ha az egész arányai megfelelőek, úgy, hogy az ugyanígy, ebben a méretben kőből tényleg megvalósítható volna, és ehhez még az anyag színének és texturájának utánzása is sikerült, úgy az esztetikai hatás zavartalan lesz, és míg a nézőt misem zavarja, a gondolkozó is meg fog nyugodni a szerkezeti valótlanágban, tudva, hogy ez a szerkezet be fogja tölteni hivatását, és így céljának tényleg megfelel.

Ha azonban a felépítés nem olyan lesz, ha pl. az oszlop méretei — ugyane szerkezeti elemek mellett is — olyanok, hogy az kőből készítve támasztó feladatát betölteni nem képes, ha a heveder hossza olyan lesz, hogy az kőből ily méretben meg nem konstruálható, úgy a néző sem fog zavartalan esztetikai gyönyörűséget élvezhetni, mert bár az építmény belső szerkezete teljesen szilárd és biztos, az építészeti elemekben érvényesülő statikai momentumok az esztetikai gyönyörűséget meg fogják zavarni, és e helyett a rossz szerkezet által felkeltett bizonytalanság érzetét, a félelmet fogják felkeltetni. A tektonikus felépítés szerkezeti helytelensége pedig, és az a körülmény, hogy a szerkezet ennek dacára mégis áll, feltétlenül rá fogják vezetni a nézőt a szerkezeti hazugságra.

Hogy mennyire igaz ez az állításunk, arra éppen kiállításunk építményei szolgáltatnak élő bizonyítékot. A történelmi csarnok épületeinél sohasem juthatott a nézőnek eszébe, a szerkezeti igazságot keresni, vagy annak megsértésén tünődni. Annak kellő művészi érzékkel való felépítése illúzióba tudta ringatni a szemlélőt, aki szívesen elfelejtette ennél az építménynél azt, hogy szerkezeti hiányos, és legfeljebb csak azt fájlalta, hogy ezt a művészi egészet építő anyaga nem fogja a korai enyészettől megóvhatni. Ugyanígy találtunk még igen sok építménynél kiváló architektonikus ideákat megvalósítva, úgy hogy a szerkezeti igazság legbuzgóbb hirdetői is bizonyára fájlalták volna, ha ezeket az építészeti alkotásokat elveszítjük.

Ezeknek az építményeknek védelméül még egyet hozhatunk fel. A kiállításoknál még akkor is, ha nem oly kiváló fontosságú nemzeti ünnep alkalmából rendezik azokat, jellemző minden tekintetben az ünnepi dekoráció. Ilyenkor az illúzió felkeltése — nem véletlenül használtuk fentebb is ezt a szót — egészen helyes és jogosult. Az ünnepi lelkesedéshez nem elegendő soha-

sem a reális valóságnak feltüntetése, az ember megkívánja azt, hogy csalódásba ringassák. Az iparcikkeknek hatásos csoportosítása ugyancsak illúzió, és a legkitűnőbb iparúzó állam is tartózkodnék pl. attól, hogy iparcikkeit, még ha minden versenyen felül állnának is, valamelyik világkiállításon ridegen állítsa oda egymás mellé egyik nagy csarnokban, annélkül, hogy azoknak ügyes csoportosításával, díszítésével és egyéb eszközökkel a nézőnek figyelmét azokra felhívna és fantáziáját foglalkoztatná. Van ehhez bizonyára a reklámnak is némi köze, de ez mindenestre igen kedves dolog és olyan, mint a szónoki beszédben a szókép, mely akkor is élvezetes, ha az igazság felderítéséhez alig járul hozzá. Csak azután bombasztá nem szabad fajulnia!

Az itt jellemzett nagy architektúrákon kívül van azután a kiállítási építményeknek egy másik faja, amely az előbbi építményeknek védelmére felhozottakat nem veszi igénybe, ezek azok az épületek, amelyek faszervezetűek és ezt a szerkezetet mutatják is.

Fa-architektúrában a mi kiállításunk is produkált sok jó dolgot, és éppen ez a körülmény az, a mit a szurrogát eszközökkel léte-

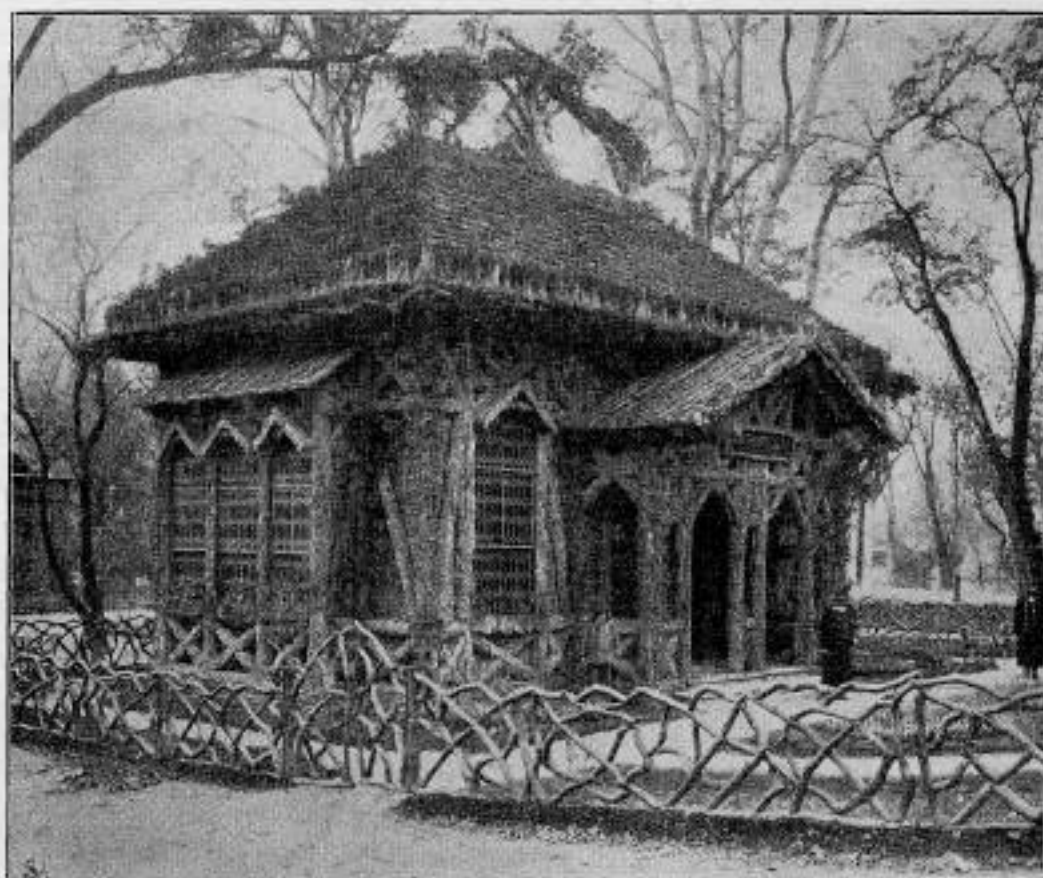
Hálózati kiállítás.

sített kiállítási építmények ellen ezek ellenségei érvül hoznak fel, hogy t. i. a fa magában véve legalkalmasabb az ilyen építmények céljaira, és oly pompásan kezelhető, hogy fából a legváltozatosabb architektonikus formákat lehet teremteni. Ezzel szemben azonban két dolgot hozhatunk fel. Először is a fa, mint építő anyag, jellegénél fogva inkább kisebb, bizalmasabb jellegű és nem monumentális építmények létesítésére alkalmas. Ezért sikerülhettek pl. igen szépen a kiállításon azok az aránylag kisebb pavillonok, melyekben a fát jellegének megfelelően használták fel, így mindkét erdészeti pavillon és több kisebb építmény, melyekre még alább visszatérünk. Másodszor az ily kiállítási épületekben gyakran oly nagy értéket képviselő tárgyak vannak összehalmozva, hogy azokat faépületben tűzbiztonsági szempontból sem lehetne elhelyezni, ha pedig ezeket az épületeket belső

silhuetjét és elveszti a fa is, mint építő anyag jellegzetességét, azt a jelleget, amely alkalmassá teszi olyan szerkezeteknek, kiugrások, erkélyek, födémeknek stb. kiképzésére, melyek pl. kőből csak alig volnának létesíthetők.

Igy azután a szerkezeti igazságot hol találhatjuk meg? A nagy csarnokokban, melyek egyszerűen védelmet nyújtanak a kiállított tárgyaknak, és ezt a lényeges jellemvonásukat többnyire csak igen primitíven és éppen nem felemelően fejezik ki, és a kis pavillonokban, ahol egyetlen helynek megfelelő bekerítéséről és fedéséről van szó, és a hol a művészi igazságot, az építész, ha jó helyen keresi, meg is találhatja. Fogunk ilyenekre is példát mutathatni.

Azok a kőpaloták ellenben a kiállításon álmok, utópiák, a fantáziának szülöttei, melyek azonban a nemzetet is el akarják

Mauthner-féle pavillon.

szerkezetek által akarnók tűzbiztossá tenni, úgy a szerkezeti igazság hiánya éppen úgy előállana, mint a fent jellemzett épületeknél.

Meg kell itt különben még egyet jegyeznünk. A kiállítási épületek közül azoknak, amelyek faszervezetűek, és ezt a szerkezetet tényleg fel is mutatják, a szerkezetnek ez a belső igazsága még egyáltalán nem mondja azt, hogy az itt feltüntetett építészeti elemek az alaprajzzal és egyáltalán az épület belsejével szoros összefüggésben állanak, úgy hogy éppen ennek következményei volnának. Nagyon gyakran látunk itt kiugrásokat, amelyeknek megfelelő valamit az épület belsejében hiába keresnénk, ablakokat, amelyeket nem lehet kinyitni, erkélyeket, amelyekre nem lehet kilépni, tornyokat és kilátókat, ahová nem lehet felmenni. És képzeljük el ezeket az építményeket ezek nélkül az elemek nélkül és a csarnok meg fog szünni festői lenni, elveszti bájos

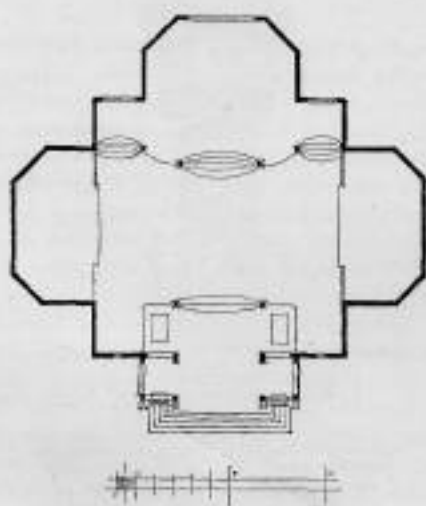
ragadni, lelkesíteni; szülöttei az általános felbuzdulásnak, az ünnepi kedvnek, a díszbe öltözésnek. És ki vehetné zokon a szegény munkástól, ha vallása ünnepén jobb ruhát ölt, bár hétköznap rongyokban jár?

Nem vagyunk barátai a mindenképpen való osztályozásnak és kategoriák felállításának, de ha már megkülönböztettük a kiállítási monumentális építményeket és a fa-architektúrát, tovább kell mennünk, és megemlékeznünk az építmények egy barmadik fajáról, arról, amely specziálisan a kiállítások szülötte.

Ezek is többnyire a faszervezetet mutatják, vagy a különböző anyagokat kombinálva, de rendszeren jellegüknek megfelelően használják; míg azonban a monumentális és fa-architektúrák is az állandó jellegű épületek formáin, rendszeren és kiképzésén alapulnak, addig ezek az épületek szabadabbak, szokásos formát nem ismernek, és inkább a műipar tárgyaitra emlékeztetnek, mint

építészeti művekre. Klasszikus példája volt az e fajta építményeknek a kiállítás II. főbejárója, mely a fát igen szépen, struktíve használta fel, formáiban, felfogásában azonban úgyszólván minden építészeti elemmel szakított, és csak a detail-formákat tartotta meg. Ide tartoznak azok az építmények is, melyek pl. a bennük kiállított tárgyaknak és dolgoknak sajátosságait, formáját vagy bizonyos megjelenési alakját igyekeznek utánozni. A hadi tengerészeti kiállítás építményének hadihajóra emlékeztető formája csakis kiállítási építménynél engedhető meg. Mert pl. mit szólunk ahhoz, ha valaki egy állandó hadi tengerészeti muzeumot ilyen épületben akarna elhelyezni. A petroleum-hordókból készített tornyok stb. néha ötletes építmények és kiállítások keretében meg is szívelhetők. A kiállítások architektonikus nivójának megítélésénél ezeket az építményeket semmi esetre sem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül, mivel ha felfogásukban izléstelenek, sokat ronthatnak, viszont azonban a magasabb szempontú bírálat előtt csak igen másodrendűen esnek latba.

Már most közelebbről akarjuk megtekinteni a kiállítás építményeit. Miután célunk az volt, hogy az ezredéves kiállítás architektúráját mutassuk be, nem is akarjuk itt az épületeknek monografiáját adni. Azokat az objektumokat fogjuk közelebbről megbeszélni és bemutatni, amelyek jellegzetes megoldásukkal a kiállításnak építészeti képét tényleg megalkották, amelyeknek tehát részben abszolút, részben pedig — mint speciálisan kiállítási architektúrának — relatív műértékük volt. Ki kell azonban a teljesség kedvéért terjeszkednünk némely objektumra, melynek bár építőművészeti megoldása nem volt éppen kiváló, jelentősége folytán azonban aligha mellőzhető anélkül, hogy e mű teljességében kárt ne szenvedne. Viszont be kell ismernünk, hogy voltak a kiállításon ennek a műnek keretében be nem mutatott építmények is, amelyekből az építészeti értéket elvitatni nem lehet, egyrészt azonban kevésbé jellegzetes megoldást nyújtottak, másrészt pedig e mű meghatározott terjedelme miatt benne már helyet nem foglalhattak.

József kir. benczerg pavillónja. Távirányító kép és alaprajza.

Az épületek leírása.

Az előbbiekben felállított osztályozást követve, szeretnők a kiállítási épületeket, azok áttekinthetősége végett, csoportokba osztani. Miatán első sorban építészeti művet nyújtunk, mellőzni fogjuk itt azt a beosztást, melyet a hivatalos munkákban rendszerint találunk, a mely az épületeket aszerint osztályozza, hogy azokat a kiállítás igazgatósága, vagy magánosok építették-e, hogy minő célt szolgáltak stb. — ezt az osztályozást majd az alább közölt tabelláris összeállításban mi is alkalmazzuk — hanem csúszunkhoz híven építészeti szempontból osztályozzuk a kiállítás építményeit. Az eszréves kiállításnak bővebben méltatott kettős, történeti és jelenkori jellege adja meg erre az osztályozásra az első támaszpontot. Szólanunk tehát elsőbbséggel azokról az építményekről, amelyeknek tervezésénél magyarországi építészeti műemlékek motívumait vagy részleteit használták fel, és ezekkel kapcsolatban a néprajzi csoportnak a történetiakkal rokon épületeiről.

A modern építmények között először a monumentális épületekről szólnunk, azokról, melyek az u. n. kö-architektúrát tüntetik fel, és ezek között első sorban az állandó jellegű, majd a részben állandó jellegű és végre az ideiglenes jellegű épületekről; másodsorban a fa-architektúrában megtervezett objektumokról; végül harmadszor azokról az építményekről, amelyeket fennebb specielisan kiállítási architektúrának neveztünk.

A. Történeti jellegű építmények.

Előre a csoportba azok az építmények tartoznak, amelyek mint említettük, hazai építészeti emlékeink részleteit vagy motívumait használták fel, és így részben egy egészen specielis építészeti modort teremtettek meg. Ha u. i. figyelemmel kísértük azt az általános hatást, amit ezek a csoportnak fővezetője, a történelmi kiállítás épület-csoportja általában gyakorolt, ha vizsgáljuk, hogy ez a hatás mennyire egyetemes volt, hogy éppen úgy kiterjedt magyarra mint idegenre, a legelőkelőbb műveltségű emberre, valamint művészre és tudósra egyaránt, akkor körvonalozni tudunk el egy igen átgondolt, méltó művészet-bölcséleti igazsághoz. Mert ez a hatás nem volt tisztán a műtárgynak a szemlélőre gyakorolt megismerő hatása, nemcsak az ember szépművészetét elégezte ki, ezt az örök szomjúságot, melyet magasabb műveltségű társadalom a művészetét érez, hanem köztudatos hatást gyakorolt egész morális érzékünkre, nemzeti öntudatunkra, hogy azt fokozza, lelkesítse és felemelje. Ez a hatás nem az archeologia hatása a tudásra vagy laikusra, hanem a művészeté az egész emberiségre és különösen a történeti művészeté a nemzetiségre. A «nagy művészet», a történeti festészet mellett kidomborodott itt előttünk a történeti építészeti eszméje, mely hatásában, eszközeiben és tárgyában is rokon az előbbivel, természetesen a két testvérművészet lényeges megjelenési formáinak és belső tartalmának határai között.

Ezeknek az építészeti műveknek szemlélete, azt hisszük, nemcsak a tiszta művészet okozta élvezetet nyújtotta, de bennünk íleletet is kellett; valami rokonérzést ahhoz, mikor nemzeti történetünk nagy eseményei, vagy nemzeti hőseinket látjuk a vásznon magunk elé varázsolva. A különbség csak a két művészet lényegének különbözőségén alapul. A festészet maga beszédesebb, többet mond, kevésbé is szorul magyarázatra, ha jó a kép, — de viszont kétségtelen, hogy a történeti kép különleges hatását csak úgy érezzük, ha a képen ábrázolt személyeket és eseményt ismerjük. Ha egy Hunyadi János utolsó perceit ábrázoló kép előtt állunk, és a kép jó, úgy meghatottságot fogunk érezni akkor is, ha a kép tárgyáról sejtelmünk sincsen, de ha ismerjük a kép személyeit, úgy az, amit érzünk, több lesz a meghatottság egyszerű érzeténél, több a szép ösztönöszerű élvezeténél. A lelünkben szunnyadó emlékek egész serege fog szemünk előtt felelevenedni, a hazai történetnek egy egész korszaka küszöböl és díszségeivel; úgy fogjuk érezni, mintha benszerelemre, önfeláldozó hazafiságra buzdítanának, mintha ezeket a dicső történeti alakokat akarnék utánozni, hogy hozzájuk hasonlók legyünk.

Az építészeti művészi eszközök illendőleg elvontabb, de hatásában általánosabb. A műemlék kövei csak az archeológust lelkesítik, de a tömegeket hidegen hagyják, ellenben

Selyestenyővárosi csarnok.

a rekonstruált műemlék, ha művésziileg szép, a leggyetemessebb hatást gyakorolja. Ha a történelmi épületcsoportnak a tóra néző góth stílus részét tekintjük, vajjon a vajdasági várkastély lovagtermének utásképeztét szemlélve, nem érezzük-e valami hasonló, mint mikor egy történeti festmény előtt állunk, amely a Hunyadiak korának valamelyik emlékeztető eseményét varázsolja elénk? A román kolostor udvarában állván, annak poetikus szépsége mellett, nem érezzük-e első királyaink korának lehelletét; azok az oszlopfejek ott, melyek az Árpádok által alapított templomokból valók, nem ébresztették-e fel bennünk mindennél hatásosabban nemzeti öntudatunkat, ezer év kultúrájának szemléltetésével?

Nálunk egy nagy nemzeti mozgalom, egy nagy nemzeti ünnep teremtetten meg ezt a művészi irányt, mely az egész világon új, és nekünk erős meggyőződésünk, hogyha tudatára jövünk jelentőségének és kellőleg megbecsüljük, fejlesztjük, olyan lépést teszünk, mely a világ egyetemes művészet-történetében számot fog tenni.

Az eszréves kiállításban a történeti főcsoport épületei voltak ennek a történeti építészeti legszébb hajtásai, ezzel a csoporttal kell tehát behatóan foglalkoznunk.

A történelmi főcsoport építkezése.

A kiállítás előkészítésének történeti vizsgálásánál igyekeztünk rámutatni azokra a mozzanatokra, amelyeken a történeti kiállítás épületeinek programja lassan átment, és amelyeken keresztül, mint retortán át, aszúródt le a megvalósítás végleges terve. Hogy kitől ered ennek a programnak első határozott formája, annak eldöntése most igen bonyos volna. Azt a programot, amelyet a második tervezpályázat alkalmával a pályázóknak adtak, úgy amint volt, Czobor Béla dr., a történelmi főcsoport előadója, aki maga kitűnő archeológus és műértő, készítette, és az ő általa készített programot fogadta el a kiállítás országos bizottsága is. Viszont tény az is, hogy talán az országos bizottság kezében történetekkel egyidejűleg éppen a magyar műemlék- és építész-egyletben, az egyetemen kiváló érdemű titkára, Fittler Kamill, aki maga is építész és az ország magyar iparművészeti iskolá igazgatója, vetette fel a történelmi kiállítás építészeti megoldásának eszméjét, úgy hogy ennek dicsőségéből ő kétségtelen rész illeti meg. Bárhol legyen a dolog, az építészeti mű megítélésénél ezt mellőzhetjük, mivel azt hisszük, nem eszélünk, ha a mű sikerét kizárólag az építés érdeméről tudjuk be, mert csak az ő szemlélésének, műve iránt való odandó eszereztetésnek és tudásának köszönhető, hogy ezek az épületek, úgy amint voltak, létrejöttek.

Alpár Ignác a történelmi csarnokot a program kívánsága szerint alaprajzilag három csoportban tervezte meg. Az épületkomplexum román és csúcsos csoportja között a főbejáró létesített kapcsolatot, míg a reneszánsz csoportot a többivel nem hozta a mester kapcsolatba, azonban a fő partján húzódó bástyafalak és tornyok a festői kép teljessége és egységessége szájából ezt az összeköttetést igen sikeresen hozták létre.

A Széchenyi-szigetre, amelyet tehát a történelmi főcsoport épületei majdnem teljesen lefoglaltak, három híd vezet. Ezek közül építészeti szempontból csak az érdekelt, amely a volt Nádas-szigetről vezetett a csoport főbejárójához. Itt a kiállítás ideje előtt egy állandó jellegű ívartós vasút állott, amely 500 m szélességével a gyalogkörlekedés lebonyolítására szolgált. A híd mellévi szerkezetét Alpár lezsereltette, és a híd pályája felett létesítette az új hidat,

Előzetes tisztázó pavilonja.

melynek összmérete 24,20 m és fuszterkezett középső részével és két utánozott boltív alakú végmezővel bír. A közhírsz pillérek egyenként 1,80 m szélesek és azoknak megfelelőleg két-két erkélyszerű kiugrás van a hid mindkét oldalán. A hid, melynek szélessége így 13,90 m, a gyalog- és kocsiközlekedésre egyaránt alkalmas volt, egészen hátrányozott pahafából készült, csak a nagyobb kopásnak kitett hídtest-pillérek készülték tölgyfából.

Építészeti formáit tekintve a hid igen sikerültnak volt mondható, amit a vasszerkezeti hidnak elmes felhasználása annál érdekesebbé tett. Góth formáit a Schultz Ferencz építész, Schmidt Frigyes tanítványa által készített vajda-hunyadi várhid restauráló tervek alapján nyerte, és egészen az illúzió felkeltéséhez sikeresen járult hozzá.

A hídon át érünk a csoport főbejáratát szolgáló góthikus kapuzathoz, melynek kompozíciója a XV. század végének és a XVI. század elejének felében van tartva. Hatalmas nyílása felett lőréses folyosó van, formái a diakováriakra emlékeztetnek, a kaput két oldalt pedig egy-egy torony éri. A baloldali, tehát magasabbik torony alapformájában a felső-magyarországi hasonló építményekre emlékeztet, míg sarkainak főtoronyoskái sisakjakkal igen élénk silhouettet biztosítanak neki. A hidra néző kis erkély utánozta annak, amely a vajda-hunyadi váron található fel. A kapuzat kisebbik tornya a segesvári vár hajdani bástyatornyának hű másolata. Eredetijét akkor rontották le, mikor 1884-ben a helyébe tervezett megyeházat kezdtek építeni. A toronyának előfalán reneszánsz kapuzatot látnak, a felette levő mezőben Magyarország védasszonyának (Patrona Hungariae) képével, mely az egészen festői díszet kölcsönöz. A toronytól jobbra eső térrész sarkán Szent István első királyunk szobra áll. Az u. n. jessuita stílusban tartott községház eredeti műemlék, mely egykor a Mátyás-templom közelében, a budai Halászbástyán állott, és a templom restaurálása alkalmával került onnét el.

A kapuzat élénk tárlat a történelmi kiállítás épületeinek három csoportja. Balról a román, jobbról a góth, és ezentúl a reneszánsz csoport. Ez a három építészeti csoport hazai történetünk főkorozatainak felel meg, és kiterjedése olyan, hogy az illető korozatok fennmaradt emlékeit, amennyiben azok a kiállítás idejére megszerzethetők voltak, befoglalni legyenek képesek. A román stílus hazánkban a vesérek és árpád-házi királyok idejében divott (888–1301); a császárság a vegyes házból származott királyok korának felel meg (1301–1526); végül a reneszánsz a Habsburgok alatt fejlődött ki, változataival: a barok és rokokoóval egyetemben.

Belépve tehát a főkapun, balról a román építészeti csoport áll előttünk. Földszintes építészeti csoport, melynek építészeti súlypontja a jobb szárnyon lévő kápolnában van. Egészen egy bevezető monostort tüntet fel, mivel éppen ezzel volt hazai építészünk első korozata legfőbb jellemzője. Monumentális építészeti u. n. alig számítható előbből, mint első királyunk idejéből, és ennek az építészeti mindenestire egyházi jellege volt. A külföldről betelepített szerzetesek székesegyházakat és monostorokat építettek, és e korból való műemlékeink kivétel nélkül ezekre az építményekre vallanak.

Különben általában ha tekintjük a román stílus jellegét, úgy ki kell emelnünk annak hierarchikus voltát, amely korának hű tükrö. Abban a korban az egész életnek meg volt az a hierarchikus alapvonása, és pedig már akkor, mikor a papságnak világi hatalma még alig volt. Viszont ebbe a korba esik VII. Gergely pápának uralkodása is, amely alatt a pápi hatalom tetőpontját érte el. Kétségtelen, hogy ennek a korozatnak kezdetén a papság volt a művelődésnek ügyesközlő központosított letéteményese, és a kolostorok nemcsak a tudományok voltak melegegytel, de maguknak a művészeteknek is. Így voltak ennek a kornak építészeti is mind szerzetesek, akik templomaikat és klostrovaikat terveztek és ezek építését vezették, egészen addig, míg a kornak vége felé az időkürben alapított városok hatalomra és gazdagságra tettek szert, amikor is a megerősödött polgárság szelleme új irányt adott ennek a stílusnak, hogy friss és változatos hajlést teremtse meg.

Viszont a történelmi kiállítás román csoportjára, az, mint említettük, kisebbített arányokban, de egészen híven ábrázolt egy abból a korból való monostort. A templom ebben a korozatban u. n. nem fekszik úgy elkülönítve, mint az antik szentély, amely egymagában áll pompás nagyszerűségében, hanem rendszeren körül van véve egy változatos építészettel, melylyel rendszerint igen festői csoportot alkot. Így a történelmi kiállítás templomaira, annak hosszoldala irányában támaszkodik a keresztfolyosó, az ábrázolt korozat a jellegzetes építményének pompás kis miniatürje, ehhez ismét a palas csatlakozik, azt a lakosztályt tüntetvén fel, melyben abban az időben a rendek főpapja, az apát lakott. Ezeket a helyiségeket magas vendégek érkezésekor az apát azoknak engedte át, míg ő maga csak úgy mint rendtartás, egyszerű cellába vonult. Nem ritkán voltak ebben a korban a kolostoroknak fedelmi vendégeik is, és kíváncsi szerzetesek idején kell tartanunk, hogy kiállításunk történelmi csoportjának a részét ő Felső királyunk megpihenő helyét rendezték be. Ezek a helyiségek, melyeknek előképei is, mint említettük, gyakran szolgáltak ily célra, most csak annál alkalmasabbak voltak kiváló

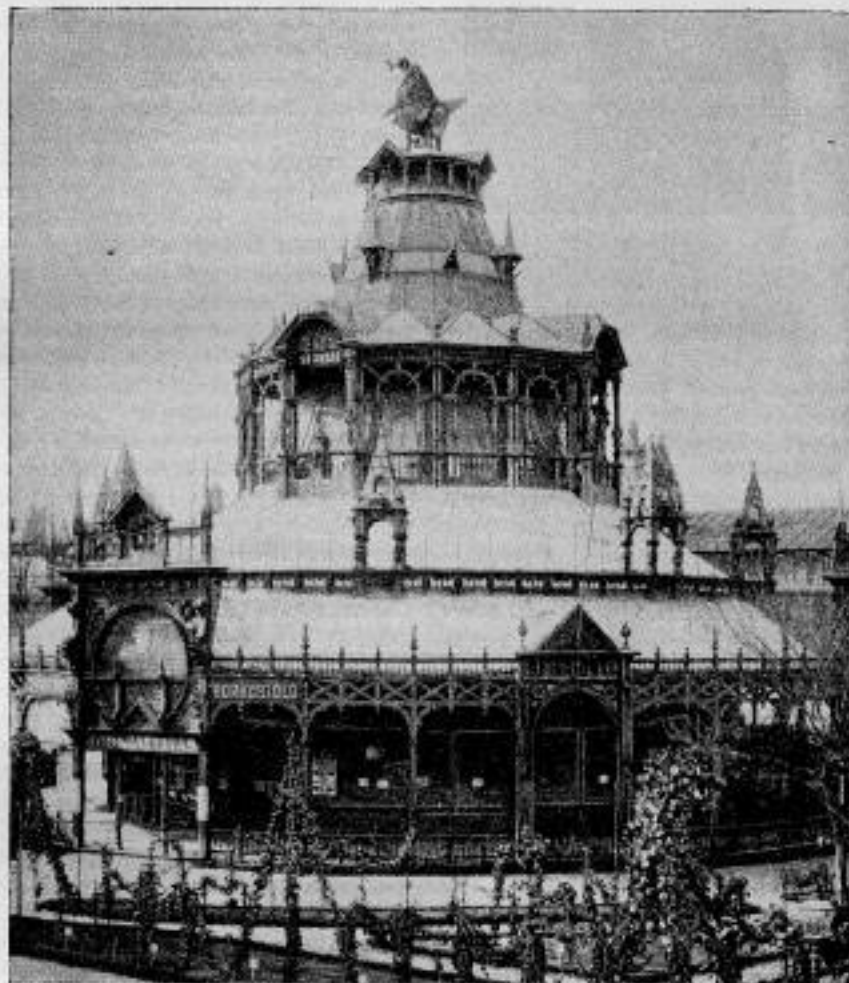
hivatásnak megfelelően, mivel a csoportnak építészeti kiképzése arra az időre emlékeztet, amelyben első királyunk Szent István uralkodott, kinek homlokát ugyanaz a korona övezte, amelylyel, mint a magyar királyság szent jelvényével, most uralkodó dicső királyunkat megkoronázták.

A palotának homlokzata nemcsak egyszerűséggel van megalkotva. Külsőjét Szent István király és Szent Adalbert érsek, a kereszténység két apostolának domborműve alakjai ékesítik. Főbejárója a kapu toronycsarnokából van, míg a keresztfolyosó felől két mellékbejáróval bír. Az első bejárat egy szabálytalan alakú előszobába vezet, mely ő Felső kisérőnek van szánva. A szobának kőfalai egyszerűen csak lémezelve vannak, mennyezete gerendafödém, butorzata egy köpad és tölgyfa-asztal. Díszül állatbőrök és bőrtáncosok szolgálóak, s az egész a kornak férfias erejét és egyszerűségét tükrözi vissza. Innen jutunk a tulajdonképeni váróterembe, mely 11 m hosszú és 6 m széles és a pécsi dóm kápolnára emlékeztető gazdagon színezett és fűzőkora osztott famennyezettel bír. A helyiséget egy hármast ablak világítja meg, melynek Roth Miksa üveg-festőnk művészi tudását díszítő üvegfestményel csak megtörve hacsíják be a nap fényét. A festmények történelmi jeleneteket ábrázolnak Szent István, II. Endre és Nagy Lajos királyaink életéből. A teremből kivessző két ajtó építészeti gazdagon van kiképezve franczia és olasz-román stílusban, ugyancsak a pécsi domból vett motívumok felhasználásával; ezek egyike felett ő Felső monogramja, a másik felett, amely a keresztfolyosóba vezet, az ország árpád-házi cimerét tartó angyalok között ülő Patrona Hungariae domborműve képe ékeskedik. A falak itt alsó részükben tengerzöld színnel szívettel vannak

borítva, míg felső részük sajátos festést nyert. Ebből a teremből gazdagon tagozott és négyeslegeltű mezőkre osztott, tölgyfából készült szárnyas ajtón lépünk ő Felső fogadó szobájába. Ennek a teremnek építészeti kiképzése a legérdekesebb. Rendkívül gazdag román stílusban van tartva, melyben azonban gyakran találunk bizantínus reminiscenciákat. A terem mennyezetét donga és keresztboltozatok alkotják, melyek sima, tagozás nélküli gazdag festett díszítést nyertek. Igen szép a szobában építészetileg nagyon gazdagon és sok invencziával megoldott pihenő füke, a kézmű és a franczia-román stílusban tervezett rendkívül gazdag és díszes kandalló. A teremnek tölgyfa lambériája van, ezenfelül falak kárpát-szerűen vannak festve. Ablakai szintén gazdag festésűek és csak megtört fényt hacsátanak keresztül.

A következő szoba ő Felső dolgozó szobája. Boltozatos famennyezete boltívek köze illesztett és azokkal párhuzamosan haladó boltozatformájú fűzős gerendákból áll, tölgy- és mahagonfából faragva, gazdag és igen finom tagozással és aranyozással. Igen szép a terem olasz-román stílusú kandalló-része a fűzővel és az igen kedves naivitással megoldott terfalakra színezett kandalló-lefedéssel. Ebből a teremből két ajtó vezet az előtte elterülő terrázra, melyről a tőre és ezentúl a kiállítás egy részére nyílik szép kilátás. Ehhez a szobához még egy kisebb félkör alakú tolette-szoba csatlakozik, melynek bordázott boltozata már az átmeneti izlésre vall.

Bár nem tartozik szorosan művészi keretbe, alig távozhatunk ezekből a termekből anélkül, hogy a szobák butorzatáról ne szólnánk valamit. Azok a mostoha törté-

Belső udvar.

neli viszonyok, melyek az országot évszázadokon át pusztító háborúknak dobták oda-áldozatul, első sorban természetesen a csendes otthonokat súvarták meg, és a bensők levő kincseket pusztították el. Innen van az, hogy az egész középkorból semmi számítható, a reneszánsz idejéből pedig szintén csak kevés nagybemű maradt reánk a lakáberendezés tárgyából. Így a román csoport tervezésénél, mikor annak butorzatára került a sor, semmi sem állott az építész rendelkezésére, amiből ezeknek a butoroknak történelmi magyar jellegét adhatott volna. Ebből a szempontból tehát nem is érdekelhetnek ezek a butorok, melyek csak mint modern butorok jöhetnek tekintetbe, de így aztán annál szívesebben. Az Alpár által finom architektónikus ízléssel megtervezett román lakó butorok, és különösen egynéhány darab azok közül, a maga nemében valószínű remekművek, melyek tervezőjük mellett készítőik műipari ízlését és technikai tudását dicsérik. A gazdag faragású tölgyfaajtók, famennyezetek és lambériák Michl Alajos műhelyéből kerültek ki, a butorokat kívül Biró, Csépreghy János, König és Lengyel asztalosok készítették, a legszebb darabok elkészítésében pedig orosz-lászló jutott Langer Ignác szobrásznak, akitől a váróterem trónusa és sok igen szép fasztobizsmunka származik. A butorokat képzésű kövcsölő műmunkák Marton Lajos és Alpár Éde művei és egészen kiváló képzésűek.

Lépünk ki a palas teremből a keresztfolyosóra és a történelmi kiállításnak talán legpoetikusabb részében találjuk magunkat. Egészen szabadon tervezett alkotás, részleteiben azonban hazai műemlékeink fennmaradt motívumait használja fel. Elrendezése hasonló a franczia benedékek kolostoraihoz, ami annyival is inkább meg van okolva, mivel az egész kompozíció főrése: a kápolna portáléja, valamint sok részlet, párkány és oszlopfü a járdai apátsági templomról való, melyet pedig franczia benedékek építettek.

Bányászati és kohászati csarnok.

A keresztfolyosó kívülről az udvar felől is hozzáférhető és összekapcsolja a kápolnát a palassal. Igen kedves kisínyített mintája az azoknak a keresztfolyosóknak, amelyeket középkori templomok mellett, rendszeren a templomnak északi vagy déli oldalára támaszkodva találunk és amelyek a templom és többi épületrésze között rendszeren összekapcsoló középpontok. Az ilyen keresztfolyosók rendszeren keresztboltonzásokkal kiépített fedett csarnokok, amelyek négysszög alakban kertet, vagy temetkezési helyet vesznek körül. Maguk a folyosók is sok esetben temetkezési helyül szolgáltak, itt sétáltak a szerzetesek csendes elmélkedésben, olykor pedig processziót tartottak itt. A keresztfolyosók a szabad udvarra árkádokkal nyílnak és az itt alkalmazott többszörös oszloporokon olykor a román ízlésű ornamentumok leggazdagabb tárházát találjuk fel.

Igy alkalmazta ebben a folyosóban Alpár igen szerencsésen azokat a párkány-motívumokat és az oszlopfőjek legnagyobb részét, melyek a jaéli templomot díszítik, míg az épületrészt udvarra felé eső, tehát homlokzati főfal felett a Felszék védszentjeinek Assisi Szent Ferencnek és magyarországi Szent Erzsébetnek szobrai látnak. A keresztfolyosó két szárnyának apsiszerű félkör alakú bejárásában alkalmazott íkerablak kiállítás enged a szabadba. Itt kezdődött a történelmi kiállítás egész sorával a jellemző sírleleteknek, míg az árkádok között a könyvelő falon egész sereg szebbnél-szebb eredeti oszlop stb. volt felhalmozva, úgy hogy méltán tekinthetjük ezt a részt Árpád-kori építészeti múzeumnak.

A keresztfolyosóból egy kis ajtó nyílik a román kápolnába, annak főbejáráján azonban az udvar felől a díszes portálón át van, amely a jaéli portálénak természetesen nagyságú gipszlenyomata. Az a portálé, melynek eredetije a XIII. század derekán épült, gazdag díszítésű oszlopos kapumélyedéssel, díszítményének gazdagságával, tagozódásának finomságával, egyik gyönyörű a román korból építészeti és formáinak változatosságával és leleményességével a korból építészeti gazdag fantasziájáról tesz tanúbizonyságot. Felfogásában és részleteiben teljesen román, a kapumélyedés előrefésében azonban csúcsos ez a kapuzat, mely fölött az oromzat félkörben Krisztus és az apostolok szobrai látnak. A templom homlokzatának többi része a jaéitól teljesen eltérő és pedig nemcsak mérték, de egész építészeti tagozását illetően is, külső megjelenése azonban az egész homlokzatnak bár igénytelen, de minden tekintetben harmonikus alkotás.

Belépve a kápolna belsőjébe, annak színpompája kap meg benátlunkat. A kápolna háromhajós elrendezésű; a szélesebb külső főhajó félkörű szentélyben (apsis) végződik és két keresztboltonzatú mellőre oszlik; a mellőkhajók a főhajónak megfelelőleg négy-négy keresztboltonzatú mellőre oszlanak, ezek közül a hajók közül csak az egyik végződik kis félkörű apsisban. A templom oszlopjai ugyancsak a jaéiaknak hő másolatai. Az összhang létesítéséhez egyesek járulnak a templom üvegfestési ablakjai, valamint a fő- és mellőszentélyek arányos, mozaikot utánozó képei. Érdemes felidézni az arcus triumphalis felirata: „Mentem sanctam spontaneam honorem Deo et patriae liberationem”. (Szent és késs elmét, tiszteletet Istennek és a hazának szabadságot.) E vallásos és hazafias feliratot, melylyel Joab érsak (1185–1203) a régi esztergomi bazilika dískapuját ékesítette, Csahor alkalmazta itt.

A kápolnában több igen értékes Árpád-korabeli emléken kívül, mint oklevelek, pecsétek, érmék stb. néhány műemlék másolata is volt látható, melyek minket is közelebbi érdekelnek. Így Gizella királyné (Szent István neje) síremlékének gipszmásolata (eredetije Passauban), Salamon királyunk eredeti vörösmárvány-sírköve, több hazai építészeti részlet stb. Nem hibázunk akkor, ha felróni, de mégis meg kell említenünk, hogy különösen kisebb kiállítási tárgyaknak, azoknak, melyek úgyis csak üveg alatt szokványosan voltak kiállítva, tanulmányozását a nagyon is megcsúszott világosság megnehezítette, viszont a kiállítás e részének valóban a legszebb honföldi kegyeletet megérdemelő tárgyai, a színesen tört fény derengésében a szemlélőre kétségkívül a legszebb hatást gyakorolták.

Innét kilépve a kápolna kapuján szemközt találjuk magunkat a történelmi kiállítás épületeinek második főcsoportjával, a csúcsos csoporttal. Ez alapterületét illetően nagyobb az előző csoportnál, tömeghatását illetően pedig csak azt kell megjegyeznünk, hogy emeletes épület és így már ez által is dominál szomszédja, a román épületrészt felett. Ez a csarnok történelmi emlékeinket foglalja magában a vegyes házbeli királyok idejéből, egészen a mohácsi vészig (1301–1526). E korszaknak megfelelőleg stilisztikai szempontból is a korai góth ízléstől egészen az átmeneti, mondhatnánk kora reneszánszig mutatja be ezeket a stílrányokat hazai műemlékek részleteivel vagy azok motívumainak felhasználásával, s végre ahol nem volt közvetlenül mire támaszkodni, azok szellemében alkotott építészeti részletekkel.

A góth csoportot a fő felől tulajdonképpen maga a főbejáró nyitja meg, amelyről már megemlékeztünk. A főbejáró kisebbik tornyával elég laza kapcsolatban van a góth csoportnak az az épületrésze, melyben annak főlépcsője van elhelyezve. Nem is egyéb az tulajdonképpen egy nagy és díszes csarnoknál, melynek közepén egykorú kényelmes lépcső vezet az emeleti kiállítási helyiségekhez. Ezt a szárnyat a „Nebojsza” torony köti össze az épületrészt főlépcsővel, a vajda-hunyadi vár lovagtermével, melynek lejárásával ismét a csütörtökhelyi szentély utánzata szolgál. Az U-alakú alaprajza következő szárnyában kisebb kiállítási helyiségek vannak, amelyek hosszban a külső homlokzati oldalon egy második, szintén nyitott lépcső követteti az emelet és földszint összeköttetését. Az utolsó szárnyat kivéve a kiállítási helyiségek itt kétoldali világítást nyertek.

Visszatérve a csoportnak főbejárathoz a egyesvári bástyatorony szomszédságában emeletes homlokzatú a tóra, mely a XIII. század ízlésében van tartva és az u. n. korai góth stílus formáit mutatja. Első emeleti ablakai alatt kisíny folyosó van kiépítve a lemenő támpillérek és gyámok közé feszített boltívekkel, amely lőrészekkel bír és a várkastély védelmére szolgálhatott.

A csúcsos csoportnak építészeti legfontosabb és műtörténeti szempontból legérdekesebb homlokzata az, amely a vajda-hunyadi lovagterem architektúráját tükrözi vissza és lábával már a fő vízszintre áll.

Vajda-Hunyad várat Hunyadi János építtette 1450 körül. Mint koronabírók és határvidéki váról már IV. Béla és később Nagy Lajos alatt emlékeznek meg a történelem lapjai, de a ma tennálók várnak magva, a várpalota, a várkápolna, a Nebojsza-torony a többi bástyafalakkal, bástyatornyokkal együtt Hunyadi alatt keletkeztek. Hunyadi János fia, Mátyás királyunk folytatta a várkastély kiépítését, onna művészekre bízván annak vezetését. A nagy fejedelem halála után a vár birtoka sok kézen ment keresztül, több ízben pusztította tűzvész, tulajdonosai azonban tovább is építkeztek, míg 1724-ben a vár a királyi fűszerre szállott, mely a regényes jellegű lovagvárat bányászati lakásul és vaslerakodóul használta fel. A vár még ezután is sokat szenvedett, míg 1854. április 13-án majdnem teljesen a lángok martaléka lőn. Lelekes műbarátok hosszas ösztönzése felkellette végre a kormány, de leginkább a műtörténi figyelmét és ezek között Schmidt Frigyes bécsi tanár 1867-ben a várati tanítványával, a bécsi műegyetem hallgatóival meglátogatván, azt pontosan felmértette és restauráló tervet készített, melynek költségvetését a magyar kormány felhívására 250,000 forintban állapította meg. A restauráció keresztfelvitelével azután a kormány Schmidt ajánlására tanítványát Schuler Ferenc építést, hazafiát bízta meg, aki nagy tudással, buzgalommal és finom művész érzéssel töltötte be feladatát egészen 1870. október 22-én bekövetkezett haláláig. Most Steindl Imre építészvő vette át a várrestauráció vezetését és azt külsőleg be is fejezte. A vajda-hunyadi vár, mint ebből a rövid válsatból is látható, nemcsak történetileg igen becses műemlékünk, de művészeti szempontból is rendkívül értékes és némely részleteit tekintve egyike a korabeli legkiválóbb alkotásoknak. Történelmi kiállításunk megtervezésénél nem mellőzhette tehát az építész ennek a várnak legalább jellegzetes részleteiben való felhasználását és különösen a lovagterem történetileg is legbecsebb, de művészeti szempontból is rendkívül bájos és kiváló homlokzatát. Alpár nem követte a tényleges restauráció eredményeit, hanem a Schmidt-iskolának a „Wiener Bauhütte”-ben közzétett restauráció-tervét használta fel műve tervezésénél, teljesen betartva az alaprajz formáját és méreteit és csak a terem magasságát redukálta némileg csúszkás lépcső. A földszinti teremnek a tóra néző főfalában azonban az eredeti tervtől eltérően több ablakot volt kénytelen alkalmazni Alpár, amit a kiállítási csarnok jellege teljesen megkövetelt. A lovagterem melletti torony nem felel meg annak, ami a vajda-hunyadi várban a terem szomszédságában emelkedik.

Alpár művészeti érzéke itt megfelelőbbnek tartotta a várkastély egy másik bástyatornyának, az u. n. „Nebojsza” (ne félj!) toronyának körülbelül az eredeti méretében való felhasználását, mely tömegével és érdekes siluettjével igen szerencsésen illeszkedett kompozíciójába. A vajda-hunyadi várkastélynak a történelmi kiállításban bemutatott gyönyörű erkélyes homlokzata egyik legszebb bizonyítéka a hazánkban egykor élénk művészeti tevékenységnek, míg az egyetemes műtörténelem előtt abszolút művészen kívül az is igen érdekessé teszi, hogy az ilyen erkélyi megoldások rendszeren csak udvari homlokzatokon fordulnak elő és csak ebben az egy esetben létesítettek ilyen feloldott és építészeti kiképzett külső várhomlokzatot, ami tekintettel az akkori idők jellegére, amikor a várkastély védelmi hely is volt, mindenesetre figyelemre méltó.

A vajda-hunyadi lovagteremnek igen szerencsés és művésziileg is harmonikus lezárása a székes-csütörtökhelyi kettős kápolna felső emeletének utánzata, mely ezt az igen szép góthikus műemlékünket teljesen híven tüntette fel. Az eredeti műemlék egy ablakkal hosszabb, a támasztó pillérek ottan díszesebb fülékben végződnek, ezeket azonban a költség szempontjából elhagyta Alpár, míg a gyámpillérek az eredetieknek szigorú másolatai.

Vissza kell térnünk a csúcsos csoport főbejárójához. Ha a homlokzatok építészeti kiképzésének szigorú sorrendjében haladtunk volna, a kora góth tőparti homlokzat jellemzése után a főbejáró homlokzatát kellett volna említenünk, mely a XIV. század olasz-góth építészettől tünteti fel. E kora góth műemlékek híján Alpár ezt a homlokzatot, mely körülbelül Nagy Lajos korának felel meg, amint hogy a csarnok e része a nagy király korából való emlékeket foglalja magában, szabadon tervezte; felhasználta azonban a székes templom némely építészeti részleteit, amint azokat Fröhde (a kassai dómépítés vezetője) felvételében találta. A kapuzat felett hatalmas ablak oldja fel a nagy falsíkot, a két fölfegyverzett ezermester zászlós alak pedig az épület profán rendeltetéséről tesz tanúságot.

Bámulatos szép úgy összehatásban, mint részletképzésében a csúcsíves csoportnak nyitott udvara, mely a várkastély u. n. lovagudvarának felel meg. A földszint szárnyának megfelelő homlokzat már késői góth formákat mutat, nyílt loggiájának kiképzése rendkívül bájos, de sajnosan nélkülözi benne a hazai motívumokat. Ezen a homlokzati oldalon a Nagy Lajos korabeli homlokzat folytatásaként a földszint előcsarnoka az emeletben egy nagyobb ablakot, a földszinten pedig egy mellékbejárat nyert. Ennek a bejáratnak rendkívül érdekes függő mennyezete a már említett csütközhelyi kápolna belsőjéből van véve, de a felette levő mérműves dísz és a Madonna a baldachinnal már szabad kompozíció.

A lovagudvar fölül a vajda-banyadi lovagterem fala szolgál. Építészeti megoldásában szintén teljesen önálló, csak a földszint szomszédos csúcsíves falai vannak vajdahunyadi eredetiek után kiképezve. Az emeleten itt faparkányos ereszszel védett nyílt folyosó teszi ezt a homlokzatot változatossá, hatásos reliefet kölcsönözve neki; míg fessői szempontból ennek a résznek igen sikerült polikrómiája és élénk színdecorációi járulnak a homlokzat architektonikus díszéhez.

A csatlakozó homlokzat már az átmenetet közvetíti korai reneszánsz ízlésű ablakival, míg faparkánya már határozottan német reneszánsz és így szerencsésen volt összhangba hozható a szárny lezárásiul szolgáló toronyépítménnyel, amely a segessvári »Apostolok tornyának« hű utánzata. Ennek a toronynak tömör alépítménye még góthikus ugyan, sisakja azonban már német reneszánsz ízlésű és Alpár abból a feltételezésből indulhat ki, hogy a torony és a csatlakozó szárny eredeti tetője lefektetett és később az időközben megváltozott stílusban tervezték új tetőzetét. A rajta levő kis erkélyt csak a torony nagy tömegének feleldása céljából függesztették hozzá, míg a talos, a reneszánsz csoport felé néző oldalon Mátyás királynak Bautzenben, Porosz-Sziléziában levő góthikus domborművű emlékének igen sikerült gipszmásolata volt befallazva.

Az apostolok tornyának földszintjén létesített második kisebb előcsarnokból egy nyitott lépcső vezet a csütközhelyi kápolna emeletére, mely úgy elrendezésében, mint részletképzésében a keresdi gróf Bethlen-kastély (Nagy-Küküllőmegye) hasonló lépcsőjének msa. Az eredeti, mely már teljesen a korai reneszánsz formát mutatja, inkább festői elrendezésre, mint művészi kiképzésre teszi érdekessé. A csúcsíves csoportban felhasznált lépcső az eredetinel szerencsésen, a pihenőnél megfelelő kilépő erkély szabadon van tervezve és részlettagozásában átmeneti formákat mutat.

Ami az egész csúcsíves csoport összehatását illeti, az a képzeltető legszerencsésen. Az épület emeletes volta megadta a tervezőnek a masszőkat; művészi érzéke azután ezeket a tömegeket úgy oldotta fel, hogy azok páratlan festői és architektonikus hatást gyakoroltak. Amire az egyes részek leírásánál nem mutattunk rá, a tetők kiképzésében valóságos virtuositást fejtett ki Alpár. Változatosság azok idomában, élénk tagozású falak, karcsú kémények, tetőablakok és egyéb végződések rendkívül érdekes silhouettest kölcsönöztek ennek az épületes csoportnak, melynek már alaprajzi formája is szerencsésnek mondható.

Mielőtt ettől a csoporttól megválnánk, még arról a díszes kútról kell megemlékeznünk, amely a lovagudvar közepén áll. A kút utánzata annak, amely a pozsonyi városháztérben emelkedik. Érdekes ennek a kútnak története. Eredetileg Bécsben a Hohenmarkten állott; 1520-ban Pozsony város tanácsa Luthringer András hamburgi kőfaragónál megrendelte a pozsonyi városháztér számára ennek a kútnak mását, azzal a különbséggel, hogy a lovag paizson tartja kezét, melyen Magyarország címere legyen látható. A kútnak Mátyás király kútjának nevezték el, bécsi eredetije azonban elpusztult, míg ennek helyét a Fischer von Erlach-féle foglalta el.

A történelmi kiállítás épületeinek harmadik csoportja a reneszánsz-csoport. Tömegére nézve a legnagyobb csoport, melynek az előző kettőtől eltérőleg két tágas belső udvara van. Egészében alaprajzilag szimmetrikus elrendezést mutat. A történelmi csarnok udvarára néző főhomlokzatát és a tóra néző hátsó homlokzatát kivéve, felépítésében szintén igen változatos, részben pedig festői. A kiállításnak ez a része az újkor emlékeit foglalja magában és pedig a mohácsi vésztől kezdve egészen az 1867-i koronázásig. Ha a román csoportot vallásosnak és költőinek, a csúcsíves csoportot festőiségében romantikusnak és hősiességnek találjuk, úgy a reneszánsz csoport jellegének inkább a monumentalitást mondhatnók. A frontok itt nagyobbak és a kompozíció egyöntetűbb; azután a csoport főhomlokzata, az udvarra néző barokk ízlésű palatahomlokzat imponáló középső részével, szárnyaival és hangsúlyozott sarokpavillonjával dominál az egész felett, amint hogy az egész kiállítási csoportnak ez a legmonumentálisabb homlokzatja. Természetesen itt a reneszánsz részről a festőiséget már nem élvezhetjük oly mértékben, mint az előző két csoportnál. A reneszánsz építészeti kompozíciók szigorúbb tektonikus tagozása, a parkányok szükségesszerű képzése itt nem enged meg oly nagy változatosságot, mint a romantikus középkor sokkal szabadabb építészeti formái. Különösen érezzük ezt ott, ahol a különböző építészeti részletek egy homlokzati vonalon torlódnak egymás mellé. A csoportnak az a része, amely a csúcsíves csoport felé fordul, a legjobb bizonyítékot szolgáltatja erre. Az építő művész a Rákóczy-ház homlokzatát a lörcsei városház loggiájával, csak a lörcsei városház tornyának közvetítésével kapcsolhatta össze és minden művészi érzéke és tudása dacára sem tűntethette el egészen azt az idegenszerű benyomást, melyet ennek a homlokzatnak szétagoltsága okoz. Ha talán a műemlékek részben való mellőzésével a kapcsolatot maga komponálhatta volna, egyöntetűbb homlokzat lett volna nyerhető, de szenvedett volna a csoportnak történelmi jellege, melyhez éppen ennek a homlokzatnak részletei nagyban járultak hozzá.

Ezt a homlokzatot, mint említettük, a lörcsei városház tornya osztja ketté. A tornyot itt régi alakjában látjuk, orálapjával és cseréppel fedett, nyomottnak mondható, sisakjával (az eredeti azóta Schulek Frigyes restaurálta). Architektúrája kissé szegényes reneszánsz, melyet csak kora tess némileg becsúsz. Balra a tornytól, ha felé fordulunk, áll előttünk az eperjesi u. n. Rákóczy-ház homlokzata, melynek eredetije majdnem teljesen az enyészetnek esett áldozatul a csak jellegzetes parkánydíszre maradt meg. Erkélyeit elpusztították, földszintjét idomtalanná boltyilásokkal törték keresztül. Megörökítését Schmidt Frigyesnek köszönjük, ki azt tanácsaival felvette és a »Bauhütte«-ben közzölte. A torony jobb oldalán egy loggiában feloldott építmény van. Egyszerű rendszere nem mondható kópiának, de a lörcsei és besztercebányai régi városházak külsejére emlékeztet.

Közvetlenül szomszédságában a tóra néző sarok egy igen kedves építmény foglalja el, egy toronyszerű pavillon François I. ízlésében. A francia korai reneszánsz hazánkban

seholsem hagyott nyomot, az építőművész itt tehát nem is akarhatta hazai építészetiünk egy korszakát vagy irányát ábrázolni, ő csak élt azzal a, mondhatnók költői szabadsággal, hogy az épületes csoport festői hatásának emelésére a reneszánsz szélesebb formái közé a francia korai reneszánsz finom és még a késői góthikára emlékeztető filigrán részletezésű emléket állítsa be. Mi pedig szívesen hánytunk szemet ennek a programmal szemben elkövetett inkonzekvenzánsnak a szép építészeti részletért.

A tóra néző homlokzat egy kiugró középrészről áll, kerék saroktoronyokkal, két egyenként négy ablakos szárnyal és két sarokpavillonnal. Az egyik sarokpavillonról, amely François I. ízlésében épült, már megemlékestünk; ennek megfelelőleg a homlokzat másik végében áll egy toronyszerű építmény, melynek érdekes kiemelkedő sisakja messzire ellátszik. A brassói Katalin-bástya msa ez, helyesebben annak végződései, míg az alatta látható törpe galériát az építész szabadon komponálta hozzá. Korai reneszánsz ablakai és polikrom erkélye a bártfai városházról vannak kölcsönözve és különösen az utóbbi igen szerencsésen van a nagy köfalékba beleillesztve. A tornyot igen érdekessé teszi a festői környezet, a gazdag növényzet, mely különben az egész homlokzat előtt megmaradt a annak vonzó jellegét ad.

A két sarok közé beillesztett front nem tekintendő utózatnak. — Ha a Katalin-bástya sisakja alatt levő toronyszerű építményt a várúr eredeti fészékének tekintjük, akkor a szárnyépület a későbbi terjeszkedésnek felel meg.

Ez a hosszú szárny általában a szépségi házak speciális jellegével bír. A sgraffitos homlokzatok Késmárkon igen gyakoriak, a parkány feletti végződés pedig éppen jellegzetes külsőt ad ezeknek a háznak. Ehhez hasonló végződések, melyek kissé szarvazón ízlésűek, a szomszédos Lengyelországban, Csehországban és Morvaországban is gyakoriak, és feltehető, hogy lengyel építészek hozták be őket Magyarországra is. Nálunk előszeretettel szecskék ezeket a sajátos építményeket magyar reneszánsznak, de be kell vallanunk, hogy nem sok joggal, bár némi eredetiség és nemzeties jelleg nem tagadható meg tőlük. A poprádi, lörcsei, késmárki campenillák stb. legérdekesebb példányai ennek az építési modornak.

A Katalin-bástya tornyához csatlakozó és a tő benyúló ágára néző homlokzat már a késői barokk stíl születte. Ha időbeli sorrendet akarunk megállapítani, úgy mindenesetre a brassói torony a legrégibb; törpe galériájának mellvéde még góthikus, ablakai és erkélye már korai reneszánsz. — A csatlakozó sgraffitos homlokzat korán fiatalabb, ehhez csatlakozik a francia ízlésű torony, a magyarországi reneszánsz ízlésű építmények, a késői reneszánsz lörcsei toronnyal és ezen, valamint az eperjesi homlokzaton túl, a barokk főhomlokzat sarokpavillonja áll.

A főhomlokzatnak architektúrája a XVII. század végére vall. Stíljé a Fischer von Erlach-é.

Mária Terézia királynőnek uralkodása idejére esik a barokk ausztriai virágzása és a nagy királynő és környezetének befolyása hazánkat is benépesítette ennek a stílnak termékeivel. Építészetben és műiparban a barokk lett uralkodóvá és hogy csak keveset említsünk, e korba esik és ezt a stílust képviselik a gödöllői királyi vár, a nagyváradi püspöki palota, az egri líceum, stb. épületei. — Ebben a szellemben, Fischer és Hildebrand szellemében alkotta meg Alpár a reneszánsz csoport főhomlokzatát, mely sok reminiscenenciát tartalmaz némely általánosan ismert és időben még a XVII. század végére eső építményről. Alpár azonban itt sem lett hűtlen követett irányához. A főkapu tervezésénél ügyesen használta fel a gyula-fehérvári u. n. Károly-kapu nemes ízlésű barokk motívumait, tetejébe azonban az ott levő VI. Károly lovasszobra helyett a magyar állameszme szimbólumát, a szent koronát helyezte. Ez a front különben gazdag szobrászati dísz is nyert. A csoport Kőllő Miklós műve a haladás főkiyját tartó génusz alakjával, a többi szobor Bezerédi és Kallós műve.

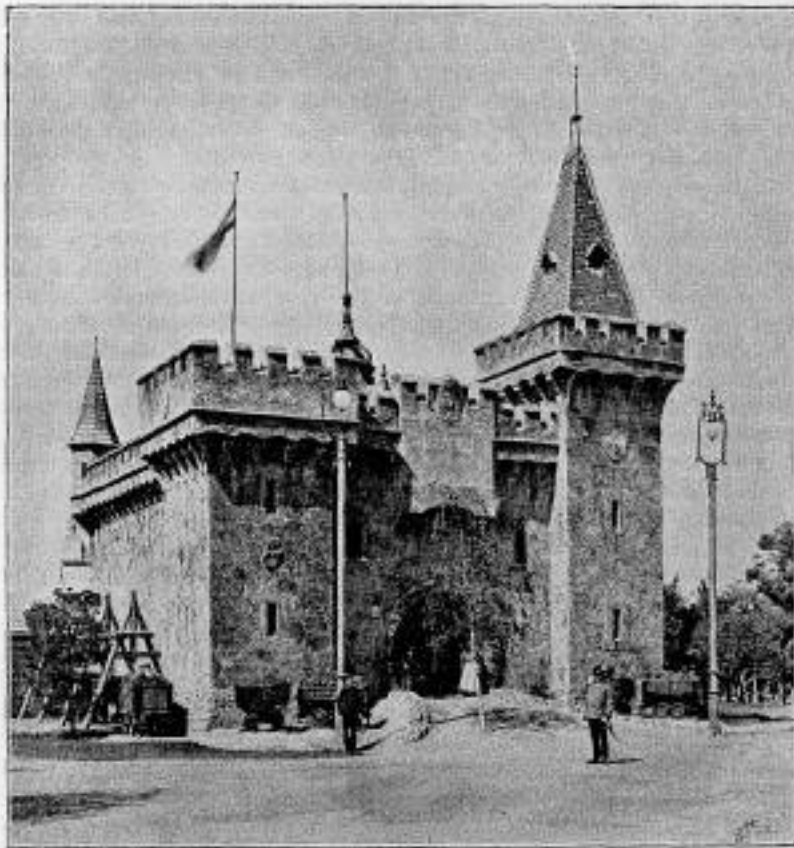
Ennek a hatalmas homlokzatnak tő felüli sarokpavillonja és a brassói torony között van beékelve a fentebb már említett késői barokk ízlésű homlokzat, mely már a XVIII. század közepére, Mária Terézia uralkodásának delére esik. Igen szép ennek a homlokzatnak középső kiszöke, mely a földszinten egy eredetileg kapunyílásnak tervezett fülkét mutat, amelybe később illesztettek ablakot. Az a magyarázat, hogy ezt a kaput akkor falasták volna be, mikor az udvarra néző barokk főhomlokzat felépült és azon át létesítették a bejáratot, már csak azért is erőltetett, mert mint mondtuk, ez a homlokzat stíljé szerint mindenesetre későbbi. Ilyen befallazott kapunyílásokat igen sokat találunk és itt csak hozzájárult az építész ezzel a kis megfigyeléssel alapuló részlettel ahhoz az illúzióhoz, melyet a történelmi csarnok épületeinek tervezésénél és megépítésénél éppen ilyen finomságok alkalmazása által a legnagyobb mértékben sikerült felköltenie.

A barokk főhomlokzat középső kapuján át lépünk be a homlokzattal egykorú ízlésben tartott csarnokba, melynek boltozott fődéme ovál nyílásán át a kupoláig tekint-hetünk fel. A bejárat tengelyében hatalmas egykarú lépcső vezet az emeletre, a csarnokból jobbra és balra vezető közlekedő hajtású folyosók pedig a sarokpavillonokig folytatódnak. Ugy ezek a folyosók, mint a kiállítási termek bőséges világítást nyertek; az udvarokat világításra csak a rövidebb szárnyakban elhelyezett nagyobb szélességű termeknél vették igénybe.

A történelmi kiállítás tulajdonképeni épületeit ezzel áttekintettük és még csak a szerkezetről kell egyetmást mondanunk. Bár a történelmi kiállítás épületei határozott provizorikus jelleggel épültek, mégis igen megnehezítette a feladatot, hogy a kiállított tárgyak, mint műkincsek, drágaságok és unikumok mérhetetlen értékűre való tekintettel gondoskodni kellett arról, hogy ezek tűz ellen a legfokozottabb mértékben védessenek meg. Az építkezés megkezdése előtt tűzpróbakísérleteket tett az igazgatóság. Wünsch-féle gipszpallókkal történtek beható kísérletek annak kipróbálására, hogy ezek hőelvezető képessége kielégítő-e? E kísérletek eredményeként konstatálható volt, hogy a gipszpallók a velük berakott faalkotó részeket huzamosabb ideig tartó és fokozottabb tűz ellen megvédik ugyan, de azért mennyezetstruktúráknál egyedül alkalmazva áttörés ellen kielégítő biztonságot nem szolgáltatnak. Az itt nyert tanulságok felhasználásával létesültek a történelmi csoport építkezéseinek szerkezetei.

A román csoport tömör falazatot, kő és vegyes falazatot kapott és csak a tornyoknak volt fasztruktúrák. A királyszobák szerkezeti szempontból teljesen szolidul készültek.

A csúcsíves és reneszánsz épületes csoport váza fából készült és nagyrészt pilóta alapozást nyert. A favázat itt 30 cm vastagságban kifalasták, olyképen, hogy a fageren-

A széchenyi-könyvtár pavilonja.

dák mindenütt 8 cm téglá vagy gipszpalló-borítást nyertek. Ott, ahol mélyebb ablak- vagy ajtónyílásokra volt szükség, hettős vázat alkalmaztak és az illető mélyedésben azt kifalazták. A födém szerkezetek az emelet felett kizárólag csapos gerenda, tehát abszolút tűzbiztos főtípusok, közből pedig borított gerenda mennyezeteiket alkalmazták, így azonban, hogy ezeket tűzbiztosítási szempontból alulról gipszpallókkal burkolták. Ott, ahol a festékváltság túlságosan nagy volt, vaszínkeket alkalmaztak festett vasoszlopok fölött és ezekre fektették egy oldalt a mennyezet gerendáit, míg azok másik oldalukkal a falra támaszkodtak.

Kiépítés, toldalékok, tornyoknál és általában olyan épületrészeknél, amelyek csak az építészeti külső végett készülték és nem szolgáltak kiállítás célra, gyakran alkalmazták a drótháló falakat, melyeket azután kevés gipszzel kevert vakolattal dobtak meg. A csarnokok tetőt cseréppel, hódoggal fedték, csak a barokk épület tetőinek a belső udvarok felé hajló tetősíkjai voltak péplemessel fedve.

A csoport építkezéseinek, kivételi munkái a Neuschloss Ödön és Marcell csógot dícsérik, akik a legnagyobb buzgalommal segédkeztek azon, hogy az építészművészt megvalósítsák. Az ő érdemük a kivétel pontossága és nem kis mértékben annak mondhatni művészi tökéletessége, ahogyan ezekkel a szorogott anyagokkal nemcsak a pompás központi épületeket, de még csatlóságig híven voltak képesek visszatükröztetni az évszázadok folyamata alatt kiállott viharok nyomait is. Viszont itt kell megemlékezni Alpár fiatal építész fiatal gárdájáról is, amely vállvetve törekedett, hogy mesterének intencióját megvalósítsa és ezek között Frommer Lajos építészről, aki a történelmi csarnok építkezéseitől mint annak vezetője dícséretes buzgalommal működött.

Alpár munkáját újabb dícsérettel illetni mindenestre szövegszerűt volna. Maga az a körülmény, hogy e mű anyagának legnagyobb részét éppen az ő munkája szolgáltatta, kötetek helyett beszél. Felfedezni művészi képességet még feleslegesebb munka volna; a mi feladatunk csak az lehet, hogy az utókor számára megmentsük annak szellemi részét, hogy messze túlélje azt az időt, amikor az anyag már el fog pusztulni. Meggyőződésünk, hogy a megérdemelt háttér a művészet története fogja az építőművészek adóitól.

Egy dologra azonban mégis ki kell terjeszkednünk. Az általános elismerés közepe, melylyel a történelmi kiállítás építészete a legszélesebb körben találkozott, bár elszigetelten, mégis hallatszott egy kifogás, ha ugyan annak mondható ez, hogy t. i. ezek az építmények, bár abszolút művészi szempontból kifogástalanok, az archeológiai és történelmi hűség szempontjából nem mindig állják ki a bírálót. Két körülményre kell ezzel szemben hivatkoznunk. Először is nem szabad arról megfeledkezünk, hogy itt végre is csak kiállítási épületek tervezéséről volt szó, tehát nagyon is efemer értékű objektumokról, amelyek tervezésére, feldolgozására és kivételére bizony csak aránytalanul rövid idő állott rendelkezésre; másrészt meg tekintetbe kell vennünk azt a körülményt, hogy magyarországi építészeti emlékeink felvételeinek gyűjteménye csak igen bázis és nem mindig megbízható, hogy gyakran a helyszínen felvett vázlatok, eredeti időrabló felmérések, olykor pedig tenyérnyi nagyságú fényképek után kellett ezeket az emlékeket egyszerűen újra megkomponálni, amiből képest az eredmény majdnem bámulatos volt. Építészeti emlékeink rendszeres gyűjteménye még teljesen hiányos, így hogy egész korunk építkezési tevékenységéről máig is merőben téves vélemények vannak elterjedve és így nem is tekinthetjük mi a történelmi kiállítást szerző építészünk hi tükreinek, hanem csak első és rendkívül szerencsés kísérletnek arra nézve, hogy a történelmi építészetet megteremtjük és egyszersmind hathatós eszköznek arra is, hogy tudományos és kormányzati köreink figyelmét parlagon heverő kincseinkre és pusztuló emlékeinkre irányítsuk.

A történelmi kiállítás épületeinek belső díszítésével és festésével, mint azt a kiállítás történetének vázolásánál említettük, Schickedanz Albert építész bízta meg.

Az ő működése feltétlen elismerést érdemel, ő volt az, aki ezekbe a termekbe egyéniséget hozott és azok kiképzését olykor művészettörténeti szempontból is igen értékesé tette. Működésének köre tulajdonképpen csak a csücsíves és reneszánsz csoport termeké és szobáinak kiképzésére terjedt ki, mivel a román épületesoportot egészen a csücsíves csoportig, a reneszánsz csoportnak pedig barokk és klasszikus csarnokait és lépcsőházait Alpár készítette ki. Kivétel volt még a reneszánsz épület Eszterházy-osztálya, melyre még visszatérünk.

A csücsíves csoportban a vajda-hunyadi vár lovagtermét kell először említenünk. Ott nyolcszögű vörösmárvány-oszlop által két hajóra osztott hatalmas helyiség ez. Az egész csücsíves rendszer, valamint az oszlopok is a vajda-hunyadiaknak lehetőleg hű utánzása. Az oszlopokat, valamint a padlózatot is csimerek ékesítik. A falak itt al fresco vannak festve, a képek hadi jeleneteket ábrázolnak. A lovagterem végében a hadi kiállítás ellenététként a csücsíves helyi asztélyban a középkori hűbér kultusz tárgyával találkozunk: a magas kápolna ablakai magyar szentek üvegfestési képeivel vannak díszítve. A lovagteremtől balra egy hosszukás alakú terembe lépünk, melyet építész a börtnei város ház termének mintájára alakított, oly formán, amint az eredetileg lehetett. A terem fennnyezettel bír, a mennyezet alatt a falat festett csimerek díszítették.

A vajda-hunyadi vár emeleti lovagterme a földszint után készült rekonstrukciót mutatja be, ami némileg anachronizmus, mert Vajda-Hunyadon, bár a kőfaragó munkák részben készen vannak, az emeleti helyiség restaurálása nincsen befejezve. Ez a terem a földszintnél sokkal gazdagabb; térhatását az orkélysor folyosóval egybefűzött fülkéi igen szépítik.

A börtnei város ház terme felett ismét érdekes helyiséget találunk: ez egy XV. századi könyvtár-szobának utánzata teljes felszereléssel. Stíljé már reneszánsz, amint az Mátyás király korában lehetett. A falak szintén figurális festéssel díszesek. A könyvtár-teremből egy kisebb szoba nyílik, melynek kitűnő mennyezete a háromszékmegyei mának ev. ref. templom magyar motívumokkal gazdagon kifestett fennnyezetének igen sikeres utánzata.

A reneszánsz épületesoportban, annak földszintjén, meglep az esztergomi székes-egyház vörösmárványból készült régi kápolnájának a csatlóság hű utánzata. A Bakács Tamás ércsokor elnevezett kápolna az olasz reneszánszban hazánkban páratlan mester-műve; és ezt természetesen nagyságában, újabbkor, Simor János primás által építtetett, kupolájával együtt, hű másolatban készítette el Schickedanz. Az eredetét az építész bíboros ércsokor, aki Mátyás királynak bizalmasa volt, olasz mesterek által építtette a régi bazilika mellé saját mauzóleumául. A régi bazilika azonban később elpusztult és csak ez a kápolna maradt meg a nagy primás emlékeként, aki 1521-ben halt meg.

A kápolnával szemben a reneszánsz építész egy másik emléket látnak reprodukálva: a gyulafehérvári székesegyház kapuját. A következő helyiségeket ismét festésről díszíti tetsző érdekessé. Itt az építész a csik-ménási templom falfestményeinek motívumait használta fel.

A következő helyiség a melléklépcsőt foglalja magában. Ennek mennyezete Huszka József tanár tervezte. A székes-egyház emlékeinek ez az avatott ismerője és igazán lelkes híve itt 1878-i csik-somlyói motívumokat használta fel. A reneszánsz csoport hátsó homlokzatának megfelelő három teremnek elcséjt egy fennnyezet tette érdekessé, amelyet Schickedanz Mária királyné körmozgásbányái házának mennyezete után készített. E teremnek végében a második melléklépcső székes-egyház ornametkájával ismét Huszka József és tudását dícséri. Még egy helyiségünkünk itt fel, mely a magyar-dályai ev. ref. templom mintájára, zöld lombosítással gazdagon van kifestve.

Az épület emeletén az egykorú monumentális lépcsőház tengelyében fekvő termet a budapesti központi papnevelőnek a magyar pálosrend által létesített könyvtárhelyisége és temploma motívumainak felhasználásával festette az építész, míg a jobbra nyíló terem a Lamberg grófok pozsonyi palotájából kölcsönzött stucco-díszekkel van borítva. Igaz érdekes a középső teremről balra eső helyiség, mely ismét a pozsonyi város ház régi tanteremének motívumaival van kiképezve, a mennyezet középtől egy XVIII. századi ízlésben festett képpel.

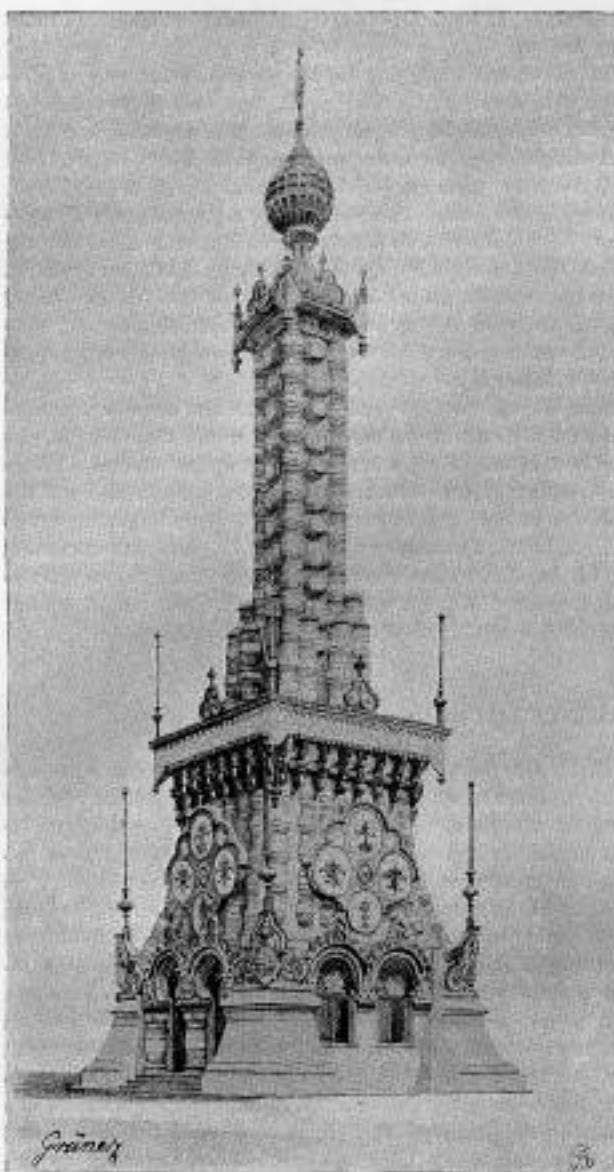
Az eperjesi és lörcsi homlokzatoknak megfelelő szárny emeletén néhány igen érdekes enteriört találunk. — Egy folyosórészlet itt a fraknoi vár régi levéltári helyisége szerint van kifestve, innen egy lakosztályba nyílik betekintés, mely hű másolata a beszeresbányai Turcsányi-háznak, jellegzetes stucco-díszekkel és a fraknoi vár egyik kápolnájának utánzatával.

Tovább a trescsói egykori jezsuita-ujoncház ebédlő termének egy részét látjuk magunk előtt, majd a XIX. század elején divott ízlést mutatja be két szoba korhű kiképzése: a gróf Khuen-féle szepesmegyei hatkőcsi kastély egyik szobája és Köburg herceg azt-antali kastélyának egy terme, mindkettő az empire ízlésnek jellegzetes képviselője.

A földszinti helyiségek áttekintésénél már megemlékeztünk a két melléklépcsőről. A francia korai reneszánsz pavillonban levő melléklépcső emeleti csarnokát ugyancsak Huszka a meritenfalvi — háromszékmegyei-templom motívumával festette ki, míg a földszinten levő lépcsőház emeleti helyiségeit a dalmi templom mintáival, a lépcsők mennyezeteit pedig az ulaki unitárius székes-egyház templom motívumaival díszítette. — Huszka tevékenységét ezért is csak ismételt dícséret illetheti. Egész tárhatat tette itt közkincsé a székes-egyház magyar díszítő motívumoknak, melyeket ő évtizedeken át hangyascorgással gyűjtött össze.

Az emeleten a késői barokk homlokzatnak megfelelő szárnyban egy fényes lakosztály volt berendezve. — Eszterházy Pál herceg saját költségén készítette ezeket a helyiségeket, hogy mesés gasdagság palotájának termet a kiállításon bemutassa. A Sopron mellett fekvő Eszterházy-kastély, mely nemcsak Magyarországon, de az egész monarchiában a legszebb korabeli palota, már teljesen meg volt rongálva, amikor 1890-ben Schmidt Frigyes Ottó bécsi építész és díszítő bízta meg a kastély restaurálásával, amit ő hat és fél év alatt el is készített. A kastély szobáinak a kiállításon való bemutatását Bubics Zsigmond kassai püspök, az Eszterházy-uradalom zárgondnoka eszközölte ki és a termek utánképzésével szintén Schmidtet bízta meg.

A boltozott terem egyharmada a Salle à terrain-nek, mely azonban a szűk helyi viszonyok miatt itt sok változást szenvedett, annál is inkább, mert az útnál álló vas-

Az Apolló-kioszk (szecesszió) építménye.

oszlop kikerülése végett túlságosan keskeny lett. Az eredeti terem, melyet 1765-ben olasz művészek készítettek, mesés szépségű. Ez a terem a park vívjában van és a hercegi vendégek ezen áthalhattak. Ebből, a traktus egész szélességét lefoglaló, helyiségből jobb oldalon folyosó vezetett, mely az eszterházi polota fénykorára emlékeztető képekkel volt díszítve és innen tekinthetünk be az egyes szobákba, amelyek közül az első, amely vadászjeleneteket ábrázoló képekkel volt díszítve, az u. n. József eszterházi szobának egy előterme; a következő az Eszterháza felé néző szörny földszinti hercegi szalonjának közelítő utazata; a harmadik a köztársasági szobában levő hálószobának másolata, amelyben Mária Terézia királynő meghalt, az utolsó pedig a vieux-laque utazatokkal halvány mása a kastély XV—XVI. Lajos korabeli átmeneti stílus pompás vieux-laque szalonjának.

Magában a kastélyban körülbelül 120 szoba van, melyek közül úgyszólván mindegyiknek nagyobb stílusképi értéket tulajdonítanak. A kiállításon e terem sorozatához vezető portale azonban szabad kompozíció.

A bemutatott szobáknak nagyobb abszolút műértéket természetesen nem tulajdoníthatunk.

Az enteriőrök művészi hatása nagyon is összefüggésben van azok térhatásával és azért bizonyos abszolút léptéket itt nem hasonlíthatunk.

Építészeti kiképzett szobákat kiállításokon túlságosan kicsinyített léptékben bemutatni éppen ezért nagyon is halálos feladat. Mégis a legnagyobb elismeréssel kell megemlékeznünk úgy a kiállító hercegi áldozatkészségéről, mint Schmidt tervekességéről, hogy alkalmunk volt használni a fényes és művészi kastélyának berendezéséről és nagy értékű butorairól használni közelítő fogalmat is szereznünk, s ezáltal hazai építészeti képét teljessé tennünk; ugyanezért nem kis érdem illeti Schickedanz-ot, aki kiváló gondtal és érzéssel válogatta meg a hazai építészeti különböző korszakainak leginkább jellegzetes motívumokat és részleteket, hogy azok felhasználásával a történelmi kiállítás belsőleg történelmi jellemében képezze ki. — Nem mulaszthatjuk el, hogy díszítő szóval ne illessük Pauly Erik festőművészt, aki a művészi falfestésnek nagy részét a Schickedanz vezetése mellett és intenciója szerint végezte.

A Széchenyi-szigeten a történelmi főcsoport fent nagy részletességgel bemutatott három építészeti csoportján kívül még az ugyane kiállítási csoport keretébe tartozó ősfoglalások épülete állott.

A vadászati és pásztortörténelmi emlékeinek bemutatására szolgáló vadász-kastély külső emeleti csarnok fa-architektúráját mutat, a XVI—XVII. század fa-architektúrájának formáiban. Építészeti tulajdonképpen a történelmi építmények csoportjából kiválik, mert egészen szigorú történelmi vagy éppen magyar karaktere, és inkább elhelyezése miatt és a benne elhelyezett kiállítási tárgyak jellege miatt sorozzuk ide.

A pavilon külső felépítése igen festői és megnyerő. Tetőinek változatos kiképzése különösen sikerült, azok mesterségesen ásványi tett faszindelyekkel, melyek a főhomlokzat kis tornyainak homlokoldalait is borították, igen regényes benyomást tettek a szemlélőre. Detail szempontjából különösen sikerült volt a főhomlokzat gazdag fa-architektúrája, a bejárat és a felette lévő loggia, valamint az oldalt alkalmazott nagyobb ablakok analóg dísz. Ez az objektum is csak újabb bizonyítást tett tervezőjének, Alpár Ignácra sokoldalúságáról és a könnyebb modorú architektúrák iránt való finom érzékéről.

A vadász-kastély mögött keskeny fűhíd vezet a tóban csölöplőre épített halászkunyhóba, mely felépítésében egészen magán viseli a legprimitívebb építési technika jellegét. Kerekalakú csölöplő faépítmény, náddal és szalmával fedve, tetején az elmaradhatatlan golyafestéssel.

Az egész annyira naiv, hogy szinte lehetetlen, hogy képzett építész csinálta. Olyan az egész, mint egy kedves, elhaló akkordja valamely népdalnak.

Egyéb történelmi és néprajzi jellegű építmények.

A történelmi építészeti csoportjába tartozik az az építmény, a mely az u. n. Nádor-szigeten az Állandó hídtól jobb kézfelé, főhomlokzatával a kiállítási körútra, két homlokzatával pedig a tóra nézve, és a kereskedelem-, pénz- és hitelügy kiállításának szolgálatában állott. Tervezője, Quittner Zsigmond az épület tervezésénél a régi kereskedőházak mintáját tartotta szem előtt, amint ezeknek néhány emlékét felvidéki városainkban ma is megtaláljuk. Maga a főhomlokzat a kézzsmárki és lőcsei épületek jellegzetes formáit mutatja, a sarok toronyszerű építménye a kézzsmárki kampanile sikerült utánzata. Az az oldal, amely árkádjaival a körútról a történelmi kiállítás területére vezető útra tekint, a nagyszebeni u. n. lábas házakra emlékeztet, a történelmi kiállításra néző oldal pedig, mely talán legstílusosabbnak volt mondható, barokk formákban az iglói székház mintájára volt kiképezve. Kevésbé volt szerencsés az épületnek negyedik a modern reneszánsz homlokzata, mely az Andrássy-ut felé nézett, a magas manzárd tetejével a többi részek hatásait is megszavarta.

Az épület udvarát érdekesen képezte ki az építész a lőcsei Tőke-féle ház mintájára. Tovább a kiállítási körút mentén a házi ipar csarnoka állott, melynek tervezésénél ugyancsak történelmi reminiscenciákkal vezették építészét, Huberthet. Az egész épület jellege hasonló ahhoz, amit már a történelmi csoport reneszánsz részénél, a lőcsei városházánál láttunk. Itt csak a torony utánzata a pozsonyi városház tornyának, mely alsó részében még góth formákat mutat, míg felső része és sisakja barokk stílusban épült ki. Az utánzat nem volt azonban különösen sikerülten mondható, hiányzott a finom és gondos részletképzés, a mely egyedül adhat az ilyen jellegű építménynek jogosultságot. Művészi tekintetben sokkal érdekesebb volt ennél az építménynél maga a kiállítás, amelyet benne rendeztek. A kiállított házi ipari tárgyak között, a felhalmozott hímző és díszítő munkák, fufaragványok, házi eszközök, a festett edények és majolikák között egész sereget találhattuk a zamatos magyar díszítő motívumoknak, melyek ezt a kiállítást rendkívül érdekessé tették és naivitásunkkal, de mindig szelídséggel a magyar nép foglalkozására és ötletes gondolkodására, de egyszerűsége vele született szép érzékére is vezettek világot.

A házi ipar csarnokából kilépve, magunk előtt látjuk a kiállításnak egyik igen érdekes csoportját, a

néprajzi kiállítást.

A kiállítás faluja három utcából áll, melyek közül kettő a falu terére, a templom-terre nyílik. Van a faluban 24 lakóház, 4 kőszékház és egy csárda. Ezek a házak igen szerencsésen mutatják be hazánk különböző vidékeinek építési módját, mindenkor olyan objektummal, a mely annak a vidéknek vagy nemzetiségnek szokásaira, életmódjára és így építkezésére nézve tipikus példát adott. Hogy a kiállítás faluja ehhez a programhoz képest megépíthető legyen, a kereskedelmi miniszter Dr. Kovács Gyulát, Dr. Jankó János muzeumi őrt és Fittler Kamill építész, az iparművészeti iskola igazgatóját küldte ki, hogy az egyes vármegyék építési módját és szokásait tanulmányozzák és megjelöljék azokat a házakat, amelyek aztán a kiállításon az illető típust képviseljék. A kijelölt küldöncök jellegzetes építmények nyomán többnyire az egyes vármegyék államépítészeti hivatalai tervezték meg a házakat és az illető vármegye saját költségén építette fel azokat.

A falu iskoláját a vallás- és közoktatásügyi miniszter építtette fel és rendezte be mintanépiskola gyűjtemény, nagyrészt saját törzsjának költségére; a kőszékházat és mintakórházat pedig a belügyminiszter építtette fel.

A falu temploma, a mely a körtéren állott, a kalotaszegi magyar-alkóli ref. templom mintájára épült, és Zichy Jenő grófnak a kaukázusi útjából hozott ósmagyar vonatkozású tárgyait helyezték el benne. A templomot védőfal vette körül, a melylye, hajdan a nép talán a külfelenség ellen védekezett, az utókor azonban ezekből a falakból árnyékokat csinált országos vásárokat alkalmára. A kiállítás tartama alatt itt állandó vásár volt, a melyen mindegyféle magyar különlegességet árultak.

A faluak három utcája volt. A magyar utca, a nemzeti sora, meg a német sora. A magyar utcában 12 ház, tehát az összes házaknak fele, képviseli a magyar vidékek és nép építkezési módját, a német építési módot négy ház, a nemzeti sora a román 2, a szlovák típust pedig 5 ház képviseli.

A falu néprajzi szempontból rendkívül érdekes és tanulságos képet nyújtott, és benne a hazánk különböző vidékein élő építkezési módokat a legjobb példák láttak képviselve. Talán semmisem annyira jellemző valamely népfajra, gondolkodás és életmódjára, gazdasági állapotára, vallásosságára és művelődésére, mint az a ház, a melyet magának épít. A jölt vagy szegénység, az előbbivel összefüggő rendszert és eszméket való érzék, az utóbbinak következtében a tisztatlanság mind kifejezésre jutnak az épület külsejében és beosztásában, annak anyagában, fedési módjában, végül pedig díszítésében és ezek az ornamentikának különlegességeiben.

A kiállítási körútról a székesfehérvári pavilonjához túl balra lépünk be a falu nemzeti soraiba. A sárosmegyei tótok apró ablakos, szalmával fedett szegényes háza áll itt legelő, hasított nyírfakéreggel körülvéve. Boronás faépítmény ez, külsőleg bevakolva, melynek homlokzati díze az a szent kép, amit tulajdonosa akasztott rá. Szemközt vele van a nádfelelő bacsóbadrogmegyei sokács ház, igen jellegzetes kerítésével, melynek faragott, tagozott bálványai meg kapu-szárnyai élénk színes csírákkal, figurális és virágdísz ornamentikájukkal ennek az igen érdekes népnek a csíráiban való különös kedvtelését tükrözik vissza.

Törzsművészetünkben a beregmezei rutién ház, jellemző erre a szegény, kevéssel beérő népre. Háza nem nyert falalapozást, hanem csak számon nyugszik, fonott kerítésre, aszfedele van.

A vendék ház ezzel szembe került. Vasvármegye állította fel ezt a mintaházat, a mely a vendék szorgalmáról és gyakorlatias gondolkodásáról tanuskodik. A homlokzatot itt apró szívek és egyéb naiv, a gyakorlati életből vett díszítő motívumok díszítik. Ezt a házat a bolgár követi, melynek homlokzatán a bolgár házakra olyannyira jellemzően ott van a tulajdonos védőszentjének szobra. A ház különben teljesen modern és sokban elüt a régi típusú bolgár háztól. Következő szomszédja, a cserepá-

jai szerb ház, a volt határvidékből való. Egész építési módja népművészet nagyobb jöletéről tanúskodik, cseréppel van fedve, homlokzatán építészeti képzés, de mindenestre naiv oromzat látszik, mely pillérek által van mezőkre osztva. Az oromzat ablakai alatt a vakolattól domborúan felhordott virágdedényeket látunk néhány szál naturalistikus virággal, az egész színezve van. Érdekes a kerítése is, a mely falazott pillérek között ferdén rakott téglasorokból álló tornác van képezve és igen ötletesnek mondható.

A szomszédos ház a brassó-szérenymegyei környékéről való román ház. Homlokzatán sárga-kék színű kockás mintájú festést találunk, amint ezt a Lugosból Boshaba vezető út mentén gyakran lehet látni. Lépcső van a fedett folyosóra, mely az udvarnak érdekes falkapuja van, gyalog- és kocsibejárával, szándékosan tetővel. A falu másik oldala háza Szállás-patakáról, Hunyadmegyéből került fel, igen érdekes és jellegzetes gerenda (block) építmény, melynek csiklopfal módjára épített alapzata és hosszú faszindelyes tetője van.

Igen érdekes a következő ház, mely a nyitrai megyei handloval német házak mintájára épült. Emeletes épület, melynek földszintje falazva van, itt van a közös ebédlő, emeletét valamit szárnyépületét ácsolt gerendákból képezték ki. Itt a hálószobák vannak elhelyezve. Csinos faszalagos galériája van, oromdeszkákra keresztalakat vágott a jámbor háziaszda, kapuzata és keréke kúja még érdekesebbé teszi a különben is festői csoportosítást. A szomszédos jécsai ház a torontói sváb házak típusa. Két részből áll. A nagyobb, mely jömodú gazdasági vall, díszesebb, tagozott homlokzattal és az elmaradhatatlan orommal bír. A kisebbik az udvaron belül került. Ez az öregnek háza, akik már nyugalmába vonultak, miután az ottani sváb szokás szerint gazdaságukat felnőtt gyermeküknek adták át. A nagy háznak kőszalagos tornáca van, az egészet érdekesen tagozott, téglából épített és vakolt áttört kerítéssel határolja.

Ezen a soron a metzenzói ház háromablakos homlokzata, falkerítésű udvarával, széles deszkázott kapujával következik, majd a száraz ház zárja be a sort az utca színébe épített kukorica görbéjével.

A falu végén, az út másik oldalán, a cigányok helykeredtek el; szomszédságukban a magyar sort a brassói csángó ház nyitja meg, mely úgy amint van a Brassó megyei Csernát faluból került ide. Mellette a vassprém megyei sz. galii községből lementelt oszloptornácos ház, azután a borsodmegyei matyó háza ékeskedik díszes homlokzatával, melynek lisenákkal osztott vakolt földszintje része felett gazdag tagozott fuoromzata tűnik szembe. Tetője gyékénnyel van fedve, udvara előtt csinos részes kerítés húzódik el. Szomszédja a bűdszentmihályi ház, Szabolcsmegyéből, míg a mellette lévő göcseji házat Zalavármegye építette. Ez a ház építészeti minket különösen érdekel, miután a tögyökéres magyar építkezést, a sátoros tetőt mutatja. Tornáca homlokoldalán van, a feléje hajló tetőt itt díszes megfaragott oszlopok hordják, a homlokzatot részesfürtök díszítik. A homlokzat előtt, az utca felé, kis négyszögletes virágos udvar van itten.

A következő ház a palócz házat mutatja be egy középmódú vragyolcsi (Nógrádmegye) telkes garda házában képében, jellemző reá, hogy melléképülete, mint általában a palócz házaknál, hozzá van építve.

Igen szép a somogyvármegyei csökölyi ház. Előtornáca gazdag építményű. Sorrendben a Torda-Aranyosmegye által emelt torozsói ház következik, rendkívül jellegzetes építészeti formáival. Alsó része vakolt, felső része fapallókkal borított gerendavár. Kapuja az, u. n. leveles kapuk típusát mutatja be, fedeles ajtója, valamint külön kiképzett konyhabejárat egyaránt érdekesek. Egyik legszebb háza a falu magyar utcájának a kolozsmegyei kalotaszegi ház. Díszes faépület ez, kontyos földdel. Tornáca végig fut hosszoldalán, az utca felé ezt csinos farú tája el, megakadályozva a kíváncsi betekintést. Érdekes az utcai ablakoknak kihajló-fából készült ablakkosara, az utcaajtó bálványfának igen díszes magyaros zamátú színes ornamentikája, valamint a díszes leveles kapu, melyek mind a kalotaszegi ház típusát alkotják meg. A csongrádmegyei mindassenti ház, majd a Jász-Nagy-Kun-Szolnokmegye által épített Jász-Apátiból való ház bejáratát ez a sort, érdekes és tanulságos képét nyújtva hazai népies építkezéseknek, mely magában véve elég és érdemes anyagot adna behatóbb tanulmányra. Nem volna a falu háza által nyújtott kép tökéletes, ha hiányozna a magyar pásatorélet bemutatása. Ha építészeti kerésbé is érdekel, néprajzi szempontból annál érdekesebb a breznóbányai juhászakunyhó, mellette a cserény, a keskeméti tanyák pásatorakunyhója, a magyar nomád pásatorélet ez utolsó maradványa, vesszőfövéből készíttve; a hortobágyi pásatorok gúszvesszővel összefűzött nádépítménye; a vasaló; végül a számadó gulyás kerekalakú kunyhója; a kontyos.....

Az épen méltatott csoporttól elkülönítve, a bosnyák-hercegovinai csoport középette még egy objektum van, mely jellegéről fogva ide tartozik. A bosnyák lakóházat értjük, mely tulajdonképpen bosnyák háziipari kiállításról szolgált, és mellett azonban úgy külsejében, mint alaprajzilag a boszniai lakóházak jellegzetes ismertető jeleit viselte magán. Nyitott lépcsője, rácsos nyitott folyosója (mosebak); a zárt erkély faragott mellvédjével (háremerkély, evonk), az erősen kihajló, majdnem vízszintes eresz mindannyian a keleti és különösen a boszniai házak ismertető jelei. Sokkal érdekesebb volt azonban ennél az épületnek belseje. Egész tárháza volt itt a bosnyák házi ipari cikkeknek, a kis bntoripar gyönyörű példányainak, melyek stílisztikailag igen értékes gyűjteményt képeztek. Gazdag díszítményű házi eszközök, edények; pompás faragott famennyezetek, ajtók, mind szerajevói mesteremberek munkái; bosnyák szőnyegek; egy mennyezet és ablakok az állítólag legrégibb bosnyák ház (Ruzsija nevű török iskola, a XVII. századból) fogadósobájának mintájára; faliszekevények falfaragással, mind a legsebb eredeti minták után készülték és élő bizonyosságot szolgáltatottak arról a rendkívül gazdagságról, mely Boszniában különösen dekoratív motívumokban fellelhető, és különösen szelvényben ismert szőnyegek rajzában, valamint házi ipari egyéb termékeikben, így első sorban csipkékben lelhető fel. Közelebbről érdekel most minket ez a gazdag népies díszítő stíl, mert míg eddig naiv ornamentikánkat nagyon is elhanyagoltuk, és alig ismertük magunk is, addig ma már szerencsére mind nagyobb körben terjed az érdeklődés ez iránt a nemzeti díszítményképes iránt, és így reményünk lehet, hogy előbb-utóbb mi is kimerítő gyűjteményekből fogjuk ismeret saját magyar díszítő stílusunk motívumait, amiben pl. az ezredéves kiállítás alkalmával az ösfozlakozások remek fa- és egyéb esakögyűjteményének tanulmányozása alkalmával gyönyörködhetünk és amely

egész nemzeti közkincséből csak egyes buvárok önmegtagadó hangyassorgalma és lelkes kutatása árán ismerünk egy keveset.

Ne váljunk meg ettől a csoporttól, míg egy érdekes és speciálisan magyar alkotástól, a kiállítás III. kapujától, a székelly kapuról meg nem emlékeztünk. A székelység, nemzetünk egyik kétségkívül legérdekesebb és talán legrégibb ága, a többi magyarságtól való földrajzi elszigeteltsége következtében egy egész külön világot őrzött meg magának, mely sok jelenségében méltán lekötí figyelmünket. A székellyföldnek építészeti emlékei éppen ezért különös érdekűek; a székelly ház, mely mai modern formájában is alig különbözik a régi, történeti székelly háztól, alaprajzi és műformájában teljesen önálló és határozott jelleget őrzött meg, úgy hogy a tanulmányra különösen érdemes. A mai házak túlnyomó tömege, mint az ősi székelly ház, fából való. Udvarra befelé nyíló szárnyas kapu vezet. Az ősi kapu alakját nem ismerjük, de annál több, változatosabb és díszesebb példányban van meg a mai székelly kapu, mely egy alak mint építés tekintetében egyik legfontosabb része építészeti emlékeknek.

A kiállítás székelly kapuját, a székellyföld és emlékek szakavatott ismerője Huszka József tervezte meg. Ez a kapu eltér némileg a székelly kapu rendes típusától. A gyakorlati szükséglet u. l. úgy kívánta meg, hogy a középső nagy nyílás mindkét oldalára jöjjen egy-egy gyalogbejárat, és így teljesen szimmetrikus alkotás. Az eredeti székelly-kapunak tehát csak egy oldalán van kis kapuja, és ez alól a szabály alól tényleg egyetlen kivételt sem találunk. A kiállítás székellykapuja faragott és gazdagon ornamentált kapufélfával és íveivel, a kis kapuk feletti csinos csimeres rácsával, szándékosan galambhúgójával igen kedvesen volt megépítve és a fent említett eltéréstől eltekintve jól átérzett hűségese képét adta a székellyföld e szép építészeti különlegességének.

B. Modern jellegű építmények.

Ezeknek az épületeknek általános jellegét tekintve kiállításunk ezen a téren is igen sok jót, sőt mondhatnók kitűnőt nyújtott. Hogyha mégis az általános nívót itt nem mondhatjuk oly magasnak, mint az előző csoportnál, úgy ennek oka az, hogy ebbe a csoportba tartozik az építményeknek éppen legnagyobb része, köztük tehát azok, a melyek ugyan céljuknak megfelelőek, művészi értékük azonban egyáltalán nem volt. Nem is ezekből az építményekből kell a kiállítás e csoportjának művészi nívóját megállapítani, amint hogy nem szállította le az utolsó párisi vagy a chicagói világkiállítások építészeti értéket sem alárendelt jelentőségű épületeiknek jelentéktelen művészi megoldása. Alább-ebbakban be fogjuk mutatni az ezredéves kiállítás modern épületei közül azokat, amelyek a kiállítás építészeti karakterének megállapításához tényleg hozzájárultak, és részben magas színvonalú művészi megoldásokkal, részben pedig jellegzetes formáikkal annak építészeti nívóját emelték. Az általunk fennnebb megállapított osztályozást követve a modern építményeket két csoportra osztjuk a szerint, amint architektúrájuk monumentális irányban és a monumentális — emlékszerű — építéset anyagának, a kőnek építészeti formában van megalkotva, vagy pedig a fa architektúráját mutatja; végül pedig egy harmadik csoportba jutnak azok az építmények, a melyeknek speciálisan kiállítási jellegük van, és műformáiknak jogosultságát egyedül az adja meg, hogy kiállítás céljára épültek.

Emlékszerű építészet.

E csoport építményei bár nagyban és egészben könnyen jellemezhetők, mégsem képezhetnek szigorúan határolt csoportot, és egy egész sereg építményt kénytelenek vagyunk ide sorolni, anélkül, hogy ezek a csoport lényeges jellemvonásait tükröznék vissza. Az ezredéves kiállítás a monumentális építészetnek néhány igazán szép hajtásával ismerkedtünk meg, be kell azonban ismernünk, hogy míg a történeti építészet terén kitűnőt nyújtott a kiállítás, addig modern monumentális alkotásai általában már mögötte maradtak az utolsó világkiállítások világszerte csodált építészeti alkotásainak. Magyarán az a keressük ennek a jelenségnek, úgy megtaláljuk abban, amit a történeti építészetről a fentiekben elmondottunk. Az érdeklődésnek zúma, a nemzeti lelkesedés a történeti kiállítás felé fordult, és a jelenkori kiállítás már nem részesült abban az érdeklődésben, amit pedig kétségtelenül megérdemelt volna. A történelmi kiállítás épületeire hirdetett tervpályázatot a legnagyobb figyelemben részesítették; ezen egész sereg igen kitűnő építésünk vett részt, és a legnemesebb ambícióktól ösztönözött küzdelem fejlődött ki a habérért, viszont a többi kiállítási épületre hirdetett tervpályázatok csak igen csekély érdeklődéssel találkoztak, és ha nem is voltak éppen meddők, sohasem jártak nevezetesebb eredményre. Maga az iparcarnok, a jelenkori kiállítás központja, az 1885-é kiállításról maradt fenn, és most csak kibővítték és tartartották némileg, a többi nagyobb csarnokok pedig csak kis részben kerültek igazán művész kézbe, míg legnagyobb részük csak a szükségletet igyekezett lehetőleg cölöszerűen kielégíteni.

Ez emlékszerű építmények között szerkezeti tekintetben lényeges megkülönböztetést tehetünk, a szerint, amint azok teljesen szolid szerkezettel, tehát állandó jelleggel, vagy csak részben állandó, végre pedig ideiglenes jelleggel épültek fel.

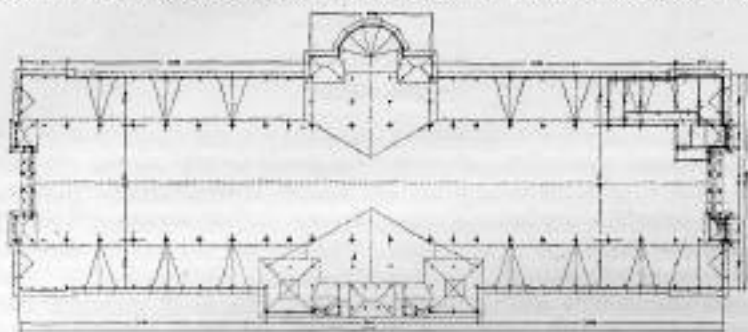
Az állandó jellegű építmények között első sorban az iparcarnokról kell megemlékeznünk. Tulajdonképpen a milléniumi kiállítás építészeti keretén kívül áll, miután még 1885-ből maradt fenn. Alaprajzilag két egymást átmetsző, egyenként háromhajós csarnok, melyeknek szélessége 21, magassága 18 m. A csarnokok keresztmetszében keletkező 441 m² terület felett impozáns kupola emelkedik 49 m magasságra; a főbejárások 24, a sarokpavilonok 21 m magasságúak. Vaszerkezetét Friedmann Sándor (+ 1883), haziaként, volt bécsi országgyűlési képviselő és az injektorok felhalálójának rendszere alapján vitték keresztül, összesen 568,760 kg vasat használván fel, melyet a Schlick-féle vasgyár szállított. Az egész nagykiterjedésű vás 156 vasoszlopokon nyugszik, és pedig a kupola 4, a sarokpavilonok 16, a középhajó 44, az oldalhajó 32, a külső csarnokok 60 vasoszlopon. A csarnok összes ablaknyílásai 4,390 m² területűek, tehát a beépített terület egyharmadánál nagyobb világítási felületet találunk itt, és ennek közömbös a csarnok kívülről szép és kellemes megvilágítása. A csarnokot Ulrich Keresztély tervezte, aki az annak idején az épületre kiírt pályázat alkalmával a második díjat nyerte el.

Az egészségügyi csarnok szintén az 1885-i kiállításról maradt fenn. Akkor ez a csarnok a képzőművészeti kiállítás szolgálatára szolgált, és Pfaff Ferenc építész tervezte. A csarnok architektúrája a felső-elsoorsági korai reneszánsz formáit mutatja és majolikadíszítést nyert.

A kiállításnak még egy állandó jellegű építménye származik az 1885-i kiállításról, a Gerbaud csukrázata, az akkori királypavillon. Eredeti formája mostani rendeltetéséhez képest igen kedvezően változott, és a hozzáépített terraszok idegenszerű fedeleikkel lerontották az épületnek méltóságos hatását. A pavillont a különböző iparosok saját erejükből emelték, és a tervek elkészítésére Ybl Miklóst kérték fel, aki azt XIV. Lajos modorában, nemes barokk formákban tervezte meg. Belsőjét szép gazdag mennyezetek, lambériák és üvegfestmények díszítik.

A folyamhajózás és szabályozás kiállítása a budapesti korszakos-egyetlen palotájába került, a melyet Francsek Imre építész tervezett és a mely élénk sílhetetvével, kupolával és jól tagozott tömegével a kiállítási tömegnek építészeti hatását igen előnyösen juttatta érvényre. Az állandó jellegű építmények közül a székesfőváros pavillonja épült közvetlenül az ezredéves kiállítás szolgálatára. Vasszerkezettel, tömör falakkal épült csarnok ez, mely tömegének elosztásában ugyan elég sikerült, az anyag felhasználását és építészeti formáit tekintve azonban éppen nem mondható szerencsésnek. Azzal a céllal tervezte a fővárosi mérnöki hivatal, hogy a kiállítás után a városligeti artési fürdő szolgálatára fogják felhasználni.

A kiállításnak két hatalmas csarnoka tartozik ahhoz a csoportba, amely szerkezeti-ileg félig állandó jellegűnek mondható, a gépcarnok és a közlekedési csarnok. A gépcarnokot az építési program arra predesztinálta, hogy vasszerkezete a kiállítás

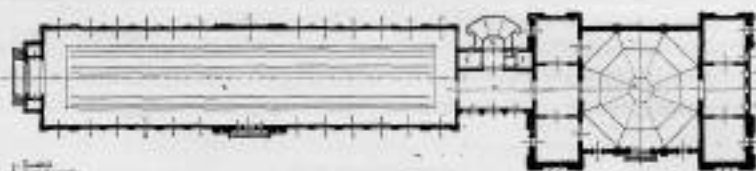
Közlekedési csarnok.

után lezserelve és újra összerakva vasúti pályaházról legyen használható. Mint ilyen mindenesetre impozáns, mint kiállítási csarnok azonban korántsem mondható oly kolosszálisnak. Összes hossza 187 m, szélessége 50 m volt, oly formán, hogy ebből 30 m a közép-, 10-10 m az oldalhajókra esik. Ha ezzel összehasonlítjuk néhány kiváló vasszerkezettel építménnyel elért legnagyobb fesztávot, úgy bár a gépcarnok a nagy világkiállítások hasonló épületei mögött e tekintetben messze visszamarad, mint vasúti csarnok egyike az imponálóbb szerkezeteknek. Így:

Az épület megnevezése:	Építés ideje:	Legnagyobb fesztáv:
Kristálpalota (Sydenham)	1853	31-70 m
Charing Cross pályaudvar (London)	1863	50-60 "
Queen Street pályaudvar (Glasgow)	1879	51-80 "
Alexanderplatz pályaudvar (Berlin)	1883	37-50 "
Főpályaudvar (Frankfurt a. M.)	1898	56-00 "
Gépcarnok (Párizs)	1889	110-00 "
Főpályaudvar (Köln)	1892	63-00 "
Iparcsarnok (Chicago)	1893	112-16 "
Gépcarnok (Chicago)	1893	88-00 "

A csarnok falakú fűszarazatokból áll, melyek 2-2 rúdos fűszarazattal csatlakoznak egymáshoz, és pedig akkép, hogy az egyik alátámasztást álló, a másikat ellenben meggő sarú eszközt. Ezek az álló és meggő saruk szintén nagyobb állékonyág kedvéért felváltva voltak alkalmazva. Ezek a statikailag határolt két támasz gerendatartók mindkét támaszponton töltő konzollakkal voltak ellátva, melyek egyezszerűen az oldalcsarnokok fedélszerkezetét képezték. A fűszarazatok csomópontjaitól rúdos szelemmentartók voltak erősítve, melyek a tető falaktrészeit és fedését hordták. A fűszarazatok az oldalhajóknak a karzat magasságáig terjedő kisebb csomóponttal rúdos tartókkal voltak összekötve, melyek csomópontjaihoz szintén párhuzamosan a csarnok hosszengelyével voltak a karzattartók felerősítve. A két oszlop a karzat ívelével együtt majnt tartó szerepet, s mint ilyen volt számítva. A karzattartók, valamint a tetőselelemnek az 5 méteres mezőkben mint kéttámaszú gerendatartók voltak kiképezve a támaszpontokon túl érő konzollakkal s ezen konzolos részekkel voltak a 10 méteres mezők 5 m hosszú tartói csatlakozva. Csak a szélső tartóknak volt merev szerkezete, úgy a karzat, valamint a tetőselelemnek. A középhajó gerinczében a padozat felett 26-00 m magasságban volt, a főpárkány 22-00, a mellékhajók párkány a padozatból 14-90 m magasságban volt. Az egész csarnok alapterülete 9750 m²-et tett ki, ehhez járult a karzatok alapterülete 4350 m²-et, és így az összes használható alapterület 14-000 m² volt. A vasszerkezethez erős faváz volt erősítve, a mely külső deszkázást és vakolást nyert, úgy hogy a hatalmas szerkezet külsőleg az ideiglenes jellegű kiállítási épületek karakterét viselte magán. Architektúrája inkább rendkívüli arányával, mint formaszépességével hat, és dacára viszonylag óriási méreteinek éppen nem monumentális hatású. Detailformái csak nagyok, a nélkül, hogy beanduk a nagy méretegységet megtalálják, és az építészeti megoldás sikerét a csarnok igen kedvezően elhelyezése éppen nem segítette elő. A csarnokot a kiírt tervpályázaton győztes Korb és Giergl építészek tervezték, szerkezetét a »Dammhaus« gépgyár készítette. A szerkezeti alkatrészek szerelését 1896. április 11-étől szeptember 11-éig befejezték, és 1896. január havában az egész csarnok készen állott. Összesen 9028 tonna vasat használtak fel. A csarnok összesen 3450 m² világító felületet nyert és összköltsége 310-000 forintra rugott.

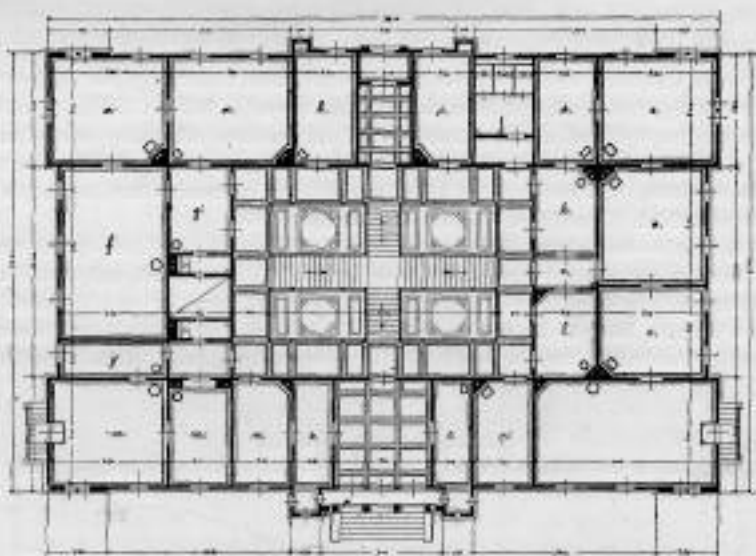
A közlekedési csarnok épülete mindenesetre egyike a kiállítás legimpozánsabb építményeinek. Ámbár állandó épületek készült, mégsem sorolhatjuk azok közé, mintán szerkezeti tekintetben ez a csarnok alig élhet túl egy évtizedet. Tervezője Pfaff Ferenc, m. á. v. felügyelő, a csarnokot rendeltetéséhez képest külsőleg is úgy

Közlekedési csarnok.

komponálta meg, hogy a tulajdonképeni közlekedési csarnok és a járművek csarnoka külsőleg is hangsúlyozva legyen. A főcsarnok kupolája 20 m fesztávval bír és 8 rúdos oszlopon nyugszik. Felső része 17-50 m átmérőjű, és nyolcszögletes vasszerkezettel sípkaboltoszáttal záródik 34 m magasságban, míg külső fedele ugyancsak nyolcszögletes kiképzéssel 62 m magas. A hozzácsatlakozó járművek csarnoka 20 m fesztávval, és poloncseu vasszedéssel van fedve, ennek a fedélnek fűszarazatai 6 m távolságban vannak egymástól. Szerkezetiileg pillanatlagosnak, részben faváz, részben tömör falai vannak. A főcsarnoknak tömör falazata van, a tetőket pala fedi. A homlokzat részletezésén meglátszik az a nagy szeretet, melyvel tervezője megkomponálásával foglalkozott, és talán innen ered az architektúrájának egyetlen hibája is, a részletek túlságos finomsága, mely ennek a tömegében szépen megoldott homlokzatnak különben monumentális hatását valamelyest lecsillapította.

A félig állandó jellegű csarnokok közé sorolhatjuk a kiállítási igazgatóság épületét is. A palota, a mely egyik oldalával a kiállítás kerítésére támaszkodik, úgy van elhelyezve, hogy az úgy kívülről, mint a kiállítás területéről megközelíthető legyen. A palotát a kiállítás műszaki irodája tervezte, és az egész berendezésében igen célszerűnek mutatkozott; igen érdekes volt üveggel fedett udvara, mely a nagy négykard oszlopokon nyugvó falépcsőzetet foglalja magában. Kár, hogy ez az udvar, a mely tehát földépcsőház volt egyszeremind, a sok beépített oszlop miatt térhatásból sokat veszített.

Kiállítás igazgatósági épület.

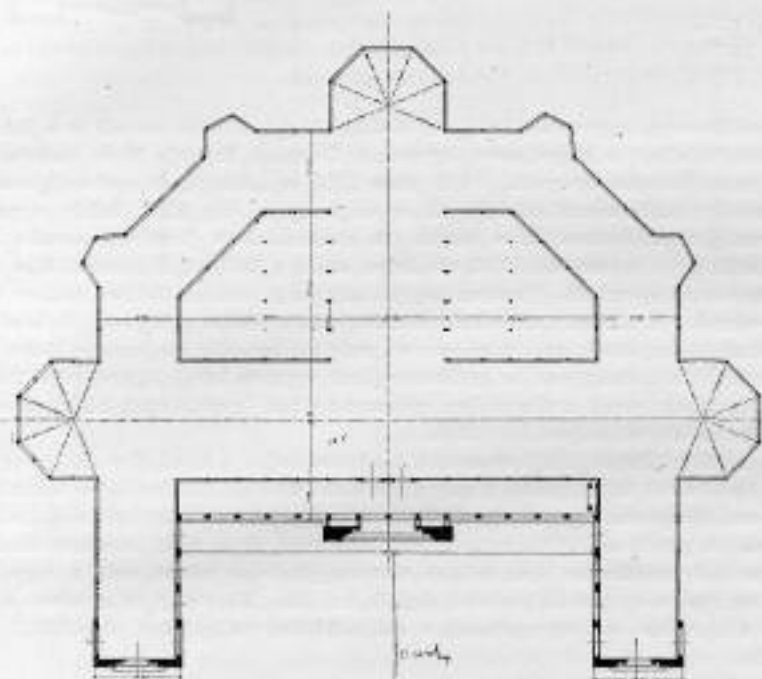
A kiállítás emlékszerű építészetének harmadik csoportja, mely az ideiglenes jellegű építményeket foglalja magában, mindenesetre a legtagabb határa. A néhány hónapi léte épített pavillonok között, szerkezeti jellegüknek e közös jellemvonása alapján, összekerülnek itt a kiállításnak művészi invencióval megalkotott kiállítási architektúrái azokkal az építményekkel, a melyeknek tervezésénél majdnem kizárólag a célszerűség játszott szerepet, igen gyakran a művészinak és olykor a jó ízének rovására.

Azok között az építmények között, a melyeknek csak szerkezetük árulta el kiállítási rendeltetésüket, építművészeti megoldásuk azonban a komoly bírálatot érdemli meg, mindjárt első sorban a kiállítás I. főkapuját említhetjük. A főkapuk terveinek megnyerésére a kiállítás igazgatósága a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben pályázatot hirdetett, a mely pályázat úgy menységt, mint valószínűleg tekintetben kiváló sikerrel járt. A pályázat eredményéhez képest az Andrássy-uti kapu tervezésével a pályázat első díjának nyertesét Frommer Lajos építész bízta meg a kiállítás igazgatósága, a ki is feladatának igen kiválóan felelt meg. A főkapu rendkívül monumentális hatású két 19 m magas pylonból állott, melyhez kétoldalt az egyenes záródó kapuzatok és ezeknek folytatásaként oszlopcsarnokok csatlakoztak, páros oszlopaik között négy intercolumniummal. Igen érdekes volt a kapuzatnak architektónikus felfogása, melylyel az építész a két pylon között lévő tulajdonképeni főutat és áthajtót átvezetetlenül, teljesen szabadon hagyta. A kapuzatnak nemes barokk architektúrája, szép arányai és gondos részletezése egyaránt elismerésre méltók és kiválóan művészi hatásúak voltak.

A kiállítás összes modern irányú modern épületei között talán legművészebb hatású volt a Lang és Steinhart építészek által tervezett vas-, fém- és építőipar pavillonja. A csarnok főhomlokzata alaprajzi tagolásában U betűt mutat, melynek két szárán egy-egy bejárata, az összekötő rész elé helyezett arkádor közepén pedig hatalmas portáléja volt. Tagolhatatlan, hogy ennek a portálének architektónikus felfogásában némi reminiscenciákat találunk, melyek a chicagói világiállítás közlekedési csarnokának u. n. saranykapujára emlékeztetnek. Dacára ennek azonban a kapuzat és általában az

egész homlokzat megtervezésében annyi virtuositás, eszmegazdaság és művészi invenzió nyilatkozott meg, hogy ez a csarnok egyikévé lett a kiállítás legszebb építészeti alkotásainak. Érdekes formaképzése mellett különösen pompás pedichsóm színezté tñt fel, melylyel ez a csarnok különösen éles világításban igen meghapó látványt nyújtott. Érdekes és figyelemreméltó volt a legkisebb felületek is finom dekoratív kezelése, a melynél Láng a magyaros ornamentikának akart érvényt szerezni.

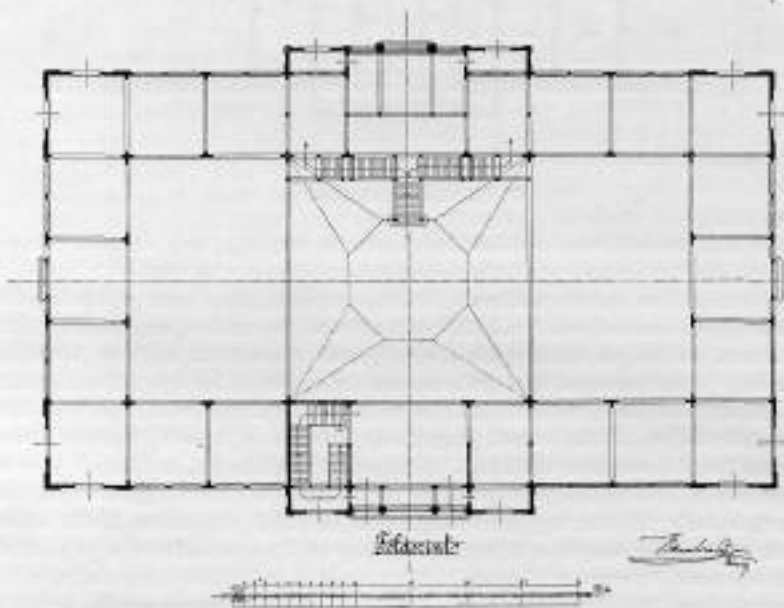
Kiváló monumentális hatásra öckedett a kiállításnak egy kisebb, szerényebb rendeltetésű pavillonja, mely pusztaszeri emléktárgyak elárasztására szolgált. A honfoglaló magyarság ezer év előtt Pusztaszeren tartotta meg első országgyűlését. Az ezer-

Vas-, fém- és építőipar csarnoka.

éves magyar alkotmány emlékére kevés Pusztaszeről hozott földet magukba rejtő ereklyeszerű emléktárgyakat árusítottak itten, és a pavillon tervezője, Bálint Zoltán, mauzoleumszerű archaikus épülettel akart emléket állítani az ezeréves alkotmány szimbólumának az alig 20 m²-nyi kisűny dombon, melyet ugyancsak pusztaszeri földből emeltek a kiállítás területén. Az emlék fölött 16 m magasságban a nemzeti turulmadár terjeszti ki szárnyait, élénk siluettjével fejezvé be a kompozíciót.

A papir- és sokszorosító-ipar csarnokát Baumhorn Lipót építész tervezte meg. Hatalmas faszekeretű csarnok ez 20 m feszítőlód középcésszel, melyet körökörűl 7 m széles galéria övez. Erre az emeletre a bejáratnál ssemkőst szép hatású falépcső vezet, a csarnok közepén 20 méteres oldalakkal bíró négyzet felett ígyes átmenettel nyolcszögű tambur és kapola emelkedik 34 m magasságig, mely látható faszekeretű

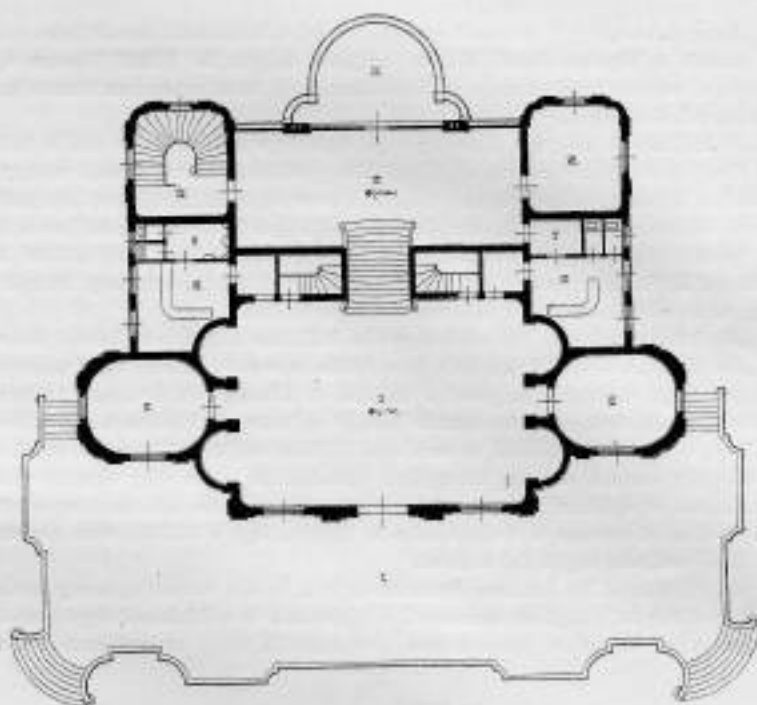

Sokszorosító iparágak csarnoka.

van kiképezve és hatalmas Howe-tartók által alátámasztva. Az épület külső architektúrája maurikus elemeket mutat és úgy architektonikus tömegelosztással, mint szép kupolával és finom részletével igen finom és kedves benyomást gyakorol.

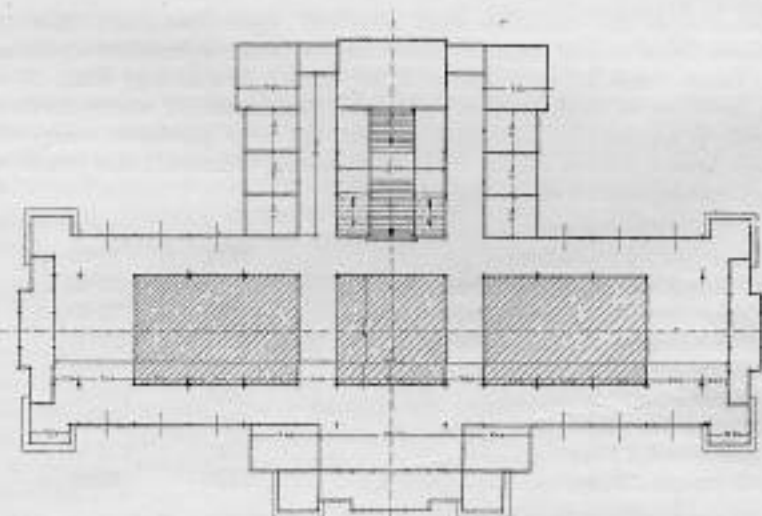
A sajtó és közművelődés pavillonja Kármán és Ullmann építészek tervét szerint épült. Alaprajzi elrendezése igen jeles, franciás-barok architektúrája sok tekintetben kiváló és sikerült részletekkel bír. Ugyanezek az építészek tervezték a kiállítás francia vendéglőjét. Az itt felhasznált franciás motívumok a szép alaprajzi oldással és szerencsés tömegelosztással ennek az építménynek előkelőbb helyet biztosítanak a most tárgyalt csoportban és annak egyik igen sikerült objektumává avatják.

A Korb és Giesgl által tervezett rimamurány-salgótarjáni vasúti-részvénytársaság pavillonja modern barok formáival, az ugyanezen építészek által tervezett horvát műcsarnok,

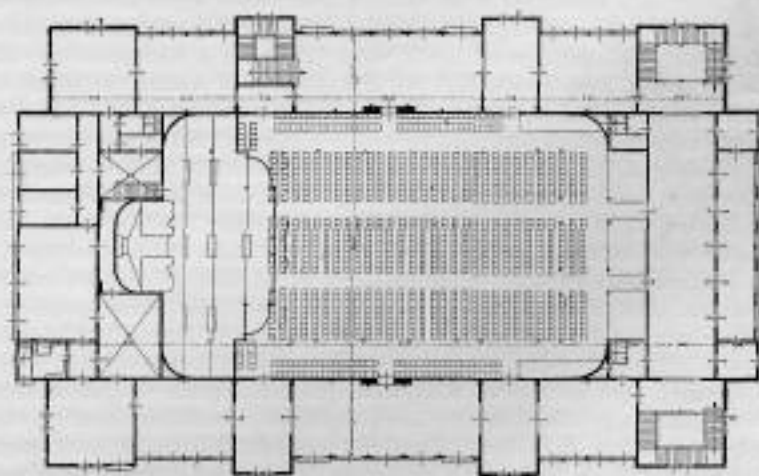
Francia vendéglő.

Bosznia és Hercegovinának a tartományi kormánysság építési igazgatósága által, keleti formákban tervezett iparcsarnoka, a kiállítási igazgatóság műszaki osztálya által tervezett közoktatásiügyi, balneológiai és még sok más csarnok, a földművelésügyi minisaterium által épített mimes-bírtokok csarnoka, a meteorológiai pavillon, melyeket J a k a b Desső építész tervezett stb. kiegészítik e csoportot. Ugyanide kell számítanunk azokat a csarnokokat is, mely már úgyszólván átmenetet képeznek a fa-architektúrához, szerkeszeti tekintetben azonban a fát mint kifalazott vázát mutatják be. Az ifj. Heinzl Alajos által tervezett horvátországi iparcsarnok és a kiállítási igazgatóság műszaki osztálya által

Horvát iparcsarnok.

tervezett számos kiállítási építmény tartozik ide, így első sorban az ünnepélyek csarnoka is. Ez utóbbi 2500 m² alapterületen épült, 24 m széles és 40 m hosszú négyszögű építmény, mely a kiállítási ünnepélyek, kongresszusok stb. rendezésére alkalmas, 900 m² területű nagy terem foglalja magában. A nagy terem összes magassága 17 m és hatalmas karnata van. Az egész épület a régi hatytutó helyén épült fenyőfapillótakra, fűvázból,

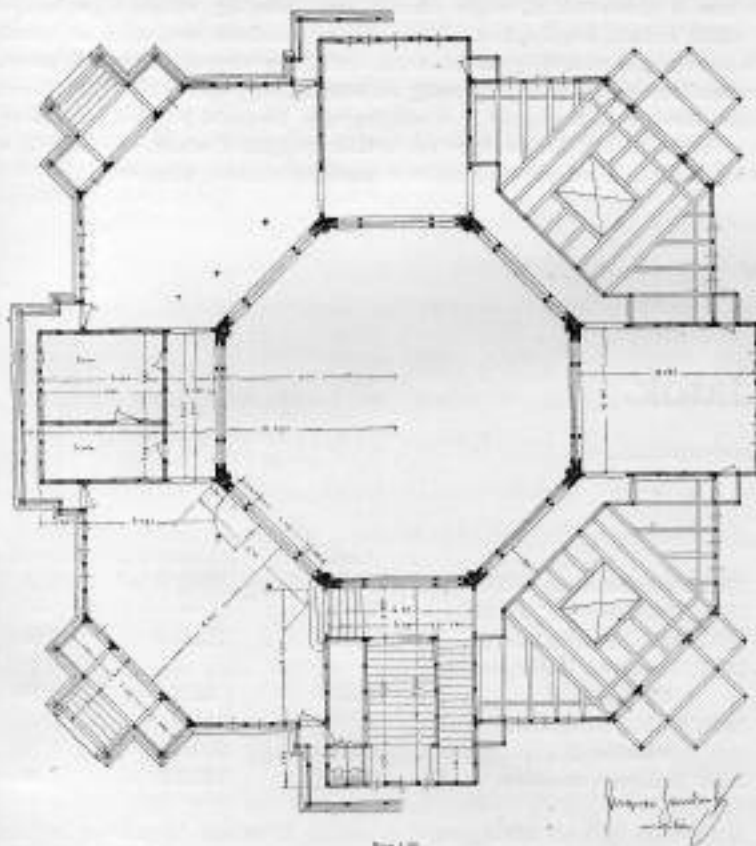
Ünnepélyek csarnoka.

mely a nagy terem körül 16 cm vastagságban ki van falazva; az épület többi részén ez a víz külső és belső deszkaberítést és nádvakolást nyert. A csarnok széljéhez képest vendéglővel állott kapcsolatban és belsőleg igen egyszerűen volt kiképezve. Festésére magyaros motívumokat használtak fel.

Faépítészet.

A kiállítás emlékszerű épületei között, a monumentális csarnokok szomszédságában szinte kedves nyugvópontot szolgáltatnak a szemnek azok az építmények, amelyek a fát, mint olyant használva fel, többnyire festői, gyakran igen fantasztikus alkotásokat nyújtottak. Egy része ezeknek az épületeknek még megtartja a gyakorlati rendeltetésű építmények formáit és tagozását, és külső felépítésében azután bizonyos tipikus építményekre emlékeztet. A vadászkastélyok, világító tornyok, blokk-házak stb. ismert alakjai a kiállítások kis építészeteinek, és ezeknek a típusoknak néhány igen figyelemre méltó, sokszor művészi szépségű képviselővel találkozunk az ezredéves kiállításon. Másik részük szabadabb kompozíciót és ennek megfelelőleg szabadabb részletformákat mutat. Itt már nem találjuk meg a rendes gyakorlati élet megszokott alakzatait, hanem teljesen önálló jeleneteket találunk, melyek kizárólag kiállítási céljuknak látszanak szolgálni, és e célnak megfelelőleg öltönek művészi alakot.

Azok között az építmények között, amelyek e jellemzésük szerint a fa-architektúrájú építmények első csoportjába tartoznak, előkelő helyet foglal el a kiállítás általános és harvát erdészeti csarnoka. A kiállítási erdészeti pavillont Aigner Sándor

Erdészeti csarnok.

építész tervezte meg. Alaprajzilag centrális építmény, melynek nyolcszögű középhez négy magasabb s négy alacsonyabb rész csatlakozik. Ez a középrész 16 méter átmérőjű és 21,2 méter belső magasságú csarnok, mely igen élénk szíllhatásban toronyszerűleg végződik. Toronysúcsa 36 méternyire van a padló felett, az átlók irányába eső bejáratok architektónikus kiképzése igen szépen tagozott, a kiállításra körülrá merőleges és azaz párhuzamos tengelyek irányában a kiemelkedő részek homlokoldalai kevésbé tagozottak és csak az oromzatok faragott farászai és csinos erkélye vetnek rájuk kedvező hatást. Finom hatásúak és különösen kedvező világítás mellett kitűnően érzékesülnek a csarnoknak nagyfelületű katedrál-üveggel üvegezett ablakai, valamint magas barnából szőlőbe átmenő aszfaldíszrel fedett festői tagozódó tető. Végtelen kár, hogy a nagyobb fedélsíkokat a kiállítás folyamán az esővíz becsapódása miatt az igazgatóság kénytelen volt péplemezzel bevonatni s így a csarnokot egyik főszépségétől fosztotta meg.

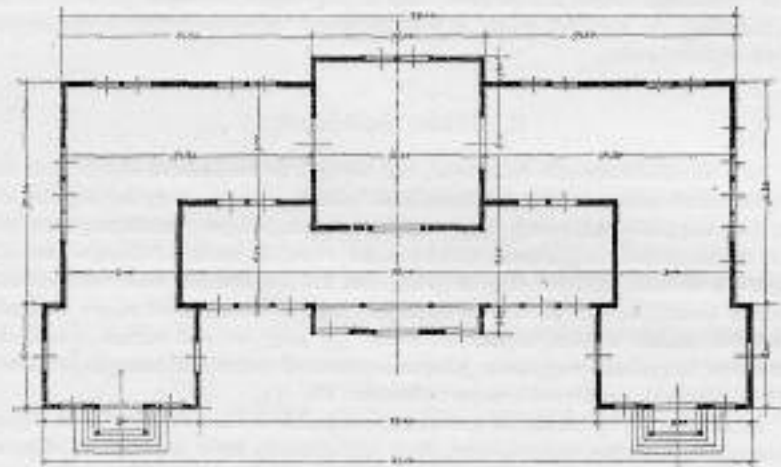
Míg ez a csarnok centrális elrendezésével a kiállítási épületek karakterét még elég láthatóan viseli magán, addig a harvát erdészeti pavillont ennél sokkal szabadabb és inkább egy pompás vadászastély képét mutatja. A pavillont Bullé Hermann építész tervezte, kiváló előszeretettel használva fel nemzeti harvát és szalvoni motívumokat. Elrendezése asszimmetrikus és inkább festőiségre törekszik, amint teljes mértékben el is ér. A faak felhasználása és anyagának megfelelő kiképzése itten valóban mesteri, és úgy szerkezeti, mint stiláris szempontból mi kívánni valót sem hagy hátra.

A kisebb fa-architektúrák közül kiválik a halásznai kiállítás pavillona boronafalával (Block-Wand) és festői szuppedelével. A kiállítás műszaki osztálya tervezte, és az első főbejárat közelében, a fő partján, fák között elhelyezett pavillon romantikus külsejével igen kedves képet nyújtott. Kevesedmagával képviselte a kiállítás épületei között az igazán poétikus elemet. A kiállítási körút mentén egy másik kis faalkotás vonja magára a figyelmet. A Mauthner-féle kiállítási pavillon ez, amely igen kedvezően utánoz kis kert házat. A pavillont Krenzer Károly építész tervezte, és szerkesztileg deszkázott fából áll, melyet építész külsőleg igen ügyesen faháncsokkal borított.

Bejárójának, valamint oldalain alkalmazott erkélyszerű kiugrásoknak naiv és mégis leleményes megoldása a kis építménynek változatos külsőt adott, míg a tetején alkalmazott virágokkal teli cserepek a paletta színeit és frissességét kölcsönözték neki.

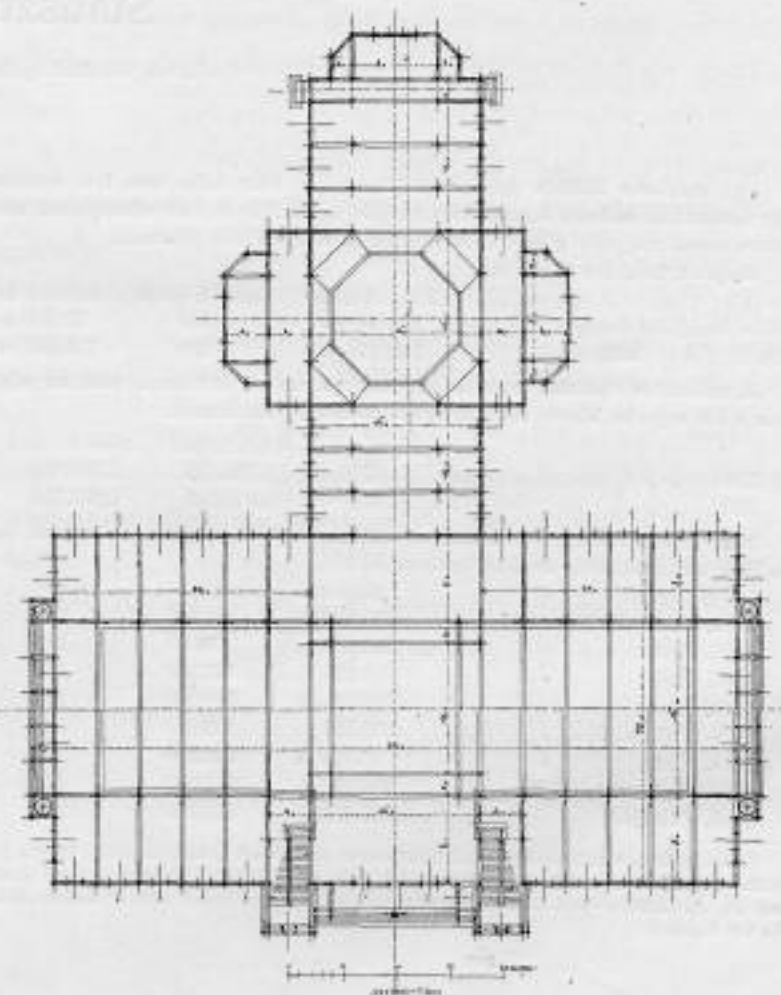
A Quittner Zsigmond által tervezett József kis. herceg pavillona villaszerű építmény, és mint ilyen igen sikerültnek mondható.

A faszervezetű nagyobb csarnokok közül a kiállítás műszaki osztálya által tervezett mezőgazdasági csarnok méretei és jellegéhez képest szerencsés alkotás.

Mezőgazdasági csarnok.

Háromhajós csarnok ez, melynek középhajója 20 m fesztáv mellett 14 m magas, míg oldalhajói 8-8 m szélesek. Az egésznek alapterülete 4500 m², s belsőleg látható faszervezettel bír. Szerkezete könnyű és egyszerű, külső architektúrája az aránylag nagy tömegek dacára szépen felel meg a változatos és sok tekintetben eredetinek mondható toronyszerű építménynek s végződései vannak. Ezzel a csarnokkal keskeny útjáró köti össze a földművelésügyi minisztérium igazgatósági épületét, mely mint favázas, kifalazott épület tulajdonképpen nem tartoznék közvetlenül ebbe a csoportba, és hogy mégis ide sorozzuk, annak oka éppen architektónikus farszerveinek igen szép kiképzése és

Mezőgazdasági csarnok.

megmunkálása. Az épületet Jakab Dező építész tervezte, és egyszerű, de mindenképpen harmonikus megjelenésében, szép részleteivel egyike a kiállítás kitűnőbb építményeinek. Ugyancsak Jakab tervezte a földművelésügyi kiállítási iroda közelében a szelvényosztási csarnokot, mely érdekes külsejével, a bambuszszőlő utánzó lépcsővel, hajlított tetőn festett tarka cserepeivel, egyes végződésekkel mindig nagyobb érdeklődés tárgya volt.

Érdekes és az eddigiektől eltérő formákat mutat a fiumei rizshántoló világító-toronyszerű pavillona, melynek látható farászai az amerikai pietschpine fából készültek.

Merészebb és már teljesen kiállítási karakterű a Kolbenheyer Viktor által tervezett borkóstoló csarnok. Ennek alaprajza kör alakú, favázas kifalazott fala van, melyet nyitott verandászerű építmény vesz körül. A magas színdelvény sátozott hosszú süvegben folytatódik, melyet újabb fagalléria vesz körül, tetejében pedig az egészet Bacchus élénk körvonala alakja zárja le, amint pohárral kezében szárnyas hordón lovagol. A kiállítási fa-architektúrának legjobb példája azonban a milléniumi kiállítás II. főbejárója, melyet mint a kiállítási kapukra hirdetett tervpályázat egyik győztese, ugyancsak Kolbenheyer épített meg. A kapuzat szakt minden sablonnal, és éppen a konstruktív vonalnak formai kifejezésével tűnik ki. Ugy egész koncepciója, mint részletei igen sikerültek és egyikévé teszik a kiállítás vonzó és egyszerűen eredetiségűkel meglepő építményeinek.

Kiállítási építészet.

Míg az előző csoportok építményei, bár anyaguk és szerkezetük olykor csak rövid életet biztosított nekik, megjelenési formáikkal inkább a rendszer, a gyakorlati élet szükségletének megfelelő emlékszerű vagy magánépítmények jellegét viselték magukon, addig ezek az itt felsorolandó objektumok többé-kevésbé elárulják rendeltetésüket, a mennyiben többnyire a beállított tárgyak jellegzetes különlegességeit mint architektónikus motívumot használják fel. Ez a motívum olykor csak a homlokzatnak egyes részleteiben jut érvényre, máskor a felett teljesen uralkodik, úgy hogy az architektúra inkább csak a bemutatott tárgyaknak vagy azok jellegzetes ismertető részének bizonyos statikai és esztétikai törvények szerint való csoportosításában áll.

A kiállítás bányászati és kohászati csarnokánál Korb és Giergl igen ügyesen alkalmazták az építmény koncepciójában, mely különben az egész koncepció alappontja volt, a tárnalejáratok motívumait és a kohókra emlékeztető architektónikus pilléereket. A malomipar (Quittner) csarnoka felett alkalmazott szélmalom-szerű felépítmények messziről elárulják az építmény rendeltetését, ezek a részek azonban itt korántsem tanuszkodnak oly építészeti áthasonlításról, mint a bányászati és kohászati csarnokánál. A cukoripar csarnokánál (Quittner) alkalmazott csukorsüvegvegrögződések azonban már minden művészi

értéket nélkülöznek, mert nélkülözik a művészi színpnek első főtörvényét, hogy az ne magát a dolgot, hanem annak lényeges jellegét nyújtja. Jellegzetes kiállítási architektúrát különösen a bányászati kiállítási pavillonnál találunk, miután a tárnák maguk kínálják érdekes építészeti formáikat felhasználásra. A salgó-tarjáni kőszénbánya-résztársaság pavillója (Fleischl Róbert), az urikán-észilvölgyi kőszénbánya kiállítási épülete stb. nyújtnak példát ezekre az építményekre.

Tovább megy ezután a haditengerészet pavillója (tervezte a kiállítás műszaki irodája), a mely egészében kicsinyített hadihajó ábrázol, természetesen csak nagy formában. A magyar petróleumipar-résztársaság saját hordóinak felhasználásával és élénk színezésével keleties jellegű kiállítási objektumot készített, sikerültebb volt ennél az Apolló kőolajfinomító ugyancsak hordókból épült toronyszerű építménye, mely már határozott és igen ügyes architektónikus formákat mutat.

Itt kell megemlékeznünk a kiállításnak kicsinyben igen érdekes építményéről, az aranykőnyv pavillójáról. A pavillont Korb és Giergl építészek tervezték és arra a célra épült, hogy benne egy értékes, arannyal és zománcszal díszített emlékhönyvbe a kiállítás látogatói nevüket jegyezzék be. A könyv maga az ezred év emlékére a nemzeti múzeumnak szánt ajándék volt. A pavillon maga igen érdekes példája a kiállítások reklámépítészetének. Maurikus formái gazdag aranyozást nyertek, lábazata fehér porcellánlapokkal volt kirakva, melyek között kis csillogó tükrödarabokat alkalmaztak. A pavillont rafinált világítás apró színes lámpák segítségével még hatásosabbá tette, elépítésében nyilvánuló szép arányai és gazdag részletei pedig kiváló építészeti értéket kölcsönöztek neki.

Ezzel a válasszal áttekintésről, azt hisszük, hogy ha a kiállítás építészetének egész anyagát nem is mérítettük ki, mégis sikerült arról lehetőség világos képet nyújtani és annak valódi értékét megállapítani. Nem vezetett sehohsem más, mint az igazságnak objektív szerzetete, és mindvégig tartózkodtunk attól, hogy tárgyunk iránt való szeretetből dicsőítményeket szegjünk: másként pedig azt hisszük, hogy éppen a kiállítás építészetének tárgyilagossági bírálatával, anyagukból a selejtes vagy kevésbé jellegzetesnek kihagyásával vagy összeállításával helyes irányban tettünk szolgálatot annak az eszmének, a melyet akkor tüntünk ki magunk elé, midőn a munkánk kiadását elhatároztuk.

Statisztikai adatok.

(L. »A kiállítási építkezések táblázatos áttekintése«-t.)

Az ezredéves kiállítás épületeinek áttekintése után talán nem lesz érdektelen néhány statisztikai adatnak összeállítása, melyek a kiállítás területi viszonyainak relatív méreteire vetnek nagyobb világos és egyébként is érdekesnek látszanak.

Beépített területre nézve volt:

	Kiállítási terület	Épületek száma	beépített terület
1885-i budapesti országos kiállítás	300.000 m ²	102	70.000 m ²
1896-i » milléniumi »	510.000 »	210	114.000 » *)

A terület és épületek egymáshoz viszonyítva mellett érdekesek azok az adatok, melyek a két egymást követő kiállítás egyéb méreteire vonatkoznak.

	Kiadások száma	Érték költség	Összes kiadás
1885	11.879	1.759.308	3.598.965
1896	24.174	2.978.027	5.305.708

Nem lehet érdektelen a milléniumi kiállítás alap- és beépített területének összehasonlítása más kiállítások megfelelő méreteivel:

	Alapterület	Beépített terület	Arányozás
1851. Londoni világkiállítás	95.800 m ²	84.000 m ²	1:14
1855. Párisi »	123.360 »	99.000 »	1:24
1867. Párisi »	687.835 »	149.000 »	4:61
1873. Bécsi »	2.330.631 »	162.000 »	14:38
1876. Philadelphai »	955.021 »	303.000 »	3:15
1878. Párisi »	745.535 »	225.000 »	3:31
1889. Párisi világkiállítás	968.572 »	212.000 »	4:52
1893. Chicagói »	2.781.493 »	810.000 »	3:43

*) Az 110.000 m² területbe az állatkert területét (130.000 m²) is be kell számítani. Ezzel a kiállítás területe 440.000 m²-re terjed, a beépített terület pedig az állatkert területét is be kell számítani 124.000 m². A 114.000 m²-be a kiállítási területen kívül épült műcsarnok 4000 m² területe azonban már be van foglalva.

	Alapterület	Beépített terület	Arányozás
1885. Budapesti orsz. kiállítás	300.000 m ²	70.000 m ²	4:28
1895. Strassburgi i. E. iparkiállítás	220.000 »	—	—
1896. Berlini iparkiállítás	1.100.000 »	115.000 »	9:56
1896. Nürnbergi bajor országos kiállítás	160.000 »	58.280 »	2:71
1896. Nishnij-Nowgorodi nemzeti kiállítás	850.000 »	200.000 »	4:25
1896. Budapesti ezredéves kiállítás	510.000 »	110.000 »	4:64

A kiállítási épületek költségeire vonatkozólag következő összeállítást kapjuk:

	Beépített terület	egy m ² építési költség
1876. Philadelphia	303.000 m ²	43:46 ft.
1878. Páris	225.075 »	29:10 »
1889. Páris	212.634 »	29:27 »
1893. Chicagó	810.000 »	64:46 »
1885. Budapest	70.000 »	30:44 » *)
1896. Budapest	124.000 »	39:67 » **)

*) 40:44 ft. a kivétel az építkezések statisztikájának eredménye, mivel a magánpavilonok költségei nem voltak minden kétséget kizárólag megállapíthatók. Ha csak az állami épületek (31 épület) területének és költségének viszonyát állapítjuk meg, úgy az 22:38 ft-os arányt ad.

**) Az összes építmények költségei circa 4.920.000 forint képviselték; ebből 43.400 ft. kapóra és korlátos esik, ha a megmaradó 4.876.600 ft-ból az állandó épületek (iparcarnok, műcsarnok, egészségügyi és Gerband-pavillon) költségeit (1.043.800 forint) levonjuk, és az állatkertszintű az azoknak megfelelő beépített területet (12.442 m²), valamint a folyóhajózás és szabályozás pavillójának (korcsolyázó csarnok) alapterületét (800 m²) is hozzáadjuk, egy m² beépített területre átlag 39:62 ft. egyenlőség esik.

VÉGSZÓ.

Az ezredéves kiállítást 1896. november hó 3-án rekesztették be. A borus idő dacára az időnkint permetező vékonyzáú esőben, melyen csak a déli órákban tudott a nap keresztültörni, a közönség tizezrei sűrögtek-mozogtak hangyabolyként a kiállítás területén, hogy búcsút vegyenek a halálra ítélt tündérvárostól. Még egyszer bejártuk ezt a területet, hogy búcsút mondjunk azoknak a helyeknek, a melyeken egy félév alatt oly gyakran és szívesen időztünk; hogy mielőtt visszatérünk a jelenhez, még egyszer búcsút mondjunk a történelmi kiállítás csarnokaiban magunk elé varázsolt multnak. És itt, különösen a történelmi kiállítás épületei előtt, tagadhatatlanul fájó érzés fogott el. A multnak dicsőségére emlékeztető kövek utánzataiból megkomponált építmények önkénytelenül is arra indítottak, hogy elgondolkozzunk a felett, mily kevés az, a mit ezeréves multunk építészeti emlékeiből megőrizhettünk. Ismét eszünkbe jutottak nemzeti történetünknek azok a lapjai, a melyek arról tanuskodnak, hogy e gazdag istenáldotta ország hányszor esett barbár hordák romboló dühének áldozatul. Hogy ezt az országot a tatárok pusztítása után úgyszólván másodszor kellett megalapítani, és mikor a gazdasági és kulturális jólétnek már legnagyobb fokára emelkedett, Mohácsnál a nemzet színe-virága hullott el a hódító török ellen a csatamezőn, és a nemzet másfél századon át hordozta a barbár iga terhét. Magyarország, a mely Nagy Lajos idejében mai területének kétszeresére terjedt, darabokra lett szétszaggatva, de Európa, a melynek védpajza volt, megmenekült az izlam dühétől. A művelt nemzetek tudják, hogy az egész keresztény világon ötödfél század óta a déli harangszó a magyarok törökverő fegyvertényét hirdeti ma is.*)

Lehet-e csodálkozni ily nemzeti szerencsétlenségek után azon, hogy egykori kulturánk emlékeinek nagy része elpusztult?

*) A déli harangszót III. Calixtus pápa rendelte el Hunyadi János 1456. évi nádor-fehérvári fényes győzelme emlékére (ld. Czobor).

De a kiállításnak a történelmi mellett jelenkori része is volt, és ha szeretettel tünődünk el történelmi emlékeinken, jelenkori haladásunk képéből öntudatot és bizalmat merítettünk. Ugyanezt mondhatjuk modern architektúráról is. A kiállítás architektúráját egy fiatalabb építész generáció alkotta meg. Ezekből az építészeti objektumokból, de modern hazai építészettünk fejlődéséből is bizvást következtethetünk a jövőre is. Hazánk fővárosának óriásilag fellendült építészete a legszebb reményekre jogosít, és bár még egy messze jövőben késik, igen sikeres törekvéseket látunk arra, hogy egy nemzeties építészet teremtsék meg. Építészeti műemlékeinknek mind intenzívebb felkutatása, a felvételek és restaurációk, népies díszítő motívumaink szorgalmasabb gyűjtése, és végre egy mind erősebben kifejezésre jutó irányzat, mely úgy az építészetben, mint műiparban a nemzeti izlést igyekszik megteremteni, azt hisszük, előbb-utóbb meg fogja hozni gyümölcseit.

A törekvés, nemzeti architektúrát teremteni, szép tehetségű, de a korán elhunyt Feszli Frigyes után, aki a budapesti vígadóban a magyaros stílusban való tervezésre tett, talán téves irányban, kísérletet, hosszú ideig követők nélkül állott. Az ő szellemi örökét Lechner Ödön vette át, a ki, azt hisszük, ezuttal helyesen, a magyaros díszítményből indul ki, és azt olyan architektonikus formákkal alkalmazza, amilyenek a mi díszítő stílusunkhoz legközelebb álló indus dekorációnak megfelelnek. Az ő finom művészi érzéke, fiatalos lelkesedése máris sok kiváló dolgot alkotott ezen a téren, és azt hisszük, lelkesítő példája nem fog követők nélkül maradni. A testvérművészetek terén is ébredező törekvés egy nemzeties művészet után az építészetre sem maradhat hatástalan, és ha a magyar stílt megteremteni, a dolog természete miatt, nem is lehet, egy nemzeties jellegű építészeti keletkezése talán már nincs olyan messze

A kiállítási építkezések táblázatos áttekintése.

Sorszám	Helyszínrajzi szám	Az építmény megnevezése	Tervezte	Építette	Alapterület m ²	Építési költség: forint	Egy m ² ára: forint
I. Történelmi főcsoport épületei.							
1	51	Román csoport	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell	4.580,00	510.000	111,35
2	52	Góth csoport	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell			
3	53	Reneszansz csoport	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell			
4	55	Történeti vadászati	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell	375,00	25.000	66,66
5	57	Történeti halászat	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell			
6	204	Bástyafalak	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell	200,00	6.000	30,00
7	203	Történelmi főcsoport épületeinek belső díszítése	Schickedanz Albert	Schickedanz Albert	-	77.000	-
II. Jelenkori főcsoport.							
8	110	Iparcsarnok (1885-4)	Ulrich K.	Holzapf A. és fiai	12.472,00	586.000	46,97
9	110	Iparcsarnok kibővítése, a régi festése és javítása	A kiállítás műszaki osztálya	Gregersen G. és fiai	1.330,00	31.100	25,36
10	178	Ünnepélyek csarnoka	A kiállítás műszaki osztálya	Neuschloss K. és fia	2.530,00	110.000	43,47
11	173	Sajtó-pavillon	Kármán és Ullmann	Lemberger S. és fia	500,00	25.000	50,00
12	155	Angol biblia-társulat pavillonja			12,00	-	-
13	158	Oktatásügyi csarnok	A kiállítás műszaki osztálya	Löwy D. és fia	2.520,00	52.150	20,69
14	124	Tornacsarnok	A kiállítás műszaki osztálya	Neuschloss Ödön és Marcell	900,00	8.530	28,43
15	157	Emberbaráti intézetek pavillonja			150,00	3.346	22,30
16	156	Igazságügyi csarnok	Birbauer és Kommer	Gregersen G. és fiai	400,00	17.500	43,75
17	164	Gyermek-nevelésügyi	A kiállítás műszaki osztály	Gregersen G. és fiai	625,00	16.000	26,71
18	165	Mentők	A kiállítás műszaki osztálya	Gregersen G. és fiai	205,00	6.500	31,70
19	166	Balneológiai csarnok	A kiállítás műszaki osztálya	Neuschloss K. és fia	870,00	28.000	32,87
20	163	Egészségügyi pavillon	Pfaff Ferencz	Pfaff Ferencz	1.250,00	105.800	84,64
21	48	Kereskedelem, pénz- és hitelügy-csarnok	Quittner Zsigmond	Neuschloss Ödön és Marcell	1.214,00	71.800	59,14
22	76	Mezőgazdasági csarnok	A kiállítás műszaki osztálya	Löwy D. és fia	4.500,00	59.000	13,11
23	73	Földművelésügyi kiállítási iroda	Jakab Dezso	Löwy D. és fia	130,00	10.000	76,92
24	78	Borászat	Kolbenheyer Viktor	Löwy D. és fia	960,00	21.000	21,87
25	93	Szőlőszet	A kiállítás műszaki osztálya	Löwy D. és fia	240,00	8.400	35,00
26	96	Dohányjövődek	Zobel Lajos	Gregersen G. és fiai	740,00	24.000	32,43
27	79	Kertészet	A kiállítás műszaki osztálya	Neuschloss K. és fia	500,00	15.400	30,80
28	80	Tejgazdaság	A kiállítás műszaki osztálya	Antony Tamás	265,00	11.680	44,00
29	92	Méhes-birtokok	Jakab Dezso (A földművelésügyi miniszter kiáll. ir. műsz. oszt.)	Neuschloss K. és fia	275,00	14.850	54,70
30	81	Vízépítésszet	A kiállítás műszaki osztálya	Löwy D. és fia	1.050,00	25.300	24,09
31	59	Selyemtenyésztési kiállítási csarnok	Jakab Dezso	Neuschloss K. és fia	725,00	25.000	34,48
32	63	Selyemtenyésztési kiállítási iroda	Jakab Dezso	Neuschloss K. és fia	50,00	-	-
33	198	Halászat	A kiállítás műszaki osztálya	Löwy D. és fia	300,00	8.400	28,00
34	69	Meteorológiai pavillon	Jakab Dezso	Lemberger S. és fia	90,00	4.000	44,44
35	91	Időleges kiállítási csarnok	A kiállítás műszaki osztálya	Löwy D. és fia	980,00	21.000	21,53
36	50	Jósef főherceg pavillonja	Quittner Zsigmond	Neuschloss Ödön és Marcell	300,00	15.000	50,00
37	72	Torontálvármegye pavillonja	Jakab Dezso	Neuschloss Ödön és Marcell	160,00	7.500	46,87
38	71	Hevesvármegye pavillonja	Rumbold B.		144,00	-	-
39	74	Pasteur-Chamberland pavillonja	Fellner Sándor	Neuschloss Ödön és Marcell	60,00	1.000	16,66
40	70	Mauthner Ödön pavillonja	Kreuzer Károly	Lemberger S. és fia	110,00	1.500	13,63
41	94	Földvár László minta-szőlőszete	Neuschloss K. és fia	Neuschloss K. és fia	275,00	7.500	27,27
42	87	Sátori testvérek pavillonja	Czigler Győző		60,00	-	-
43	84	Erdészeti pavillon	Aigner Sándor	Löwy D. és fia	1.025,00	51.400	50,20
44	84	Erdészeti pótszarnok	A kiáll. műszaki oszt. (S. Nr. 40)	Gregersen G. és fiai	325,00	11.000	33,84
45	90	Frigyes főherceg 5 fenségszék pavillonja	A főhercegi uradalom	A főhercegi uradalom	250,00	12.000	48,00
46	85	Coburg kir. herceg 5 fenségszék pavillonja			200,00	8.000	40,00
47	88	Gróf Batthyány pavillonja	Jakab Dezso	Löwy D. és fia	75,00	3.500	46,66
48	83	Lord és társa pavillonja		Maguk a kiállítók	50,00	1.500	30,00
49	137	Bányászat és kohászati csarnok	Korb és Giergl	Neuschloss Ödön és Marcell	2.900,00	75.800	26,13
50	145	Rimamurány-Salgótarján vasúti-részvénytársaság	Korb és Giergl	Neuschloss K. és fia	800,00	28.000	35,00
51	136	Nobel dynamitgyár-részvénytársaság pavillonja	Mannorek Oszkár		230,00	8.000	34,78
52	146	Salgótarján közszénbánya-részv.-társaság pavillonja	Fleischl Róbert	Szovoboda Gyula	180,00	6.000	33,33
53	126	Seab. osztr.-magyar államvasút-társaság bányái és hutái	A társulat építési osztálya	Gregersen G. és fiai	480,00	50.000	104,16
54	135	Magyar Ált. közszénbánya-részv.-társaság pavillonja	Szovoboda Gyula		160,00	6.000	37,50
55	129	«Unio» vas- és lemezgyár-társaság pavillonja			100,00	5.000	50,00
56	128	Észak-magyar egyesített közszénbánya-részvénytársaság pavillonja			60,00	5.000	83,33

Sorszám	Helysértés szám	Az építmény megnevezése	Tervezte	Építette	Alapterület m ²	Építési költség: frt	Egy m ² ára: frt
57	142	Urlikány-Zsülvölgyi kőszénbánya-részvénytársaság pavilonja			100-00	3.000	30-00
58	148	Gépesarnok	Korb és Giergl	Neuschloss K. és fia és »Danubius«	10.000-00	310.000	31-00
59	116	Kazánház	A kiállítás műszaki osztálya	Neuschloss K. és fia	550-00	25.000	45-45
60	116	Kazánház kéménye		Eggenberger Seilvesster	60-00 mgs.	4.180	69-66
61	188	Szivattyú-telep	A kiállítás műszaki osztálya	Neuschloss Ödön és Marcell	280-00	6.000	21-42
62	115	Ganz-gyár	Ray Renső	Neuschloss K. és fia	2.300-00	95.000	45-18
63	149	Magyar Államvasút gépgyára	Ray Renső	Neuschloss K. és fia	1.650-00	70.000	42-42
64	118	Magyar Államvasuti és közlekedési csarnok	Pfaff Ferenc	Lemberger S. és fiai	3.550-00	280.000	78-87
65	117	Központi váltó-állító			96-00		
66	103	Vasúti megálló és lerakó			300-00	10.000	33-33
67	131	Posta és távirat	Kovrig Tivadar	Neuschloss Ödön és Marcell	750-00	41.000	54-66
68	121	Járművek csarnoka	A kiállítás műszaki osztálya	Antony Tamás	810-00	19.440	24-00
69	122	Járművek pótcarnoka	Antony Tamás	Antony Tamás	404-00	6.000	14-85
70	105	Folyamhajtás és szabályozás	Francsek Imre		820-00		
71	197	Kereskedelmi tengerészeti	A kiállítás műszaki osztálya	Antony Tamás	500-00	11.500	23-00
72	99	Roessemans és Kühnemann pavilonja					
73	102	Ovenstein és Koppel kiállítása			30-00		
74	120	Vas, fém és építő-épárcsarnok	Steinhardt és Láng	Gregersen G. és fiai	3.920-00	79.680	20-32
75	119	Lébecei Schenk Adolf portlandcement-gyáros és Kemény Verő és társa beton-építési vállalat pavilonja	Fleischl Róbert	A kiállító maga	50-00	2.500	50-00
76	127	Redlich, Spitzer, Ohrenstein és Walla kiállítási pavilonja	Alpár Ignác	Maguk a kiállítók	150-00	5.000	33-33
77	123	Wüsch Róbert cementgyáros pavilonja	Brügemann	A kiállító maga	150-00	3.000	20-00
78	202	Magyar Monier építési vállalat Breymann G. és társa pavilonja					
79	154	Mátrai és Gfrerer vasbeton építkezési vállalat pavilonja			25-00		
80	143	Arad-csanádi egyesült vasutak cementgyárának pavilonja			25-00		
81	144	Terényi Henrik műkögyáros pavilonja			16-00	500	31-25
82	133	Kramer Miksa cementgyáros pavilonja	Kármán és Ullmann		36-00		
83	139	Bohn-féle téglagyár pavilonja					
84	128	Hoffmann műtűgyáros pavilonja			8-00		
85	130	Schwab Gyula cserépfedő kiállítási pavilonja		A kiállító maga	20-00		
86	132	Justus Sándor gőrcsőgyáros pavilonja	Komár Marcell		36-00	1.000	27-77
87	147	Légheszak-társulat	Rozslosnik Lukács	Rozslosnik Lukács	480-00	24.000	50-00
88	159	Budapest Általános villamosági részvénytársaság pavilonja					
89	153	Thonet testvérek kiállítási pavilonja			100-00	5.000	26-31
90	140	Nedelko E. utódai faárugyáros pavilonja	Leuner		30-00	1.000	33-33
91	152	Buchwald Sándor vasbutorgyáros pavilonja	Sebestyén Artur	Maga a kiállító	120-00	4.000	33-33
92	141	Berger A. vasbutorgyáros pavilonja			80-00		
93	150	Papír és sokszorosító pavilon	Baumhorn Lipót	Löwy D. és fia	2.000-00	85.000	42-50
94	7	Közös hadsereg kiállítása. — Fő-épület	A kiállítás műszaki osztálya	Gregersen G. és fiai	1.385-00	44.569	22-42
95	5	Közös hadsereg közegészségügyi pavilon	A kiállítás műszaki osztálya	Gregersen G. és fiai	170-00	4.600	27-05
96	8	Közös hadsereg tűzvédelmi pavilon	A kiállítás műszaki osztálya	Gregersen G. és fiai	65-00	5.000	76-92
97	4	A ballon captif gépháza			20-00		
98	6	Iroda	A kiállítás műszaki osztálya	Gregersen G. és fiai	86-00	2.350	27-25
99	9	Hadi tengerészeti	A kiállítás műszaki osztálya	Horváth József	500-00	17.450	34-90
100	9	Hadi tengerészeti moló		Brunner Ferenc	80-00	1.000	12-50
101	3	M. kir. honvédség	A kiállítás műszaki osztálya	Antony Tamás	940-00	26.150	27-71
102	2	Iroda					
103	1	Hadjelzszerelési szállítók	Quittner Zsigmond	Neuschloss Ödön és Marcell	500-00	40.000	80-00
104	98	Vegyszereti csarnok					
105	194	Fiumei rizshántoló-részvénytársaság pavilonja			60-00	3.000	50-00
106	106	Fiumei kőolajfinomító-részvénytársaság pavilonja			200-00	10.000	50-00
107	111	Magyar petroleumiipar-részvénytársaság pavilonja			250-00	10.000	40-00
108	112	Apolló kőolajfinomító-gyár-részv.-társ. pavilonja	Ray Renső	Neuschloss K. és fia	80-00	9.000	112-50
109	113	Budapesti ásványolaj-gyár-részv.-társ. pavilonja	Klinger József	Klinger József	100-00	7.000	70-00
110	114	Bihar-szilági olaj-ipar-részvénytársaság			45-00	3.000	66-66
111	105	Malomipar	Quittner Zsigmond	Neuschloss Ödön és Marcell	1.400-00	53.000	37-85
112	101	Czakoripar	Quittner Zsigmond	Neuschloss K. és fia	1.760-00	35.000	19-88
113	107	Szessipar kiállítási pavilon	Fellner Sándor	Brunner Ferenc	60-00	15.000	250-00

Sorszám	Helysorszámi szám	Az építmény megnevezése	Tervezte	Építette	Alapterület m ²	Építési költség: forint	Egy m ² ára: forint
114	46	Házi ipar	Huberth József	Gregersen G. és fia	500·00	26.000	52·00
115	37	Kőszeg háza	A kiállítás műszaki osztálya	Neuschloss Ödön és Marcell	200·00	6.800	33·00
116	36	Kőszegi tűzoltóminta-szertár	A kiállítás műszaki osztálya	Horváth József	·	·	·
117	45	Népiszkola	A kiállítás műszaki osztálya	Antony Tamás	240·00	4.465	18·60
118	38	Kőszegi minta-kórház	A kiállítás műszaki osztálya	Löwy D. és fia	210·00	4.500	21·42
119	39	A kőszegi kórház jégverme	·	·	·	·	·
III. Néprajzi kiállítás.							
120	43	Templom	A kiállítás műszaki osztálya	Neuschloss Ödön és Marcell	390·00	11.000	28·20
121	44	Templom körüli vásárbódék	A kiállítás műszaki osztálya	Neuschloss Ödön és Marcell	·	·	·
122	12	Sárosmegyei tót ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Ottani iparosok	140·00	2.000	14·28
123	13	Vasmegyei vend. ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Kerékjártó József	120·00	2.500	20·83
124	14	Temesmegyei bolgárház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Minnich Pál	120·00	2.040	17·00
125	15	Torontálmegyei crepajai szerbház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Ottani iparosok	110·00	3.000	27·27
126	16	Krassó-szócseuymegyei oláh ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Ottani iparosok	120·00	2.000	16·66
127	17	Hunyadmegyei román ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Ottani iparosok	140·00	2.500	17·86
128	18	Nyitra megyei handlovai ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Odaváló vállalkozók	120·00	2.000	16·66
129	19	Torontálmegyei német ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Odaváló vállalkozók	120·00	3.800	29·23
130	20	Abauj-tornamegyei metenezői ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Minnich Pál	150·00	1.750	11·66
131	21	Szebenmegyei szász ház	Eder B.	Odaváló vállalkozók	110·00	3.000	27·27
132	22	Fehérmegyei cigány sátor	·	Odaváló vállalkozók	·	·	·
133	23	Brassó megyei csángó ház	·	Odaváló iparosok	·	·	·
134	24	Veszprémmegyei szl.-gnáli ház	Horváth József	Kerékjártó József	100·00	2.500	19·23
135	25	Borsodmegyei matyóház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Lázár János	120·00	2.500	20·83
136	26	Szabolcsmegyei bűd-szent-mihályi magyar ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Vármegyei iparosok	120·00	3.000	25·00
137	27	Zala megyei zebeczi ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Kerékjártó József	140·00	2.800	20·00
138	28	Nágrádmegyei palócsház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Kovlik János	120·00	1.865	15·54
139	29	Somogy megyei csükölyi ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Minnich Pál	120·00	2.400	20·00
140	30	Csikmegyei székelyház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Ottani iparosok	120·00	2.800	23·33
141	32	Torda-aranyosmegyei torockói ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Neuschloss Ödön és Marcell	120·00	2.000	15·38
142	33	Kolozsmegyei kalotaszegi ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Kerékjártó József	150·00	2.000	13·33
143	34	Csongrádmegyei mindesenti ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Psychlla és társa	110·00	·	·
144	35	Jásznagykunsszolnokmegyei jászapáthi ház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Antony Tamás	120·00	2.150	17·75
145	40	Bereghmegyei ruthén-ház	·	·	150·00	1.800	12·00
146	41	Bács-bodrogmegyei sokácsház	A vármegyei kir. építészeti hivatal	Minnich Pál és ottani iparosok	150·00	2.800	18·66
147	61	Brexnöbányai havasi juhászkonyhó	·	·	·	·	·
148	62	Juhászkonyhók	·	·	·	·	·
IV. Kollektív kiállítási csarnokok.							
149	10	Budapest fő- és székváros pavillonja	A fővárosi mérnöki hivatal	Wellisch Sándor és Gyula	1.900·00	120.000	63·15
150	180	Horvátok iparcsarnoka	ifj. Heimzel Alajos	ifj. Heimzel Alajos	1.800·00	62.500	34·72
151	179	Horvátok műcsarnoka	Korb és Giergl	»Danubius« vasgyár	800·00	50.000	62·50
152	182	Horvátok erdészeti pavillonja	Bollé Hermann	Deutsch Fülöp	550·00	22.000	40·00
153	181	Horvátok barkostolója	Hönigsberg és Deutsch	Hönigsberg és Deutsch	200·00	6.000	30·00
154	67	Bosznia iparcsarnoka	A cs. és kir. tartományi kormány-zóság építési igazgatósága	Neuschloss K. és fia	1.450·00	50.000	34·48
155	68	Boszniai erdészeti pavillon (házi ipar)	A cs. és kir. tartományi kormány-zóság építési igazgatósága	Neuschloss K. és fia	266·00	8.000	30·07
156	65	Boszniai lakóház	A cs. és kir. tartományi kormány-zóság építési igazgatósága	Neuschloss K. és fia	185·00	5.000	27·02
157	66	Boszniai kávéház	A cs. és kir. tartományi kormány-zóság építési igazgatósága	Neuschloss K. és fia	125·00	1.500	12·00
158	64	Boszniai közlekedési csarnok	A cs. és kir. tartományi kormány-zóság építési igazgatósága	Neuschloss K. és fia	700·00	17.000	24·28
V. Látványosságok építményei.							
159	200	Arany könyv pavillonja	Korb és Giergl	Steiner Ármán és Ferencz	25·00	12.000	480·00
160	191	Pusztaszeri emléktárgyak kiállítási pavillonja	Bálint Zoltán	Daxinger József	80·00	5.000	62·50
161	109	Tengeri Aquarium	Gerster Kálmán	·	240·00	13.000	54·16
162	108	Telefon himnusz	Wehle Gustav	·	75·00	2.500	33·33
163	201	Millió fillér pavillonja	·	·	26·00	·	·
164	171	Edison-féle kinetóskop fonográf pavillon	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell	50·00	6.000	120·00
165	11	Oculoscop (Camera obscura)	·	·	20·00	·	·

Sorszám	Helyszínrajzi szám	Az építmény megnevezése	Tervezte	Építette	Alapterület m ²	Építési költség: forint	Egy m ² ára: forint
VI. Adminisztráció és kezelési épületek.							
166	189	Igazgatósági épület	A kiállítás műszaki osztálya . .	Antony, Schneider és Lux . . .	900·00	60.000	66·66
167	190	Rendőrkapitányság	A kiállítás műszaki osztálya . .	Horváth József	300·00	9.000	30·00
168	100	Felügyelőház	A kiállítás műszaki osztálya . .	Brunner Ferencz	41·00	2.350	71·95
169	56	Tűzvédelem és katonai őrház	A kiállítás műszaki osztálya . .	Volkmer Rajmond	180·00	7.360	40·88
170	199	Katonai őrházak (4 db.)	A kiállítás műszaki osztálya . .	Brunner Ferencz	70·00	1.050	15·00
VII. Pevsgő, vendéglő és kávéházi csarnokok, cukrászboltok.							
171	176	Zene-pavillon	Schlick-féle vasútiút	Schlick-féle vasútiút			
172	186	Tudakozódó és tolmács-hivatal					
173	187	Ruhatárak					
174	193	Jegykezelési csarnok					
175	174	Virágelárusító pavillon	A kiállítás műszaki osztálya . .	Gregersen G. és fia	16·00	2.500	156·24
176	175	Szivar-elárusító pavillonok	A kiállítás műszaki osztálya . .	Gregersen G. és fia	16·00	2.500	156·24
177	49	Sorsjegyelárusító pavillon					
178	82	Raktár					
179	167	Jégverem					
180	185	Törley József pezsgő-pavillonja	Ray Rezső	Horváth József	86·00	5.000	58·13
181	172	Littke pezsgő-pavillonja	Jaumann Benedek	Mesner és Aradt	90·00	10.000	111·11
182	177	Hubert J. E. pezsgő-pavillonja	Haberth József	Gregersen G. és fia	65·00	6.500	100·00
183	77	Braun testvérek pezsgő-pavillonja	Jakab Dezső		70·00	12.000	171·42
184	75	François pezsgő-pavillon	Cseh Lajos	Gregersen G. és fia	100·00	8.000	80·00
185	161	Willihald Lajos pezsgő-pavillonja			65·00		
186	169	Hölle pezsgő-pavillonja	Rappert Vilmos		90·00	6.000	66·66
187	170	Első magyar részvény söröző	Korb és Giergl	Neuschloss K. és fia	800·00	26.000	32·50
188	168	Királysöröző	Czigler Győző	Antony Tamás	600·00	22.000	36·66
189	183	Kőbányai polgári söröző	Czigler Győző	Neuschloss K. és fia	650·00	25.900	39·84
190	47	Haggenmacher-féle sörcsarnok	Neuschloss K. és fia	Neuschloss K. és fia	400·00	15.000	37·50
191	160	Sörkóstoló	A kiállítás műszaki osztálya . .	Neuschloss K. és fia	490·00	15.000	30·61
192	162	Gerband cukrászdája	Ray Rezső		400·00	20.000	50·00
193	95	Francia vendéglő	Kármán és Ullmann	Löwy D. és fia	700·00	26·000	37·14
194	86	Drexler vendéglő	Kármán és Ullmann	Löwy D. és fia	270·00	15·000	55·55
195	91	Debreczeni csárda	Berger Jenő	Löwy D. és fia	1.000·00	13·000	13·00
196	58	Szegedi csárda	Szybilla Gyula	Szybilla Gyula	140·00	8.000	57·14
197	125	Trattner K. balatoni csárdája	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell	180·00	4.000	22·22
198	192	Singhoff A. halászcárdája	Schöner Ferencz	Neuschloss Ödön és Marcell	180·00	5.000	27·77
199	134	Karikás Mihály csárdája			110·00	6.500	59·59
200	60	Rendőrségi minta-órszoba					
201	184	Stener kávéház	Pfann és Guál	Fridmann J.	230·00	12.000	52·16
202	151	Kávéház (Schowaneitz)	Neuschloss Ödön és Marcell	Neuschloss Ödön és Marcell	230·00	8.500	36·96
203	54	Müller cukrászda	Alpár Ignác	Neuschloss Ödön és Marcell	200·00	6.000	30·00
204	42	Kávéház (Nérey)	Czigler Győző	Löwy D. és fia	350·00	15.000	42·86
205	104	Speck testvérek tejcsarnoka	Broghammer Széver		320·00	6.000	19·89
206	97	Gaudák tejgyérsületének csarnoka			80·00	2.000	25·00
VIII. Kapuk és kerítés.							
207	.	I. főbejáró	Frommer Lajos	Neuschloss Ödön és Marcell	65·00 fm.	17.600	270·76
208	.	II. főbejáró	Kolbenheyer Viktor	Gregersen G. és fia	25·00 fm.	7.500	300·00
209	.	III. főbejáró (Stefánia-út)	Husák József	Antony Tamás	14·00 fm.	2.330	166·42
210	.	IV. főbejáró (Hermína-út)	A kiállítás műszaki osztálya . .	Kerékjártó József		875	
211	.	Kerítés	A kiállítás műszaki osztálya . .	Pollatsch Miksa	3460 fm.	20.000	5·78
IX. Állatkiállítás (külön területen).							
212	.	Istállók, kocsiszín, vendéglő stb.	Jakab Dezső	Neuschloss K. és fia	11.154·00	85.000	7·51
X. A kiállítási területen kívül.							
213	.	Műcsarnok	Schickedanz és Herzog	Havel Lipót	4.000·00	300.000	75·00

TARTALOM.

	Oldal	Oldal	
Bevezetés. A kiállítás célja és eszméje. — Az építmények művészi értéke. — Előszó Alpár Ignácztól	5		
A kiállítás előkészületei, terve és építkezései általában. A kiállítás története. — Az 1892. II. t.-cikk. — Világkiállítás vagy országos? — A helykérdés. — A kiállítás idejének elhalasztása 1896-ra (1896. III. t.-cikk.) — Az első költségvetés. — A kiállítás szervezése. — Az igazgatóság. — Daniel Ernő br. miniszter, az orsz. bizottság elnöke. — A kiállítás elhelyezésének megoldására hirdetett pályázat. — Eredménye és a bíráló bizottság javaslata. — A történelmi csarnok terveire kiírt pályázat és annak eredménye. — A városliget, mint kiállítási terület. — Bírálata. — A történelmi kiállítás épületeire hirdetett II. pályázat és annak eredménye. — Az építkezés megkezdése. — A király-pavillon . . .	8		
A kiállítási építkezések áttekintése. A kiállítási terület. — Az épületek elhelyezések rendszere. — A kiállítás individuális jellege. — Jelenkori és történelmi kiállítás eszméje. — Más kiállítások központi épülete. — Az esztendő kiállítás látszólagos decentralizációjára. — Az összehatás. — A kiállítási építmények művészi értéke. — Osztályozásuk	20		
Az épületek leírása. Felosztás. — A. Történelmi jellegű építmények. — Általános jellemzésük. — A történelmi főcsoport építkezései. — (Híd és kapu. — Román csoport. — Császárs csoport. — Reneszánsz csoport. — Szekkeretek.			
		— Velemények. — A csoport enteriőrjei. — A vadász-kastély. — A halász-kunyhó.) — Egyéb történelmi és néprajzi jellegű építmények. — (A kereskedelem-, pénz- és hitelügyi csarnok. — A házi ipari csarnok. — A néprajzi kiállítás.) — B. Modern jellegű építmények. Emelkedő építéset. — (Az iparcsarnok. — Egészségügyi csarnok. — Gerbaud-pavillon. — Folyamhajózás és szabályozás. — A székesfőváros pavillonja. — Gépesarnok. — Kőselekedségi csarnok. — A kiállítási igazgatóság épülete. — I. főkapu. — Vas-, fém- és építőipar pavillonja. — Pusztaszeri emléktárgyak pavillonja. — Papír- és sokszorosító ipari csarnok. — Sajtó és közművelődés. — Egyéb építmények. — Horvát-országi iparcsarnok. — Ünneptételek csarnoka.) — Faépítészet. — (Erdészeti pavillon. — Horvát erdészeti. — Halászati kiállítás. — Mauthner-pavillon. — József kir. herceg pavillonja. — Mezőgazdasági csarnok. — Földművelésügyi minisztérium igazgatósági épülete. — Selyemtenyésztési csarnok. — Fiumei rimánfaló. — Borkóstoló csarnok. — II. főbejáró.) — Kiállítási építészet. — (Bányászati és kohászati csarnok. — Malom-, cukoripari csarnokok. — Hadi tengerészeti pavillonja. — Apolló kőolajfűtő. — Aranykőnyv-pavillon) . . .	32
Statisztikai adatok		42	
Végző		43	
A kiállítási építkezések táblázatos áttekintése		44	

Arch. FROMMER LAJOS, építész.

Vorlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

I. FŐBEJÁRÓ.

I. HAUPTPORTAL. — LA PORTE I.

Arch. KOLBENMEYER VIKTOR, építész.

Vörög von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

II. FŐBEJÁRÓ.

II. HAUPTPORTAL. — LA PORTE II.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Román és esztésíves csoport: a Palas tőfelől képe, a főbejárá.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Romanische und gothische Gruppe: Ansicht des Palas vom Teiche aus, Haupteingang.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe romane et ogivale: Le Palas du côté du lac, entrée principale.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

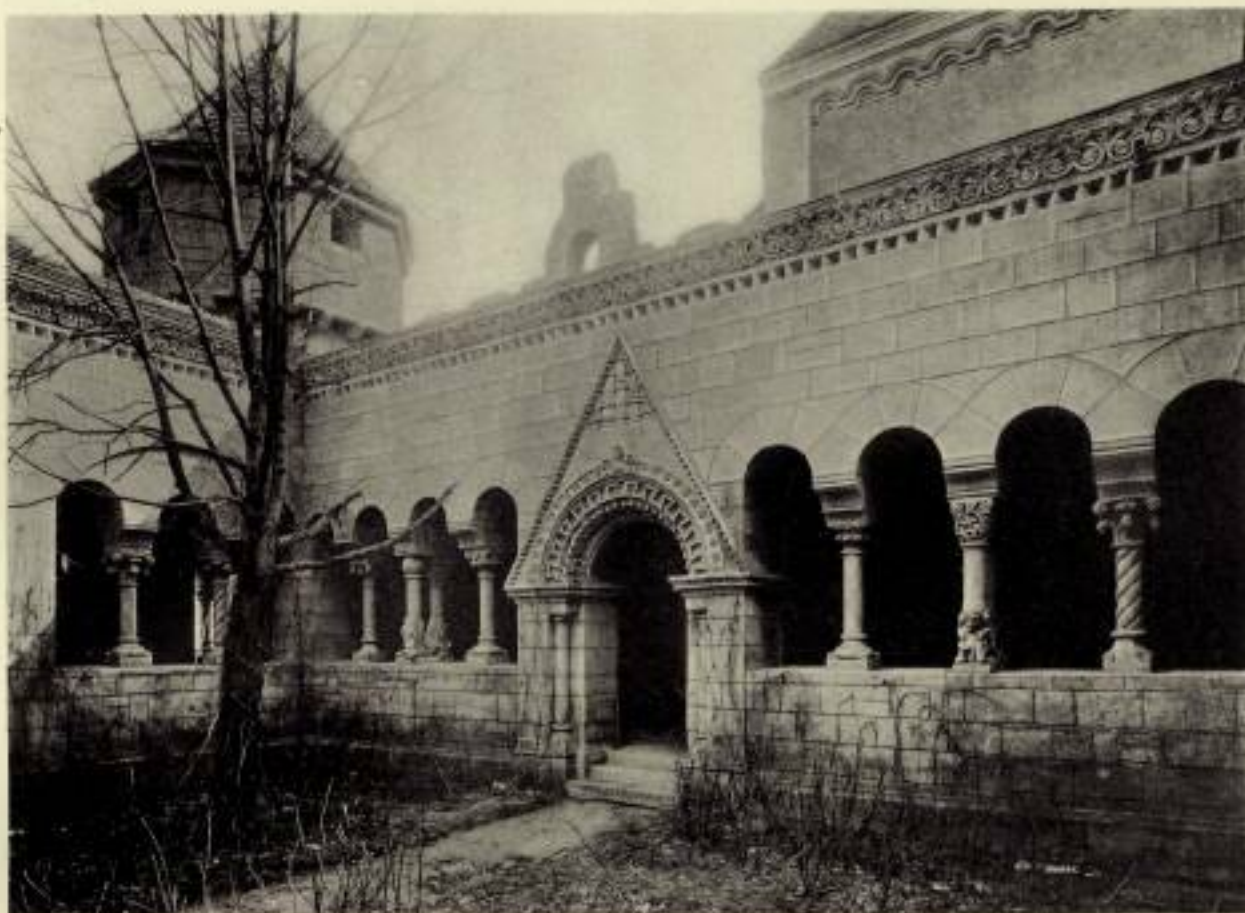
Román csoport: Palas, keresztfolyósó, kápolna a jaáki portálával.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Romanische Gruppe: Palas, Kreuzgang, Kapelle mit dem Portale zu Jaák.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe romane: Le Palas, le cloître, la chapelle avec le portali de Jaák.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

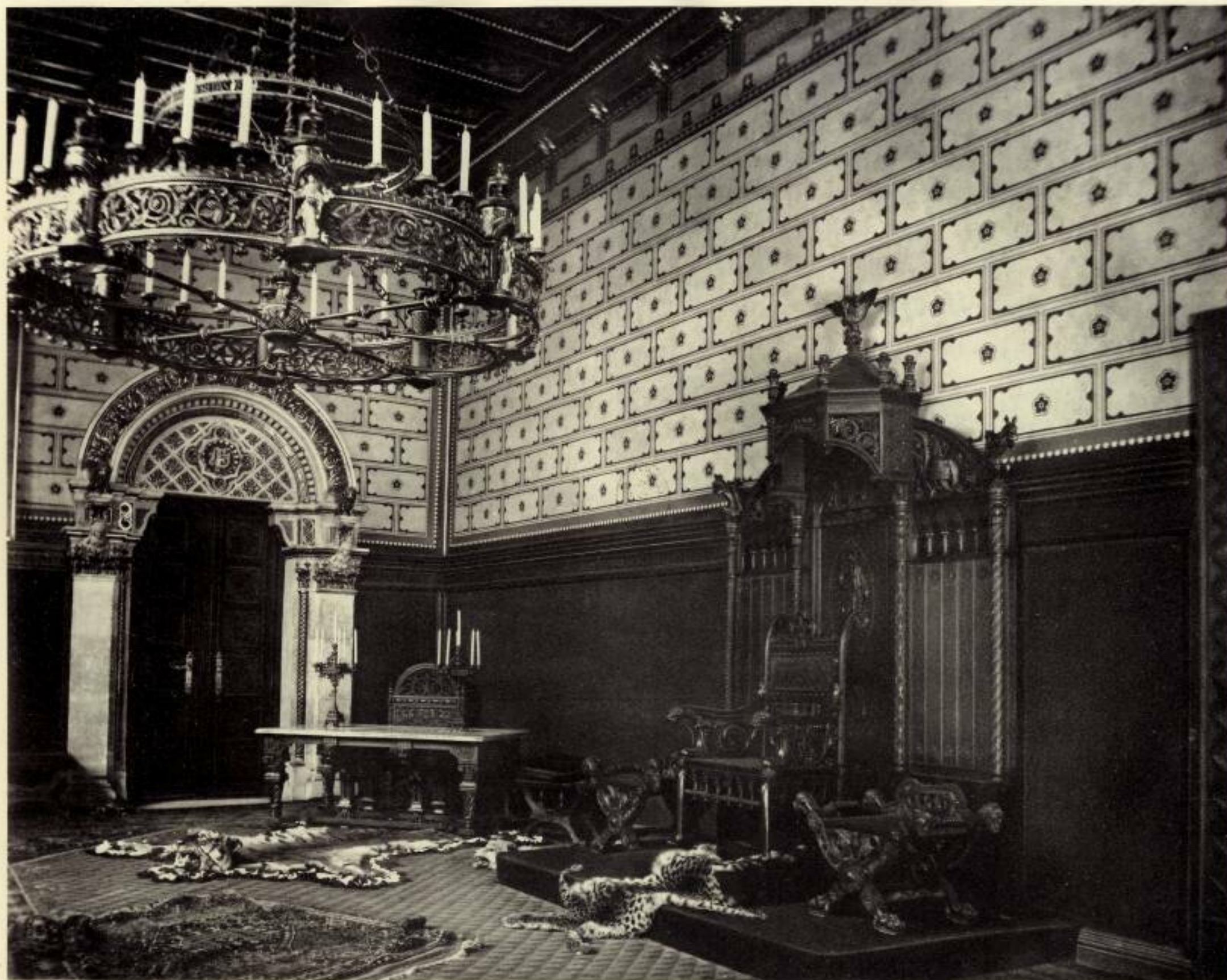
Román csoport: Klostertudvar keresztfolyosóval.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Romanische Gruppe: Klosterhof mit Kreuzgang.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe romane: Le cloître.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Román csoport: Palas, váróterem ő felsége a király szobáéhoz.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Romanische Gruppe: Palas, Wartesaal zu den Gemächern Sr. Majestät des Königs.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe romane: Palas, salle d'attente des appartements de Sa Majesté le Roi.

Arch. ALPÁR IGNÁ CZ, építész

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Román csoport: Palas, Ő Felsége a király fogadó szobája. I.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Romanische Gruppe: Palas, Empfangszimmer Sr. Majestät des Königs. I.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe romane: Palas, salon de réception de Sa Majesté le Roi. I.

Arch. ALPÁR IGNÁ CZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Román csoport: Palas, Ő Felsége a király fogadó szobája. II.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Romanische Gruppe: Palas, Empfangszimmer Sr. Majestät des Königs. II.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe romane: Palas, salon de réception de Sa Majesté le Roi. II.

Arch. ALFÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

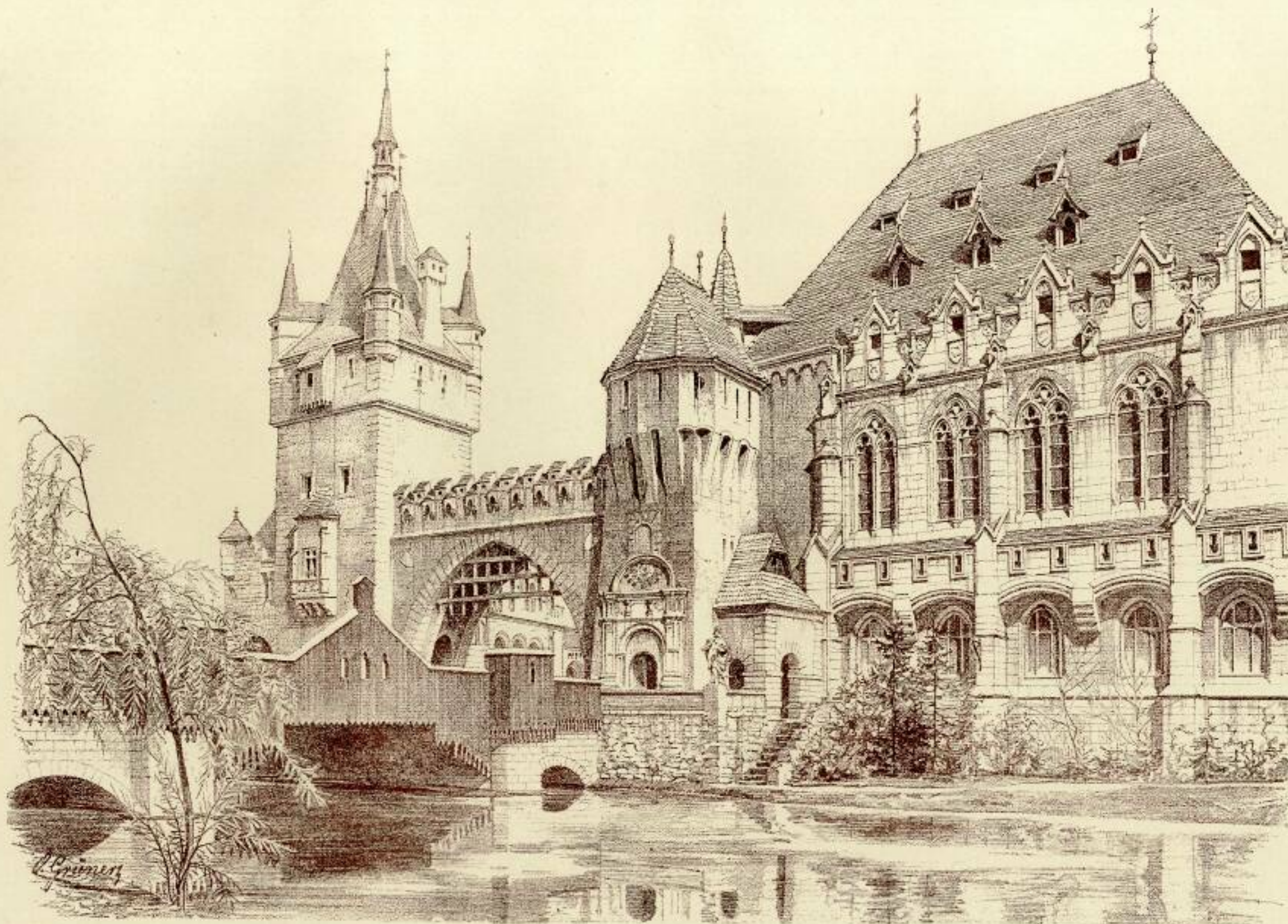
Román csoport: Palas, ő Felsége a király dolgozó szobája.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Romanische Gruppe: Palas, Arbeitszimmer Sr. Majestät des Königs.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe romane: Palas, le cabinet de travail de Sa Majesté le Roi.

Arch. ALFÁR IGNÁCZ, építész.

Vorlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

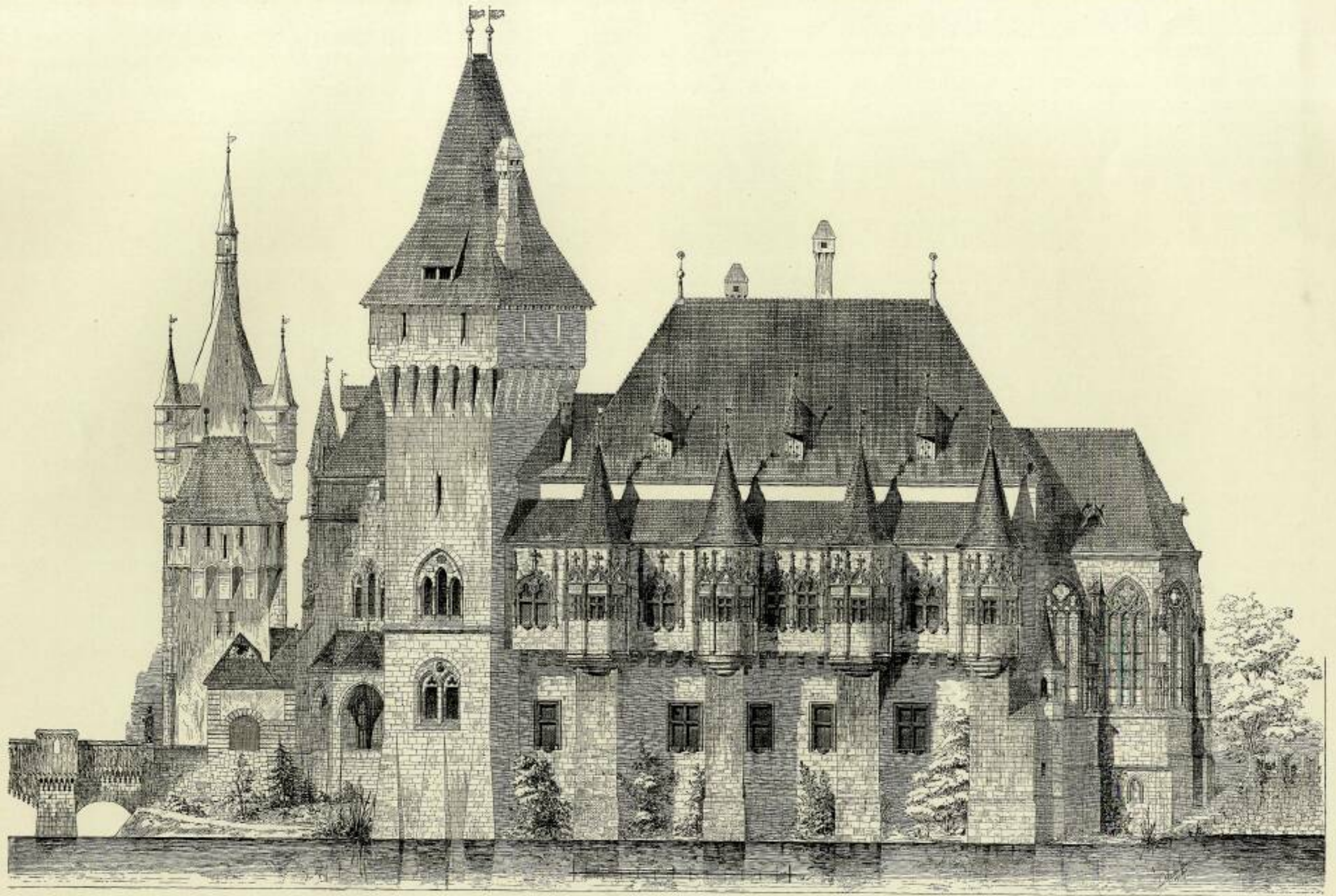
Csücsölves csoport: Vajda-Hunyadi fohid, várkapu, segesvári bástya torony, korai góth várkastély.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische Gruppe: Hölzerne Burgbrücke zu Vajda-Hunyad, Burgthor, Bastionthurm zu Segesvár, frühgothische Burgfacade.

SECTION HISTORIQUE.

Groupes ogivale: Pont de bois du château de Vajda-Hunyad, entrée principale, tour du bastion de Segesvár, façade gothique (XIIIe siècle).

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Csúcsíves csoport: Vajda-Hunyadi »Nebojsza«-torony és lovagterem, csütörtökhelyi kápolna.

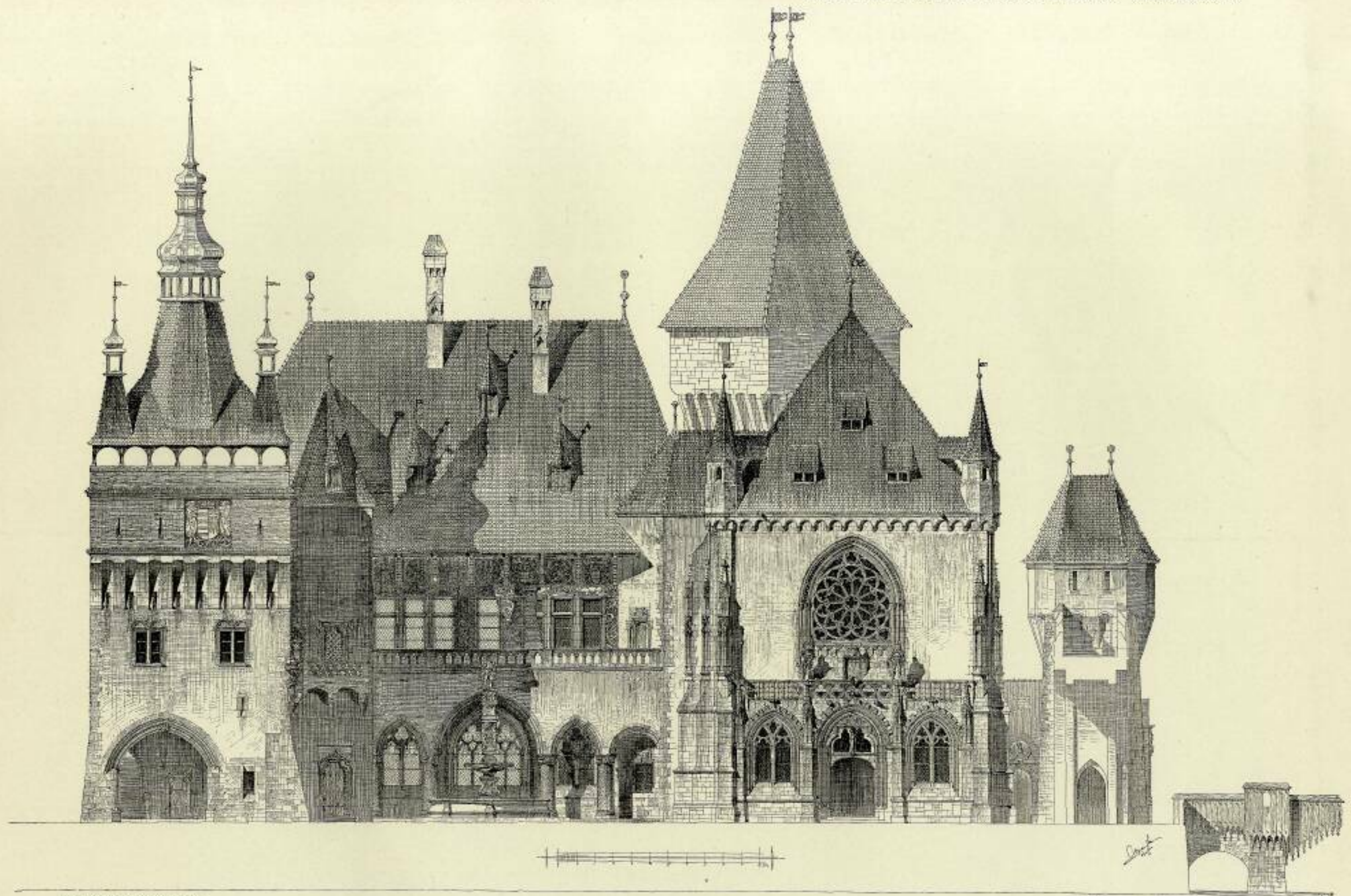
HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische Gruppe: »Nebojsza«-Thurm und Rittersaal zu Vajda-Hunyad, Kapelle zu Csütörtökhely.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale: La tour »Nebojsza« et la salle des chevaliers à Vajda-Hunyad, la chapelle à Csütörtökhely.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

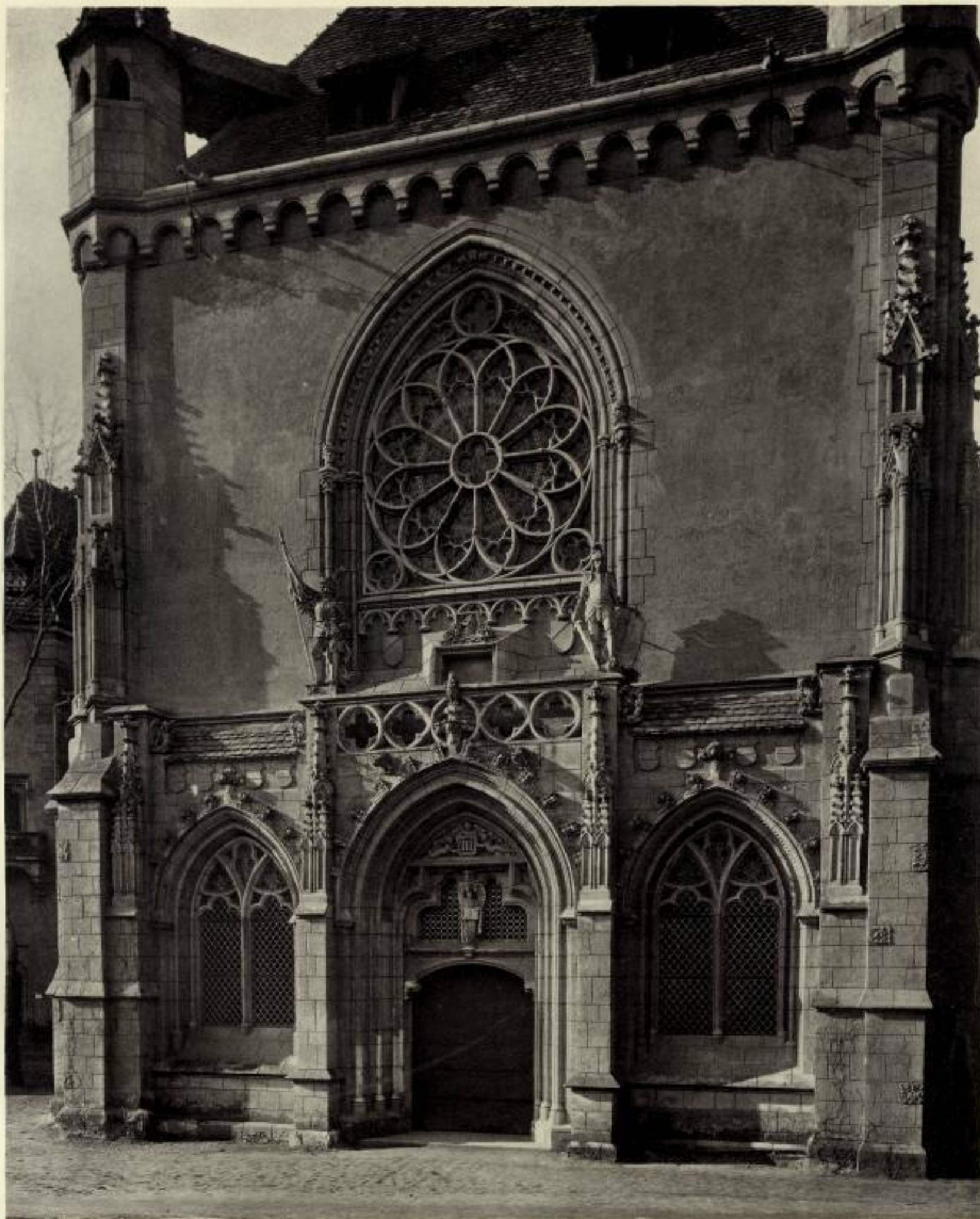
Csúcsfres csoport: Segesvári Apostolok tornya, lovagudvar, góth emlékeztet (XIV. század)
várkapu metszete.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische Gruppe: Apostelthurm zu Segesvár, Ritterhof, gothische Fassade (XIV. Jahrh.),
Schnitt durch das Burgtor.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale: Tour des Apôtres à Segesvár, cour des chevaliers, façade gothique (XIVe siècle),
coupe de l'entrée principale.

Arch. ALPÁR IGNÁ CZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Csúcsíves csoport: Homlokzat részlet (XIV. század).

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische Gruppe: Fassade (XIV. Jahrh.).

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale: Fassade (XIVe siècle).

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Csúcsíves csoport: Lovagudvar. I.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische Gruppe: Ritterhof. I.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale: Cour des chevaliers. I.

Arch. ALPÁR IGNÁ CZ. építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Csúcsíves csoport: Lovagudvar (II.) a pozsonyi szökőkúttal.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische Gruppe: Rittershof (II.) mit dem Brunnen zu Presburg.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale: Cour des chevaliers (II.) avec la fontaine de Presbourg.

Arch. ALPÁR IGNÁ CZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Cépesíves csoport: Vajda-Hunyad vára a »Nebojsza« toronnyal és a csütörtökhelyi kápolna.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische Gruppe: Burg Vajda-Hunyad mit dem »Nebojsza«-Thurm und die Kapelle zu Csütörtökhely.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale: Château de Vajda-Hunyad avec la tour »Nebojsza« et la chapelle de Csütörtökhely.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

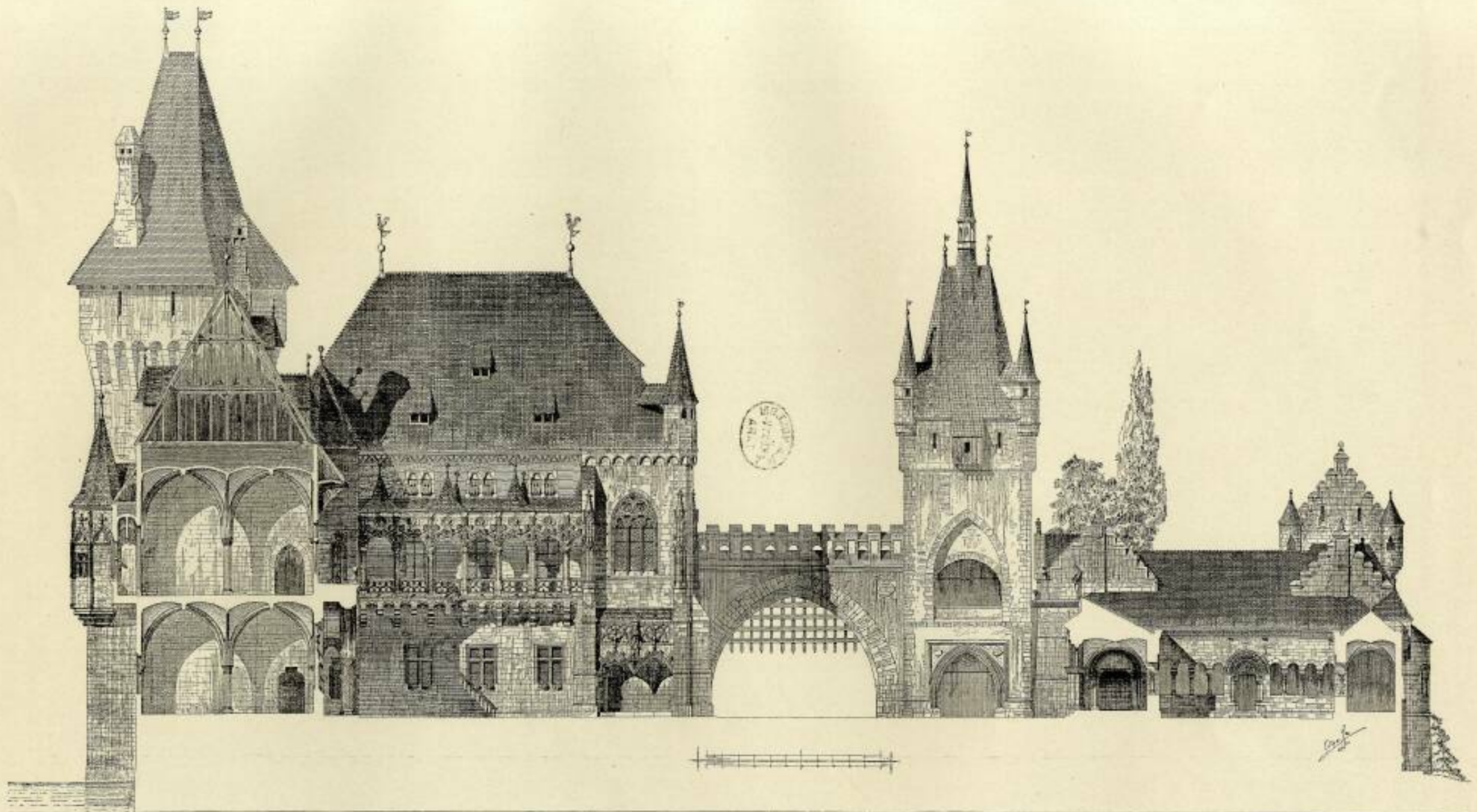
Csúcsíves csoport: Csütörtökhelyi kápolna és keresdi várlepcső.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische Gruppe: Kapelle zu Csütörtökhely und offene Treppe des Castells zu Keresd.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale: Chapelle de Csütörtökhely et l'escalier du château de Keresd.

Arch. ALPÁR IONÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Csúcsíves és román csoport: Metései a lovagudvaron és keresztfolyósán keresztül.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Gothische und romanische Gruppe: Schnitt durch den Ritterhof und den Kreuzgang.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe ogivale et romane: Coup de la cour des chevaliers et du cloître.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Renaissance csoport: Szepességi sgraffitós bástyákat a brassói bástya-toronygyal.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Renaissance-Gruppe: Sgraffito-Façade aus der Zips mit dem Bastionthurm zu Brassó.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe renaissance: Façade en sgraffito avec le donjon du bastion à Brassó.

Arch. ALFÁR IGNÁZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

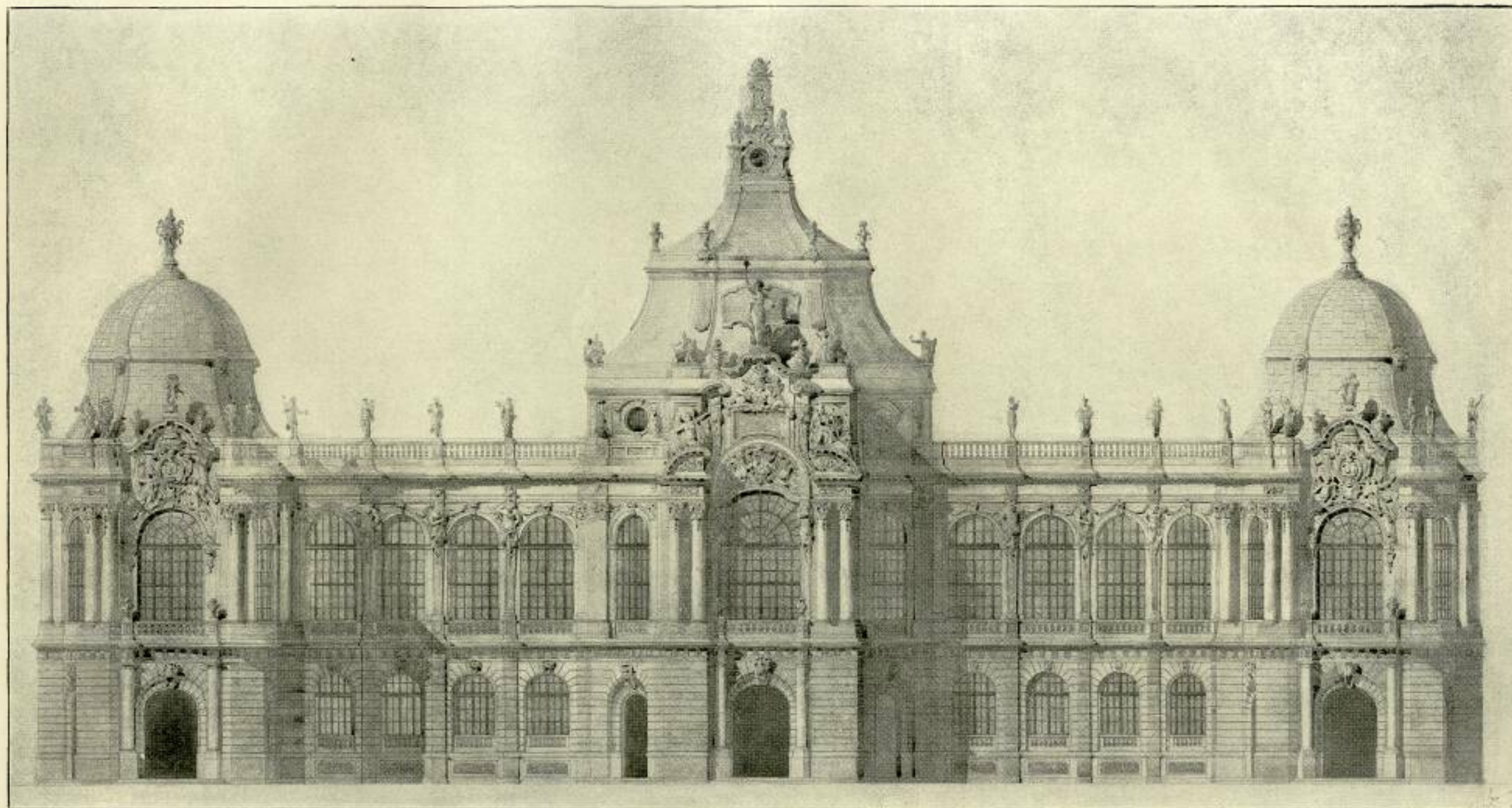
Renaissance csoport: Barok homlokzat (XVIII. század közepe).

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Renaissance-Gruppe: Barockfäçade (Mitte des XVIII. Jahrh.).

SECTION HISTORIQUE.

Groupe renaissance: Façade en style baroque (du milieu du XVIIIe siècle).

Arch. ALPAR IGNACZ. építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLITÁS.

Renaissance csoport: Barok homlokzat (XVII. század vége).

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Renaissance-Gruppe: Barockfagade (XVII. Jahrh.).

SECTION HISTORIQUE.

Groupe renaissance: Façade en style baroque.

Arch. ALFÁR IGNÁ CZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Renaissance csoport: Barok homlokzat (XVII. század vége).

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Renaissance-Gruppe: Barockfagade (Ende des XVII. Jahrh.)

SECTION HISTORIQUE.

Groupe renaissance: Façade en style baroque (fin du XVIIe siècle).

Arch. ÁLFÁR IGNÁ CZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Renaissance csoport: Eperjesi Rákóczy-ház, Lőcsei torony és városház, francia kora renaissance pavillon.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Renaissance-Gruppe: Das Rákóczy-Haus zu Eperjes, Rathhausthurm und Loggien zu Lőcse, Eckpavillon in französischer Frührenaissance.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe renaissance: Maison de Rákóczy à Eperjes, la tour et les loges de l'hôtel de ville à Lőcse, pavillon style François I.

Arch. ALPÁR IGNÁ CZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Renaissance csoport: Sarok pavillon François I. ízlésében.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Renaissance-Gruppe: Eckpavillon im Style François I.

SECTION HISTORIQUE.

Groupe renaissance: Pavillon style François I.

Arch. ALPÁR IGNÁCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

TÖRTÉNELMI KIÁLLÍTÁS.

Ős foglalkozások pavillonja.

HISTORISCHE AUSSTELLUNG.

Pavillon der Urbeschäftigungen.

SECTION HISTORIQUE.

Pavillon de la chasse historique.

Arch. BÁLINT ZOLTÁN, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

PUSZTASZERI EMLÉKTÁRGYAK PAVILLONJA.

PAVILLON DER ERINNERUNGSGEGENSTÄNDE AN PUSZTASZER. — PAVILLON DES SOUVENIRS DE PUSZTASZER.

Arch. LANG & STEINHARDT, építészek.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

VAS-, FÉM- ÉS ÉPÍTŐ-IPARI CSARNOK.

HALLE DER EISEN-, METALL- UND BAU-INDUSTRIE.

PALAIS DE L'INDUSTRIE DU BÂTIMENT.

Arch. BAUMBORN LIPÓT, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

PAPIR- ÉS SOKSZOROSÍTÓ-IPAR CSARNOK.

HALLE DER PAPIER- UND VERVIELFÄLTIGUNGS-INDUSTRIE. — PALAIS DE L'IMPRIMERIE.

Arch. PFÁFF FERENCZ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO, Wien.

KÖZLEKEDÉSÜGYI CSARNOK.

HALLE FÜR VERKEHRSWESEN. — GALERIE DES CHEMINS DE FER.

Arch. JAKAB DEZSŐ, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

A FÖLDMÍVELÉSÜGYI M. KIR. MINISZTERIUM IGAZGATÓSÁGI ÉPÜLETE.

DIRECTIONSGEBÄUDE DES KÖN. UNG. MINISTERIUMS FÜR ACKERBAU. — BUREAU DE LA DIRECTION DU MINISTÈRE DE L'AGRICULTURE.

A kiállítás igazgatóság műszaki osztálya.
Technisches Bureau der Ausstellungs-Direction. — Bureau de construction de la direction.

Verlag von ANTON SCHROLL & Co., Wien.

MEZŐGAZDASÁGI CSARNOK.

HALLE FÜR LANDWIRTSCHAFT. — PALAIS DE L'AGRICULTURE.

Arch. AIGNER SÁNDOR, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

ERDÉSZETI PAVILLON.

FORSTPAVILLON. — PAVILLON FORESTIER.

Arch. BOLLÉ HERMANN, építész.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

HORVÁT ERDÉSZETI PAVILLON.

KROATISCHER FORSTPAVILLON. — CROATIE: PAVILLON FORESTIER.

Arch. KORB & GIERGL, építészek.

Vorlag von ANTON SCHROLL & CO, Wien.

AZ ARANY-KÖNYV PAVILLONJA.

PAVILLON DES GOLDENEN BUCHES. — PAVILLON DU LIVRE D'OR.

Arch. KÁRMÁN & ULLMANN, építészek.

Verlag von ANTON SCHROLL & CO., Wien.

FRANCZIA VENDÉGLŐ.

FRANZÖSISCHES RESTAURANT.

RESTAURANT FRANÇAIS.